

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลักภาวะ 4 : กรณีศึกษากลุ่มรักลูกให้ถูกระรุม” ได้ทบทวนความรู้จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและนิยามตัวแปร เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ตามหัวข้อดังนี้

- 2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์
- 2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาวะ
- 2.3 แนวคิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตตามหลักภาวะ 4
- 2.4 การพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กกลุ่มรักลูกให้ถูกระรุม
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์

2.1.1 ความเป็นมาของการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ (human security)

แนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ (human security)¹ เป็นฐานความมั่นคงของมนุษยชาติ เมื่อเข้าสู่การปฏิวัติสังคมในศตวรรษที่ 21 ในลักษณะใหม่ของความมั่นคงมนุษย์ ตามแนวโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme – UNPD) มีการตีความว่า เป็นความมั่นคงปลอดภัยเป็นเรื่องของรัฐมากกว่าเรื่องของประชาชน ในประเทศมหาอำนาจมีการต่อสู้ทางอุดมการณ์ทางการเมืองมาเป็นเวลานานและทำสงครามเย็นไปทั่วโลก ส่วนประเทศที่เพิ่งได้รับเอกราช ก็มักจะถูกคุกคาม สิ่งที่ละลายไปคือความชอบธรรมของประชาชน ต่อความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตประจำวันของตน ความมั่นคงปลอดภัยด้านการได้รับการป้องกัน จากโรคภัย ความหิวโหย ภาวะว่างงาน อาชญากรรม ความขัดแย้งทางสังคม การกดขี่ทางการเมืองรวมทั้งภัยธรรมชาติ ในขณะที่สงครามเย็นกำลังคลี่คลายลง ก็มีความขัดแย้งเกิดขึ้นมากมายภายในประเทศมากกว่าความขัดแย้งระหว่างประเทศ สำหรับคนส่วนมากแล้วความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยมักเกิดขึ้นจากความวิตกกังวลเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันมากกว่าความน่าสะพรึงกลัวของเหตุการณ์หายนะครั้งใหญ่ในโลก ในด้านอาหาร การงาน ความปลอดภัยจากอาชญากรรม การที่ถูกรัฐกดขี่ทรมาน การตกเป็นเหยื่อความรุนแรงทางเพศ การถูกข่มขู่ ท้ายสุดแล้วความมั่นคงของมนุษย์จึงเป็นเรื่องของชีวิตความเป็นอยู่และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

¹ สุภาชัย สาระจรัส, **ความมั่นคงของมนุษย์ เล่ม 1**, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ปฏิบัติการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548), หน้า 82-85.

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme-UNDP) ได้กำหนดแนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ (human security) ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ที่ถูกเสนอเป็นระเบียบวาระโลก ในรายงาน การพัฒนามนุษย์ 1994 (UNDP's Human Development Report) ของแผนงานพัฒนาองค์การสหประชาชาติ (United Nations Development Program-UNPD) ว่า: “รายงานนี้เป็นความพยายามครั้งใหญ่ที่จะให้คำจำกัดความของความมั่นคงที่เดิมมักหมายถึงความมั่นคงของชาติ อันประกอบด้วยรัฐและดินแดนมาเป็นความมั่นคงของประชาชน ซึ่งเป็นพื้นฐานของชาติ และจากความหมายมั่นคงทางแสนยานุภาพสู่ความมั่นคงทางการพัฒนา”² รายงานนี้ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาที่ถือประชาชนเป็นศูนย์กลาง (people centered) ส่งอิทธิพลต่อนโยบายการพัฒนาในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะประเทศในโลกริมที่ 3 (third world countries) รวมถึงประเทศไทย “โดยเชื่อว่าเป็นการพัฒนาที่ตอบรับกับความเปลี่ยนแปลงของโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพ”³

ประเทศไทยได้มีการปรับเปลี่ยนนิยาม และขอบเขตของความมั่นคงในประเทศไทยด้วยเช่นกัน การพัฒนาที่ถือประชาชนเป็นศูนย์กลาง ได้มีการบรรจุแผนไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ในปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา แผนยุทธศาสตร์ของสภาความมั่นคงแห่งชาติได้เสนอแนวทางการ ดำเนินการที่ยึดคนเป็นศูนย์กลาง ดังนี้: “พัฒนาขีดความสามารถของสังคม และคนในสังคมให้สามารถสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดย เน้นที่คุณภาพของคน การอยู่ร่วมกันในวัฒนธรรมที่หลากหลายและความสามารถในการใช้ความหลากหลายให้เป็นตัวขับเคลื่อน ในการแก้ปัญหา สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของคนและสังคม โดยปรับปรุงสภาพแวดล้อมในทุกๆ ด้าน เพื่อปูทางให้เกิดการพัฒนา”⁴

การพัฒนาดังกล่าว ถือเป็นการพยายามครั้งใหญ่ที่จะให้คำจำกัดความในแง่ของเสรีภาพ จากความหวาดกลัว (freedom from fear) และเสรีภาพความต้องการ (freedom from want) เชื่อมโยงความมั่นคงและความไม่มั่นคงเข้ากับกระบวนการโลกาภิวัตน์ และเรียกร้องให้ปรับเปลี่ยนกระบวนการนี้ใหม่ (globalization with a human face) เครื่องมือกลไกแห่งการสร้างเสริมความเจริญ ถูกมองว่าจะส่งผลดีต่อการสร้างความไม่มั่นคงแก่มนุษย์ยิ่งขึ้น ในรายงานการพัฒนามนุษย์ 2000 (ศตวรรษที่ 20) ได้ใช้ชื่อว่า สิทธิมนุษยชนกับการพัฒนามนุษย์ เพื่อเสรีภาพและความเป็นปึกแผ่น (solidarity) “เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชน การพัฒนามนุษย์ และความมั่นคงของมนุษย์เข้าด้วยกัน ได้แก่การสร้างเสริมความมั่นคงแก่

² ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2555-2559, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 7.

³ ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 6.

⁴ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, “นโยบายความมั่นคงแห่งชาติเกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้”, มติคณะรัฐมนตรี, 7 กันยายน 2542.

เสรีภาพ การกินดีอยู่ดี และศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกคนทั่วโลก”⁵ เช่น “ความมั่นคงด้านสุขภาพ มีสุขภาพที่แข็งแรงไม่เจ็บป่วย ด้านเศรษฐกิจ มีรายได้ที่เพียงพอสำหรับการดำรงชีวิต ด้านการเมืองการปกครอง มีสิทธิเสรีภาพ มีความยุติธรรมเสมอภาค และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต”⁶ มาเป็นยุทธศาสตร์ใหม่การพัฒนา

ขณะที่ความอ่อนแอของสังคมไทยตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยม อันเกิดจากกระบวนการโลกาภิวัตน์และการปฏิวัติเทคโนโลยีสารสนเทศ ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางศีลธรรมและปัญหาสังคม ความสนใจในประเด็นดังกล่าวจึงได้ถูกปรับเปลี่ยนให้มุ่งไปสู่การสร้าง ความมั่นคงของมนุษย์หรือความมั่นคงในระดับปัจเจกบุคคลมากขึ้น “การสัมมนาที่สำนักรัฐศาสตร์เคนเนดี มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (พฤศจิกายน 2011) มีผู้เสนอแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ไม่ใช่เรื่องของทางวิชาการเท่านั้น หากเป็นระเบียบวาระทางการเมือง และรวมทั้งด้านจริยธรรมด้วย เพื่อเป็นการป้องกันภัยของมนุษย์ทุกคน จากภัยคุกคามที่ล่อแหลมและกว้างขวาง โดยต้องสอดคล้องกับความพึงพอใจของมนุษย์ในระยะยาว”⁷ ความมั่นคงของมนุษย์ (human security) จึงเป็นแนวคิดที่ทำให้มนุษย์ได้รับหลักประกันด้านสิทธิ ความปลอดภัย การสนองตอบต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี ตลอดจนได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจึงได้นำวิสัยทัศน์ พันธกิจ และวัตถุประสงค์หลัก จุดมุ่งหมาย ในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555 ความมั่นคงของมนุษย์มีความสำคัญ ในกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับระดับการพัฒนาประเทศ บริบททางเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมและการเมืองของประเทศ “เพื่อสร้างสังคม สี่เสี้ยว สังคมวัฒนธรรม จะต้องเกิดจากสังคมที่มั่นคงทุกภาคส่วน ต้องร่วมสร้างเศรษฐกิจเข้มแข็งเติบโตได้อย่างมีคุณภาพ มีความมั่นคงทางด้านอาหารและพลังงาน ประชาชนมีความมั่นคงทางสุขภาพ ประชาชนพร้อมเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ มีรายได้ มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินอันนำไปสู่กระบวนการแปลงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สู่การปฏิบัติ”⁸ เพื่อให้คนไทยทุกคนมองเห็นจุดมุ่งหมายที่จะก้าวไปด้วยกัน

⁵ บทความพิเศษ โครงการข่าวสารทิศทางประเทศไทย โดยการสนับสนุนของ สกว. มติชนรายสัปดาห์ หน้า 37 วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ปีที่ 24 ฉบับที่ 1262.

⁶ อมรรพรรณ ทิวถนอม, “ทำอย่างไรให้สังคมไทยมีคุณภาพ”, วารสารเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ฉบับที่ 3, (กรกฎาคม-กันยายน 2553), หน้า 11.

⁷ สนธยา บุญยกุลสุติ, “ความมั่นคงของมนุษย์นิยามและความครอบคลุม”, จุลสารความมั่นคงของมนุษย์ของประเทศไทย, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ฉบับที่ 1, (ตุลาคม 2548), หน้า 1.

⁸ ธานีทร์ พะเอม และคณะ, “กระบวนการแปลงแผนพัฒนา สู่การปฏิบัติ”, วารสารเศรษฐกิจและสังคม, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ปีที่ 50 ฉบับที่ 1, (มกราคม-มีนาคม 2556), หน้า 9.

จากการศึกษาความเป็นมาของการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ สรุปได้ว่า ความมั่นคงของมนุษย์ มีฐานคิดมาจากการเข้าสู่ยุคปฏิวัติสังคมในศตวรรษที่ 21 ประชาชนความวิตกกังวลเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ จึงได้กำหนดแนวทางความมั่นคงของมนุษย์ให้เป็นระเบียบวาระโลก โดยถือประชาชนเป็นศูนย์กลาง เชื่อมโยงระหว่าง สิทธิมนุษยชน การพัฒนามนุษย์ และความมั่นคงของมนุษย์เข้าด้วยกัน ให้เกิดความมั่นคงแก่เสรีภาพ การกินดี อยู่ดี และศักดิ์ศรีของมนุษย์ มีสุขภาพ ที่มีสิทธิเสรีภาพ มีสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต แนวคิดนี้ได้ส่งอิทธิพลต่อนโยบายการพัฒนาในประเทศไทย ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้ปรับแผนยุทธศาสตร์ความมั่นคงของมนุษย์ ให้สามารถสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเน้นที่คุณภาพของคน การอยู่ร่วมกันในวัฒนธรรมที่หลากหลาย วัตถุประสงค์หลักเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมาย ในการดำเนินการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 เพื่อสร้างที่มั่นคงทุกภาคส่วน

2.1.2 ความหมายความมั่นคงของมนุษย์ (human security)

นักวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้ให้นิยามคำนิยามเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์แตกต่างกัน บางท่าน มาห์บับ ฮุกอัก (Mahbub Ul-Haq)⁹ ผู้อำนวยการสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme) เน้นการให้ความสำคัญต่อแนวคิดและกรอบแนวทางในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ให้เกิดขึ้นทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ ให้เกิดความปลอดภัยจากภาวะคุกคามที่เกิดขึ้นต่อเนื่องยาวนาน เช่น ความหิวโหย โรคภัยไข้เจ็บ และการกดขี่ปราบปราม และการได้รับการปกป้องคุ้มครองจากอุบัติเหตุ ที่เกิดขึ้นต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นที่บ้าน ที่ทำงาน หรือในสังคม บางท่านเน้นเรื่อง ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการสร้างความปลอดภัยในชีวิต สุภาชัย สาระจรัส¹⁰ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้กล่าวถึงการที่ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการแบกรับภาระอันเนื่องมาจาก การถูกกดขี่ ความไม่เป็นธรรม เพื่อช่วยกันสร้างให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตมากขึ้น ความมั่นคงของมนุษย์จึงควรให้น้ำหนักในเรื่องประชาชนที่จะต้องสามารถดูแลตนเองได้ โดยที่ประชาชนทุกคนนั้นควรมีโอกาส มีสิทธิในการเข้าถึงสิ่งที่มีความจำเป็นต่อตนเองหรือมีความต้องการในการยังชีพ สามารถที่จะได้รับความมั่นใจว่าชีวิต ชุมชน ประเทศชาติของตน และโลกนี้จะได้รับการพัฒนาไปสิ่งที่ดีขึ้นกว่าเดิม บางท่านเน้นความสำคัญ ในทางพระพุทธศาสนา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต)¹¹

⁹ อ้างใน รายงานการพัฒนาคอนของประเทศไทย ปี 2552: ความมั่นคงของมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต.สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (ประเทศไทย), (2552), กรุงเทพฯ: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (ประเทศไทย), หน้า 2.

¹⁰ สุภาชัย สาระจรัส, **ความมั่นคงของมนุษย์ เล่ม 1**, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 1-8.

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **ฟื้นฟูสุขภาพะยามสังคมวิกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด , 2551), หน้า 84.

ความหมายในทางพระพุทธศาสนา โดยใช้คำว่า “ปริตร” หมายถึงอำนาจในการคุ้มครองป้องกัน ให้มีความมั่นคงปลอดภัย มีใจสบาย ปลอดภัยโปร่งโล่งใจ มีกำลังใจขึ้นมา หากรู้สึกมีภัยอันตราย คุกคาม ไม่ปลอดภัย มัวเกรงกลัวหวาดระแวงอยู่ ก็จะไม่เป็นอันทำงานเต็มความสามารถได้ และเสียโอกาสที่ดีไปเพราะความหวั่นกลัวเป็นต้น “ความมั่นคงด้านจิตใจ (spiritual security) เป็นเรื่องจิตใจที่ลึกไกล เป็นความมั่นคงขั้นพื้นฐาน คือความมั่นคงของชีวิต ซึ่งเริ่มด้วยความมั่นคง ปลอดภัยทางด้านร่างกายที่จะเป็นรากฐานให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มีความมั่นคงด้านจิตใจ และความมั่นคงทางสังคม”¹² ความมั่นคงสามอย่างนี้ เป็นพื้นฐานมาแต่เดิม ส่วนความมั่นคงด้านอื่นๆ ได้ เกิดต่อมาตามกาลเวลา หรือยุคสมัย เช่นความมั่นคงทางจิตใจ จึงเรียกว่า ความมั่นคงทางจิต วิญญาณ เป็นต้น

โดยสรุป จากการศึกษาความหมายของความมั่นคงของมนุษย์จากนักคิด นักทฤษฎี ดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้กำหนดความหมาย ความมั่นคงของมนุษย์ (human security) ว่าหมายถึง การที่ประชาชนได้รับหลักประกันด้านสิทธิ ความปลอดภัย การสนองตอบต่อความ จำเป็นขั้นพื้นฐาน สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี ทั้งร่างกายและจิตใจ ไม่ประสบ ปัญหาความยากจน ไม่สิ้นหวังและมีสุข ได้สิทธิความเป็นธรรม ได้รับการคุ้มครองและสามารถ เข้าถึง การบริการของสังคม มีสุขภาพที่แข็งแรงไม่เจ็บป่วย มีรายได้ที่เพียงพอสำหรับการ ดำรงชีวิต ตลอดจนได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง

2.1.3 องค์ประกอบ ดัชนีชี้วัดของความมั่นคงของมนุษย์

องค์ประกอบที่สำคัญของความมั่นคงของมนุษย์ตามขอบข่ายของโครงการ พัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme-UNPD) แต่เดิมได้ กำหนดขึ้นเป็นดัชนีที่วัดความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ระดับโลก (global human security) ไว้ 7 ด้านได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านอาหาร ด้านสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านบุคคล ด้านชุมชน และ ด้านการเมือง ซึ่งถือว่าจะนำมาซึ่งความมั่นคงในชีวิต เป็นคุณภาพชีวิตของประชากร¹³ แต่ตัวชี้วัด บางตัวมีข้อจำกัดไม่สามารถหาข้อมูลได้ จึงจำเป็นต้องเลือกใช้ตัวชี้วัดอื่นที่มีข้อมูลแทน และ เพื่อให้สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศในสังคมไทยปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต จึงให้ ความสำคัญเพิ่มขึ้นใน มิติการศึกษา มิติศาสนาและความเชื่อ ซึ่งสามารถสะท้อนความมั่นคงของ มนุษย์ในแต่ละบุคคลได้โดยตรง ปรากฏการณ์ดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเกณฑ์ การดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานของมนุษย์ อันจะนำไปสู่ความมั่นคงและความสามารถในการพึ่งตนเองได้ จะนำมาซึ่งความสุขของมนุษย์อย่างยั่งยืนในที่สุด “ในปี 2554 กระทรวงการพัฒนาสังคมและ ความมั่นคงของมนุษย์ร่วมกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำการศึกษา พัฒนามาตรฐานและ ตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์โดยการทบทวน ประมวลองคความรู้แนวคิดทั้งในประเทศและ

¹² พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ความมั่นคงทางจิตใจ, หน้า 2, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.watnyanaves.net/File/books/pdf/mind_stability.pdf [1 สิงหาคม 2556].

¹³ ดุษฎี อายุวัฒน์ , มาตรฐานวัดคุณภาพชีวิต, วารสารประชากรศาสตร์, ฉบับที่ 1 ปีที่ 21, (1 มีนาคม 2548), หน้า 43.

ต่างประเทศและเพื่อกำหนดนิยาม กรอบแนวคิด มาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์ที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต”¹⁴

องค์ประกอบที่สำคัญของความมั่นคงของมนุษย์ มีทั้งหมด 12 มิติดังนี้¹⁵

มิติที่ 1 ที่อยู่อาศัย หมายถึง การที่บุคคลมีความสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องที่อยู่อาศัย มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งแน่นอน ที่อยู่อาศัยมีความมั่นคงแข็งแรง

มิติที่ 2 สุขภาพอนามัย หมายถึง การมีสุขภาพอนามัยที่ดี มีหลักประกันด้านสุขภาพที่เหมาะสม พฤติกรรมการดำเนินชีวิตมีความเสี่ยงต่อการเจ็บป่วยด้านร่างกายและจิตใจน้อย

มิติที่ 3 อาหาร หมายถึง การได้รับประทานอาหารที่ปลอดภัย มีความรู้และพฤติกรรม ในการเลือกรับประทานอาหารที่ถูกต้อง ไม่ก่อให้เกิดโรคที่รุนแรง

มิติที่ 4 การศึกษา หมายถึง การได้รับการศึกษาทั้งในระบบหรือนอกระบบอย่างน้อยไม่ต่ำกว่าภาคบังคับ ตลอดจนการได้รับการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไป สามารถใช้ความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ และการพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

มิติที่ 5 การมีงานทำและรายได้ หมายถึง การได้ทำงานที่ก่อให้เกิดรายได้เพียงพอต่อรายรับ รายจ่าย ไม่ก่อให้เกิดหนี้สินไม่มีคุณค่าต่อตนเองและครอบครัว มีการออมที่เพียงพอต่อการดำเนินชีวิต มีความพึงพอใจต่อรายได้และงานที่ทำ

มิติที่ 6 ครอบครัว หมายถึง การที่สมาชิกในครอบครัวรู้บทบาทหน้าที่ของตนเอง มีความสัมพันธ์ที่ดี มีความรับผิดชอบ สามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรง

มิติที่ 7 ชุมชนการสนับสนุนทางสังคม หมายถึง การมีโครงสร้างของชุมชนที่ชัดเจน เข้มแข็ง สมาชิกในชุมชนมีทุนทางสังคมที่ใช้ประโยชน์สนับสนุนทางสังคม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม มีความสงบสุขและปลอดภัย

มิติที่ 8 ศาสนาและวัฒนธรรม หมายถึง การที่มีกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม การอนุรักษ์ และส่งเสริมให้เห็นคุณค่า รวมถึงสืบทอดภูมิปัญญาให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

มิติที่ 9 ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน หมายถึง การมีวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตที่ปกติสุข มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ไม่ได้รับความเดือดร้อนหรือผลกระทบจากภัยทางสังคมและภัยธรรมชาติ

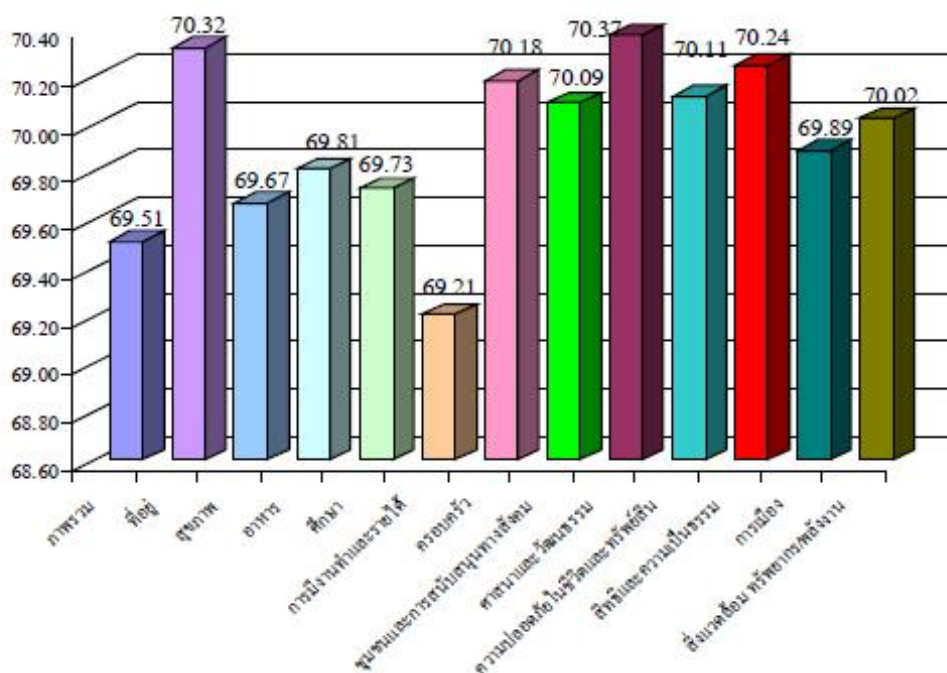
มิติที่ 10 สิทธิและความเป็นธรรม หมายถึง การได้รับความเสมอภาคอย่างเท่าเทียม และเป็นธรรมตามสิทธิตามกฎหมาย ไม่สร้างความสะดวกหรืออุปสรรคต่อตนเอง สามารถใช้สิทธิของตนเองอย่างถูกต้องตามสถานภาพ บทบาทและโอกาส

¹⁴ สำนักงานมาตรฐานสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, มาตรฐานความมั่นคงของมนุษย์, กลุ่มการพัฒนามาตรฐานสังคม กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทพปัญญา, 2555), หน้า 5.

¹⁵ สำนักงานมาตรฐานสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, มาตรฐานความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 31-36.

มิติที่ 11 การเมือง หมายถึง การมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ ได้รับการปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตยหลักธรรมาภิบาล

มิติที่ 12 สิ่งแวดล้อมทรัพยากร/พลังงาน หมายถึง การดำรงชีวิตที่ปลอดภัยจากธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรที่คุ้มค่า การมีกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมพลังงานทดแทน

แผนภูมิที่ 2.1 ดัชนีความมั่นคงของมนุษย์ในประเทศไทย ปี 2554¹⁶

จากแผนภาพข้างต้น องค์ประกอบทั้ง 12 มิติ ได้แสดงถึงการทำนายความสุขและการกินดีอยู่ดี ความมั่นคงของมนุษย์ในปี 2554 จากดัชนีความมั่นคงของมนุษย์ พบมากที่สุด ในมิติศาสนาและวัฒนธรรม รองลงมาคือมิติสุขภาพอนามัย มิติด้านครอบครัว อยู่ในลำดับต้นของดัชนี ทั้ง 12 มิติดังนั้นตัวทำนายที่ดีของความสุขในชีวิตหรือความมั่นคงของมนุษย์ คือ ผู้ที่มีการที่มีกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม การมีความสุขในครอบครัวหรือมีสุขภาพกาย สุขภาพจิตที่ดี และมีความสุข ในครอบครัว น่าจะมีโอกาสเป็นบุคคลที่มีความมั่นคงของมนุษย์ได้มากกว่า

¹⁶ สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, **ความมั่นคงของมนุษย์ของประเทศไทย ปี 2554**, เอกสารวิชาการ สมพ.1 ลำดับที่ 89 เล่มที่ 1/2556, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 10.

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์ ถือเป็นความมั่นคงเชิงบูรณาการของการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์โดยไม่แยกส่วน การพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ในมิติต่างๆ ให้สูงขึ้น จะเป็นการเพิ่มค่าความมั่นคงของมนุษย์ให้สูงขึ้นด้วย “หัวใจสำคัญของการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ คือ การสร้างบูรณาการความมั่นคงของมนุษย์ในทุกมิติ”¹⁷ โดยมีมิติมิติสุขภาพ อนามัย ศาสนาและวัฒนธรรม มิติด้านครอบครัวนั้นเป็นแกนกลาง

2.1.4 ทฤษฎีที่เกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security)

ในการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ ได้ศึกษา โดยการนำ ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ตามทฤษฎีของ มาสโลว์ (Maslow) มา วิเคราะห์หาสาเหตุความสำคัญของความมั่นคงของมนุษย์ได้ดังนี้

พัฒนาการทางด้านแนวคิดและความหมายของความมั่นคงของมนุษย์มีความเป็นมาอย่างต่อเนื่อง เมื่อคริสต์ทศวรรษที่ 1950 อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) “ได้ศึกษาเกี่ยวกับแรงจูงใจในการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ และได้พัฒนาทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ (Abraham H. Maslow’s Theory of Need Gratification) ทำการศึกษาคุณค่าความเป็นมนุษย์ (human value) และแรงจูงใจอย่างจำกัด (deficit motivation) “ในการแสดงพฤติกรรมลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ มาสโลว์ (Maslow) มีแนวคิดที่ว่า มนุษย์เราดีโดยกำเนิด และพยายามที่จะเจริญงอกงามบรรลุลยังเป้าหมายและเป็นสุข”¹⁸ จึงต้องพัฒนาความต้องการทั้ง 5 ขั้น เพื่อบรรลุศักยภาพของตนเองเพื่อแสดงความสามารถอย่างเต็มที่

มาสโลว์ (Maslow)¹⁹ ได้อธิบายการนำทฤษฎีของเขาไปใช้ได้อย่างชัดเจนว่า เมื่อความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ได้รับการตอบสนอง มนุษย์ก็สามารถจะพัฒนาพฤติกรรมให้ไปสู่อันดับต่อไปได้

มาสโลว์ (Maslow)²⁰ เสนอความคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ไว้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีความต้องการไม่สิ้นสุด ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย มีความต้องการความการความมั่นคงปลอดภัย (safety needs) ทั้งความมั่นคงทางด้านร่างกายและจิตใจ

ความเชื่อพื้นฐานของ มาสโลว์ (Maslow)²¹ คือ มนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับความดีงาม มีการตระหนักรู้ตน (self-awareness) ทุกคนต้องการการยอมรับในตนเอง

¹⁷ สนธยา บุญญสุต, “ความมั่นคงของมนุษย์นิยามและความครอบคลุม”, **จุลสารความมั่นคงของมนุษย์ของประเทศไทย**, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2548), หน้า 12.

¹⁸ Maslow, A.H. **Motivation and personality in the Classroom**, (New York: Harper & Brother, 1954), p.243.

¹⁹ พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, **ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟพริ้นท์ จำกัด, 2556), หน้า 150.

²⁰ พระมหาสนอง ปัจโจปการี, **มนุษย์กับสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟพริ้นท์ จำกัด, 2553), หน้า 121.

(self – understanding) ความรู้สึกว่าคุณค่า เป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีแนวโน้มที่จะพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าไปสู่ขั้นที่สมบูรณ์

โดยสาระสำคัญของทฤษฎีนี้กล่าวไว้ว่า มนุษย์แต่ละคนจะถูกจูงใจโดยความจำเป็นหรือความต้องการ (needs) ซึ่งเริ่มจากความต้องการขั้นพื้นฐานคือต้องการอยู่รอด เช่น ต้องรับประทานอาหารและดื่มน้ำ ถ้าความต้องการขั้นพื้นฐานได้รับการตอบสนอง เมื่อมีความมั่นคงและปลอดภัยบุคคลก็จะทุ่มเทกำลังให้กับความต้องการขั้นต่อไป

จากการศึกษา ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ในข้างต้น นักทฤษฎีมีความคิดเห็นว่าลำดับขั้นของทฤษฎีมีดังนี้²²

1. ความต้องการทางด้านร่างกาย (physiological needs) หมายถึงความต้องการน้ำอาหาร อากาศดี ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต
2. ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (safety needs) ความต้องการความปลอดภัยและความมั่นคงทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ
3. ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ (love and belongingness needs) หมายถึงความต้องการที่จะเป็นที่รักของผู้อื่น และต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีกับหมู่คณะ
4. ความต้องการการยอมรับและยกย่อง (self - esteem needs) ความต้องการความสำเร็จ ต้องการให้คนนับถือ และต้องการความนับถือตนเอง
5. ความต้องการความสำเร็จและการประจักษ์ในตน (self-actualization needs) ความต้องการที่จะรู้จักและเข้าใจตนเองตามสภาพที่แท้จริง เพื่อพัฒนาชีวิตของตนเองให้สมบูรณ์

สรุปว่า เพื่อให้มนุษย์สามารถมีชีวิตอยู่ได้ ความต้องการขั้นพื้นฐานทั้ง 5 ขั้น จึงเป็นสิ่งจำเป็นทางกายภาพของมนุษย์ ถ้าความต้องการขั้นพื้นฐานไม่ได้รับการตอบสนองในระดับที่เพียงพอ มนุษย์จะไม่สามารถพัฒนาตนเองไปยังลำดับขั้นต่อไปได้ หากเมื่อความต้องการทางกายภาพได้รับการตอบสนองในระดับที่เพียงพอ มนุษย์จึงเกิดการพัฒนาขั้นต่อไป สู่ความรู้สึกมั่นคงและปลอดภัย และต้องการพัฒนาชีวิตไปสู่เป้าหมายสูงสุด

2.1.5 แนวคิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์

นักวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้กล่าวถึง แนวคิดของความมั่นคงของมนุษย์ โดยเน้นให้ “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา แนวทางนโยบายต่างจึงเป็นเรื่องของการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในทุกระดับบุคคลภายในประเทศ ให้สามารถมีชีวิตอยู่และเติบโตขึ้นอย่างมีเกียรติและสิทธิความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกับผู้อื่น ได้เสนอแนวคิดไว้ดังนี้

²¹ วิไลลักษณ์ พงษ์โสภา, สุทธิยาจิต, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี พรินท์ (1991) จำกัด, 2555), หน้า 199.

²² นพมาศ อึ้งพระ, สังคมประกิตและการพัฒนาการของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 13.

1) แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ที่สอดคล้องกับระดับการพัฒนาประเทศ โดยสำนักยุทธศาสตร์และการวางแผนการพัฒนาทางสังคม²³ ให้ความสำคัญของความแนวคิดมั่นคงของมนุษย์ไว้ พอสังเขปคือ ความมั่นคงของมนุษย์มีความสำคัญ ในกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับระดับการพัฒนาประเทศ ในบริบททางเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมและการเมืองของประเทศ ทูทางสังคมของไทยนำไปใช้ได้ เป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ดีงามของคนไทยและสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของประเทศมาช้านาน ขณะที่สังคมมีจุดอ่อนที่ต้องแก้ไขเนื่องจากการพัฒนาประเทศแบบทุนนิยม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม คุณค่าทางสังคมที่ดีงามลดลง เกิดความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะการแก้ปัญหาและบรรเทาความรุนแรงยามที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจและสังคม ขณะที่ทุนทางทรัพยากรและทุนทางเศรษฐกิจมีข้อจำกัด ทุนทางสังคมของไทยยังคงเป็นตาข่ายรองรับ ความมั่นคงของมนุษย์ (human security) ในการช่วยเหลือคนไทยที่มีพื้นฐานของความสัมพันธ์แน่นแฟ้น มีระบบเครือญาติและพื้นฐานวัฒนธรรมที่เอื้อเพื่อเผื่อแผ่และมีไมตรีต่อกัน

2) แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ (human security) กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สัญญา สัญญาวิวัฒน์²⁴ กล่าวถึง แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ (human security) ในมุมมองของการเปลี่ยนแปลงและความมั่นคงการพัฒนาสังคมทางและวัฒนธรรม สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้เมื่อพูดถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมแล้ว คือความมั่นคงของสังคม (stability) เพราะหากขาด ไปเสียแล้วย่อมเสี่ยงอันตราย นั้นหมายความว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ต้องรักษาความมั่นคงของสังคมไปในขณะเดียวกัน เพื่อไม่ให้สังคมแตกสลาย ความมั่นคงตรงนี้ จึงเป็นความมั่นคงเคลื่อนที่ (moving equilibrium) หรือที่รู้จักคือ ความสมดุลเคลื่อนที่ (moving equilibrium) ซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของสังคมมนุษย์และธรรมชาติ มองในแง่นี้ก็ต้องเข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงไปชั่วขณะแล้วก็ต้องกลับมาสู่เสถียรภาพอีก นั่นคือสภาพปกติของสังคมคือสภาพมั่นคง หรือสมดุล เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงก็จะเสียสมดุล จึงต้องมีความพยายามกลับมาสู่สมดุลใหม่ สังคมเป็นเช่นนี้มาตลอดสังคมจึงอยู่ได้ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงประเภทหนึ่ง การพัฒนาจะเร็วหรือช้าจำเป็นต้องรักษาเสถียรภาพ ถ้าพัฒนาแล้วสังคมไม่มั่นคงก็แปลว่าการพัฒนานั้นไม่ได้ผล หรือไม่ปรกติ จะต้องเริ่มแก้ไขให้เกิดความมั่นคงขึ้นใหม่ได้

3) แนวคิดการพัฒนาความมั่นคงของเด็กและเยาวชน แผนพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2555-2559²⁵ ได้สรุปแนวคิดความมั่นคงของเด็ก หลักการพื้นฐานที่เด็กทุกคนจะต้องได้รับความสำคัญได้รับการดูแลและความคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่แบ่งแยกทั้งในเรื่องเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา การมีชีวิต การอยู่รอด และการพัฒนาทางด้านจิตใจ

²³ ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2555-2559, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 17.

²⁴ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 8-9.

²⁵ คณะกรรมการส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ. แผนพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2555-2559, หน้า 16.

อารมณ์ สังคม รวมถึงการแสดงความคิดเห็น และความอยู่ดีมีสุขของเด็กในปัจจุบัน โดยที่เด็กและเยาวชนยังคงต้องเผชิญกับปัญหาด้านความมั่นคงในการดำรงชีวิต ทั้งการเลี้ยงดูของพ่อแม่ กระแสการเปลี่ยนทางสังคมและเศรษฐกิจที่ขาดความสมดุล ขาดการกลั่นกรองในการเลือกรับและนำไปปฏิบัติ ความสุขของเด็กและเยาวชนไทย สะท้อนได้จากการแสดงออกทางพฤติกรรม เด็กและเยาวชน มีภาวะความเครียด มีค่านิยมทางวัตถุ และใช้เวลาไปกับสื่อและเทคโนโลยีทันสมัย ทั้งรวมกลุ่มกันแสดงเอกลักษณ์เฉพาะตัวในทางลบ หรืออาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพมากขึ้น เช่น กลุ่มเด็กที่ใช้รถจักรยานยนต์ แข่งความเร็วบนท้องถนน ภายหลังประเทศประสบกับความวุ่นวายแตกแยก ทางการเมือง ด้วยสำนึกความเป็นพลเมือง เกิดกลุ่มเครือข่ายเด็กและเยาวชนในสังคมออนไลน์ มีความสุขที่ได้ทำกิจกรรมเพื่อสังคม ข้อเสนอจากสมาชิสภาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2552-2553 เด็กและเยาวชนต้องการมีโอกาสในการมีส่วนร่วมทุกกระบวนการการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีพื้นที่ให้เด็กค้นพบตัวเอง เติบโตไปเป็นพลเมือง ที่มีจิตอาสาในการพัฒนาประเทศ

4) แนวคิดการพัฒนาความมั่นคงด้านสุขภาพ พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ²⁶ กล่าวถึงความมั่นคงด้านสุขภาพ ประเด็นสำคัญในร่าง พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ มาตรา 32-33 กำหนดความมั่นคงด้านสุขภาพไว้อย่างครอบคลุม หนาแน่น ทั้งความมั่นคงในการเข้าถึงบริการสาธารณสุข เพื่อเป็นกรอบของเรื่องที่ประชาชนและรัฐต้องร่วมกันสร้างขึ้น เพื่อนเป็นหลักประกันว่าสุขภาพที่สมบูรณ์ มีความมั่นคงยั่งยืน ประเวศ วะศรี²⁷ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า การเสริมสร้างความมั่นคง การสร้างระบบประกันสุขภาพและระบบประกันสังคมที่เข้มแข็ง การสร้างเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม (social safety net) จะช่วยรองรับความเดือดร้อนของผู้คนจากความผันผวนทางเศรษฐกิจเน้นประชาชนเป็นศูนย์กลาง (people center) และเป็นการมองแบบองค์รวม (holistic approach) หมายถึงการมองคนครบทุกด้าน โดยไม่แยกส่วน นำมาเป็นหลักในการพัฒนาชีวิตของประชาชน (Vital Core) นำไปกำหนดเป็นแนวนโยบาย แผนงานโครงการ และกิจกรรม ที่สอดคล้องกันอย่างเป็นระบบกับการพัฒนาประเทศในภาพรวม กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์²⁸ กล่าวถึงความมั่นคงด้านสุขภาพนั้นคือ ภาวะที่สมบูรณ์และเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล ทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีความแตกต่างจากคำว่า สาธารณสุข (public health) ที่มีนัยถึงการดำเนินการนอกตัวบุคคล เช่น การให้บริการของภาครัฐ โดยพิจารณา จากการเข้าถึงบริการสาธารณสุข ทั้งด้านป้องกันโรค ส่งเสริมสุขภาพ รักษาพยาบาล และฟื้นฟูสภาพ เป็นจุดเน้นหลักของความมั่นคงด้านสุขภาพ

²⁶ สุมิตร สุวรรณ, **รัฐกับแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา**, ภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน, 2554 หน้า, 59, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://pirun.ku.ac.th/~fedusmsw/publication/p10.pdf> [1 สิงหาคม 2556].

²⁷ ประเวศ วะศรี, **การปฏิวัติเงียบ : การปฏิรูประบบสุขภาพ**, สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สวรส.), พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี 2556), หน้า 32.

²⁸ สำนักงานปลัดกระทรวงกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, **รายงานการศึกษาระดับสมบูรณ**, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 3-2, 3-5.

ความมั่นคงด้านสุขภาพจึงประกอบด้วยการมีชีวิตสมบูรณ์ โดยพิจารณาผลกระทบต่อสุขภาพ เช่น นโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ มีปัจจัยส่งเสริมความมั่นคงด้านสุขภาพมีความเชื่อมโยงของ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญของความมั่นคงของมนุษย์ หากพิจารณาถึงระบบองค์รวม จะพบว่า ปัจจัยต่าง ๆ ล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และส่งผลกระทบต่อสุขภาพของมนุษย์ 2 ด้านคือ ด้านปัจจัยหลักทรัพยากรสุขภาพ ซึ่งหมายถึง ตัวบุคคลที่ต้องกระทำการเพื่อให้ตนเอง มีสุขภาพ ด้านปัจจัยสนับสนุน ได้แก่ ระบบบริหารจัดการ และระบบการเงินการคลังด้านสุขภาพ ความมั่นคงในการเข้าถึงและการได้รับบริการสาธารณสุขที่จำเป็นต่อสุขภาพและการดำรงชีวิต ความมั่นคงด้านสุขภาพเป็นจุดเริ่มต้นของความมั่นคงของมนุษย์

5) แนวคิดในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของมนุษย์ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต)²⁹ มีความเห็นว่า การชอบหรือไม่ชอบ มีเจตนาหรือเจตจำนง เป็นตัวตัดสินใจ เลือกไปตามแรงผลักดันของตัณหา ทำให้มนุษย์เกิดทุกข์ เมื่อไม่มีความรู้หรือไม่ใช้ความรู้ ขาดปัญญา ตัณหาจึงมาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมนำทาง การถูกตัณหาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม เพราะมนุษย์ยังไม่ได้พัฒนา จึงเกิดปัญหาตามมา คือ อันตรายต่อชีวิตตน ทั้งด้านร่างกายและ จิตใจ อันตรายต่อการอยู่ร่วมกันของชีวิตและสังคม อันตรายต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ ไม่มีความมั่นคงและปลอดภัย เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้ เราจะปล่อยให้ตัณหาเป็นตัวกำหนด พฤติกรรมต่อไปไม่ได้ มนุษย์จึงจำเป็นต้องรู้ว่า สิ่งใดเป็นคุณค่าที่แท้จริง คือการนำความรู้มาเป็น ตัวนำพฤติกรรม เป็นจุดเริ่มต้นที่จะพัฒนามนุษย์ ให้ได้ผลดี จึงจะแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้ สำเร็จ ท่าน³⁰ ยังได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า กฎทั้งหลายเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เรียกว่าความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เจตจำนงหรือกรรมของ แต่ละบุคคลกำหนดชีวิตตลอดจน สังคมของตนเอง ด้วยเจตจำนงหรือการกระทำต่างๆ นั้น ส่งผลกระทบต่อๆ กันออกไปในระบบ ความสัมพันธ์ของธรรมชาติทั้งหมด ซึ่งในที่สุดผลทั้งหมดก็กระทบ ถึงตัวเราในฐานะที่อยู่ในเหตุ ปัจจัยนั้นด้วย การจัดการกับชีวิตไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมด้านไหน เจตจำนงต้องอาศัยคุณสมบัติ ต่างๆ มาประกอบกันมากมาย เป็นเรื่องของกระบวนการของกรรม ซึ่งต้องอาศัยการทำงานของ จิตเข้ามาเกี่ยวข้อง มนุษย์เกิดมาเริ่มแรกยังไม่มีความรู้ แต่จะอย่างไร ให้ความรู้มาเป็นตัวนำ พฤติกรรม ความรู้เบื้องต้นได้มาจากผู้อื่น เช่น พ่อแม่ คอยบอกว่าจะต้องทำอะไร อย่างไร ความไม่รู้นี้เรียกว่า อวิชชา ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง เกิดความติดขัด คับข้องบีบคั้นขึ้นเรียกว่าทุกข์ ธรรมชาติของอวิชชาจึงเป็นสิ่งที่ไม่เกื้อกูลต่อชีวิต จึงจัดเป็นอกุศล อวิชชาจึงเป็นมูลเดิม เป็นที่มาของสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ ในเมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วมีความจำเป็นจะต้อง อยู่ให้รอดต่อไป พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เรียกว่าอายตนะ หรืออินทรีย์ ติดตัว มาเหล่านี้เป็นทางรับรู้ประสบการณ์ หรือเป็นเครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูล และยังทำอีกหน้าที่ หนึ่งซึ่งสำคัญมาก เป็นทางรับรู้ความรู้สึก เมื่อความรู้สึกนั้นสัมพันธ์กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

²⁹ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2541), หน้า 69.

³⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร, (จังหวัดสมุทรปราการ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม), 2552, หน้า 16-24.

ความรู้สึกนี้เรียกว่า เวทนา เมื่อหูได้ยินเสียงมีความรู้สึกที่สบายหู เรียกว่าสุขเวทนา หากรู้สึกไม่สบาย ไม่อร่อย เรียกว่าทุกข์เวทนา เป็นต้น อินทรีย์ที่ติดตัวมาเหล่านี้เป็นตัวตัวชีวิตในชีวิตของมนุษย์นั่นก็คือ เป็นทางรับรู้ข้อมูล อินทรีย์ เป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญในการทำให้เกิดปัญญา และเข้าใจในการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง ประโยชน์ของอายตนะหรืออินทรีย์ในแง่นี้ จึงใช้ในการเรียนรู้ หรือเป็นเครื่องมือหาความรู้ อย่างถูกต้องในการดำเนินชีวิตให้เกิดความมั่นคง นอกจากนี้ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนา คือ ท่านพุทธทาส อินทปัญโญ³¹ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ตัวสุขเวทนานั้นเป็นมายา เมื่อรูป รส กลิ่นเสียงเข้ามา โดยความไม่รู้ คือ อวิชชาเข้าไปยึดถือ หากเราสามารถควบคุมจัดการได้ก็ไม่เกิดทุกข์ คือไม่มีความมั่นคง ทั้งทางกายและทางจิตใจ วิธีไล่ออกไปคือปฏิบัติธรรมะตามหลักของพระพุทธเจ้า เป็นการหมดโรคทุกข์ คือ ความไม่มีโรค ซึ่งเราเรียกกันว่า ความไม่มีโรคคือลาภอันประเสริฐ (อาโรคยา ปรมา ลาภา)

สรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ (human security) ผู้วิจัย มีความเห็นว่า ความมั่นคงของมนุษย์เป็นปัญหาที่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ของสังคม มนุษย์ถูกภัยคุกคามจากการทำลายโครงสร้างของสังคมสิ่งแวดล้อม ความเติบโตต่างๆ จึงวกกลับเข้าสู่สถานะเสื่อม การแก้ไขความไม่มั่นคงของมนุษย์ต้องการการคิดค้น ในการพัฒนาตัวบ่งชี้ความสำเร็จในการพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงนำมาซึ่งการจำแนกองค์ประกอบมิติต่างๆ ของชีวิตมนุษย์ นำไปสู่การมีพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย จิตใจ ความเป็นอยู่ สะท้อนผ่านปัจจัยความแตกต่างทางสังคม ที่ทำให้แต่ละบุคคลมีระดับความมั่นคงของชีวิตต่างกัน การพัฒนาสังคมเพื่อความมั่นคงของมนุษย์จึงไม่ได้แยกการพัฒนาปัจเจกบุคคลออกจากการพัฒนาสังคม แต่เน้นประชากรเป็นศูนย์กลาง สร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี เกิดจากประชาชนและรัฐต้องร่วมกันสร้างขึ้นให้เป็นหลักประกัน ความมีชีวิต ที่สมบูรณ์ อยู่ดีมีสุข จากการที่ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีความพยายามรักษาความมั่นคง ให้แก่ประชาชน โดยดำรงเอกลักษณ์ วัฒนธรรมประเพณี อันดีงาม สืบต่อมาจากบรรพบุรุษ แต่กระแสนการเปลี่ยนทางสังคมและเศรษฐกิจที่ขาดความสมดุล ได้ลดทอนความสุขของคนไทย โดยสะท้อน ได้จากการแสดงออกทางพฤติกรรม มีค่านิยมทางวัตถุ แต่ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าค้นพบหลักธรรมและได้สร้างแนวทางความมั่นคงได้วางรากฐานตั้งแต่ระดับจิตใจ เพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ที่ได้รับจากความหวาดกลัว ความไม่มั่นคงในวิถีชีวิต เป็นเครื่องมือแก้ปัญหา คือเน้น การปลดปล่อย โดยการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ตามแนวทางพุทธ ใช้ปัญญาเป็นตัวนำพฤติกรรม เพื่อตอบรับความต้องการอย่างแท้จริงที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ในยุค ขาวสารข้อมูลไร้พรมแดน เป็นฐานในการพัฒนาสู่การพัฒนาชีวิตที่ยั่งยืน

³¹ พุทธทาส อินทปัญโญ, แก่นพุทธศาสตร์, สถาบันบันลือธรรม (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2550), หน้า 43-47.

2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับส่งเสริมสุขภาพ

2.2.1 ความเป็นมาของการส่งเสริมสุขภาพ (Well-Being)

องค์การอนามัยโลก (The World Health Organization = WHO) ได้ให้ความสำคัญเรื่องการส่งเสริมให้ประชากรมีสุขภาพที่ดีทั่วหน้า³² ในปี พ.ศ.2529 จึงได้จัดให้มีการประชุมส่งเสริมสุขภาพครั้งแรกขึ้น ที่กรุงออตตาวา “มีการเสนอยุทธศาสตร์การเสริมสร้างสุขภาพ กฎบัตรออตตาวาที่ชี้ให้เห็นถึงกลวิธีพื้นฐาน ในการส่งเสริมสุขภาพ คือ การชี้แนะสุขภาพ การเพิ่มสมรรถนะ การใกล้เคียง ประสานผลประโยชน์ เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายด้านสุขภาพ”³³ เพราะการที่บุคคลจะดำรงคุณสมบัติของชีวิตที่ดีโดยองค์รวมได้ จำเป็นต้องอาศัยทักษะการบริหารชีวิตมาเป็นส่วนประกอบ³⁴ จึงให้คำจำกัดความของคำว่า สุขภาพ (health) ไว้ว่า “การมีสุขภาพที่สมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกาย สังคม และจิตใจประกอบกัน โดยไม่หมายถึงเฉพาะเพียงแต่การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บหรือความพิการเท่านั้น (health is a state of complete physical, mental and social well-being, not merely an absence of diseases and infirmity.)”³⁵ ใ้ภายใต้บริบทแห่งการส่งเสริมสุขภาพ

การแสวงหาความหมายที่ถูกต้องของ สุขภาพ (health) มีการตีความหมายในลักษณะใหม่เพื่อที่จะให้คนสามารถใช้ชีวิตที่มีคุณค่า เกิดขึ้นในการประชุมสมัชชา องค์การอนามัยโลก ปี พ.ศ. 2541 “ได้เพิ่มคำว่า สุขภาวะ (Well-Being) หรือสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เข้าไปในคำจำกัดความของคำว่าสุขภาพ”³⁶ สุขภาวะ (Well-Being) เป็นกระบวนการหรือพฤติกรรมซึ่งมุ่งไปสู่คุณภาพชีวิตที่มีคุณภาพตามศักยภาพของแต่ละบุคคล โดยมีได้หมายความว่าจำกัดอยู่เพียงการไม่เจ็บป่วยเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตที่ยืนยาวของทุกคน โดยพิจารณาถึงปัจจัยทางร่างกาย ทางจิตใจ ทางสังคมและทางสิ่งแวดล้อม และทางจิตวิญญาณเป็นสำคัญ³⁷

ในปี พ.ศ. 2548 องค์การอนามัยโลกได้ตั้งคณะทำงาน (Commission on Social Determinants of Health: CSDH) เพื่อพัฒนาข้อเสนอแนะนโยบายสาธารณะ ในการลดความไม่เป็นธรรมด้านสุขภาพอันเนื่องมาจากปัจจัยทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ รายงานฉบับนี้ได้กระตุ้น

³² Martin R. Levy, Mark Dignan, and Janet H. Shirreffs, **Targeting Wellness: The Core**, (New York: McGraw Hill, Inc., 1992 p.4.

³³ หทัย ชิตานนท์, **นิยามศัพท์ส่งเสริมสุขภาพ**, สถาบันวิจัยระบบสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ดีไซน์ จำกัด, 2540), หน้า 1, 7.

³⁴ Meeks Linda, Heit Philip, **Health Wellness Approach**, (New York : GLENCOE McGraw-Hill 1991 ,p. 19.

³⁵ ประเวศ วะสี, **บนเส้นทางใหม่ การส่งเสริมสุขภาพ อภิวัฒน์ชีวิตและสังคม**, สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2542), หน้า 22.

³⁶ Meeks Linda, Heit Philip, **Health Wellness Approach**, p. 19.

³⁷ วิพุธ พูลเจริญ, **สุขภาพ อุดมการณ์และยุทธศาสตร์ทางสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2544), หน้า 2.

ประชาคมโลกให้ตื่นตัวต่อประเด็นปัญหาความไม่เป็นธรรมด้านสุขภาพ และนำไปสู่มติสมัชชาอนามัยโลก “ธรรมนูญแห่งองค์การอนามัยโลก ปี 2549 จึงได้ให้ความสำคัญของสุขภาพที่สมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกาย สังคม และจิตใจประกอบกัน ภายใต้บริบทแห่งการส่งเสริมสุขภาพ ได้รับการตีความหมายในลักษณะของรูปธรรม เพื่อที่จะเป็นขุมพลังที่จะโน้มนำให้คนเราสามารถใช้ชีวิตอย่าง มีคุณค่าทั้งด้านส่วนตัว สังคมและ เศรษฐกิจ : สุขภาพ”³⁸ จึงเป็นขุมพลังแห่งชีวิตมิใช่เพียงสิ่งประกอบการดำรงชีวิต เป็นทัศนคติด้านบวก เพื่อพัฒนาทักษะส่วนบุคคล ให้สามารถปรับตัวดิถีกรรมด้านสุขภาพ

สำหรับนโยบายระดับชาติในประเทศไทย ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1³⁹ พ.ศ. 2506 ได้ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจเรื่อยมา โดยใช้จีดีพี เป็นตัววัดความก้าวหน้าของประเทศ ทำให้เกิดกระแสการวิจารณ์ ถึงการใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติจีดีพี (Gross Domestic Product) ที่นำมาใช้วัดความก้าวหน้าในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากจีดีพีให้ความสำคัญเพียงมูลค่าทางการเงินเท่านั้น การพัฒนาของประเทศไทยน่าจะให้ความสำคัญกับตัวแปร อื่นๆ เช่น ครอบครัว ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน สุขภาพกาย ศาสนา คุณธรรม และจริยธรรม จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) ซึ่งเป็นแผนพัฒนา ฉบับแรกที่มุ่งหมายให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือช่วยพัฒนาให้คนมีความอยู่ดีมีสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และในเวลาต่อมาแผนพัฒนา ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550 – 2554) ได้จัดให้ความอยู่ดีมีสุข เป็นจุดหมายหนึ่งของการพัฒนา โดยต้องการพัฒนาประเทศให้ไปสู่สังคมที่มีความอยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืน และนอกจากจีดีพีแล้ว ได้มีการสร้างดัชนี ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันของสังคมไทยขึ้นอีกด้วย

ในระดับนานาชาติ ได้มีการตั้งเป้าหมายการพัฒนาให้ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ คือ พัฒนาประเทศเพื่อเพิ่มความสุข ไม่ใช่เพิ่มการบริโภค หรือมูลค่าทางการเงิน เช่น “ประเทศภูฏาน ได้ใช้ดัชนีความสุขมวลรวมประชาชาติ (Gross National Happiness) เป็นตัววัดความก้าวหน้าของประเทศ แทนผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (Gross Domestic Product) หรือจีดีพี (GDP) และมูลนิธิเศรษฐกิจใหม่ (New Economics Foundation) ได้จัดทำดัชนีความสุขโลก (Happiness Planet Index – HPI) โดยใช้ความพึงพอใจในชีวิต เป็นปัจจัยทางสังคมที่ส่งผลต่อความผาสุกของประชาชนมาเป็นองค์ประกอบหนึ่งของดัชนี”⁴⁰ เพื่อให้ชี้ให้เห็นว่า ความสุขของประชาชนเกิดขึ้นได้ โดยไม่จำเป็นต้องบริโภคทรัพยากรจนเกินพอดี

³⁸ CSDH (2008). Closing the gap in a generation: **health equity through action on the social determinants of health**. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva, World Health Organization

³⁹ รศรินทร์ เกรย, วรชัย ทองไทย และ เรวดี สุวรรณพเก้า, **ความสุขเป็นสากล**, สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (กรุงเทพมหานคร: บริษัทจรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, 2553), หน้า 24.

⁴⁰ รศรินทร์ เกรย, วรชัย ทองไทย และ เรวดี สุวรรณพเก้า, **ความสุขเป็นสากล**, หน้า 22-23

ความอยู่ดีมีสุขเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับข้องกับสุขภาวะของคนไทย ใน พ.ศ. 2550 ตามรัฐธรรมนูญได้กล่าวถึง ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) และนโยบายสาธารณะที่เกี่ยวข้อง โดยที่รัฐธรรมนูญได้ให้สิทธิประชาชนไว้ว่า “ประชาชนไทยทุกคนมีสิทธิที่จะอยู่ในที่ๆ มีอากาศถ่ายเท ไม่มีมลภาวะ เพื่อมิให้สิทธิพื้นฐานของประชาชนถูกละเมิด รัฐธรรมนูญมาตรา 67 วรรคแรก ได้บัญญัติไว้ว่า ประชาชนย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจหรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพ สิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้ส่วนเสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวกับตนหรือชุมชนท้องถิ่นและมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปประกอบการพิจารณาในเรื่องดังกล่าว”⁴¹ เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงการปรับเปลี่ยนระบบบริการสาธารณะ สิทธิชุมชน สิทธิส่วนบุคคล เป็นสิทธิที่ต้องไม่ถูกละเมิด เคารพในสิทธิพื้นฐานของความเป็นคนไทย

สิทธิเสรีภาพของประชาชนในการสร้างนโยบายสาธารณะที่เชื่อมโยงกับสุขภาวะเป็นกรอบของเรื่องที่ประชาชนและรัฐต้องร่วมกันสร้าง เพื่อเป็นหลักประกันว่าสุขภาวะที่สมบูรณ์มีความมั่นคงยั่งยืน คณะกรรมการกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพมีมติให้พัฒนา “ศูนย์เรียนรู้สุขภาวะ เพื่อเป็นพื้นที่เรียนรู้เพื่อสร้างแรงบันดาลใจ สู่การใช้ชีวิต สู่สุขภาวะที่ดีของทุกคนในสังคมไทย สื่อให้เห็น นโยบายสาธารณะ ที่มีภารกิจในการสร้างเสริมสุขภาวะของไทย ภายใต้แนวคิด Green Connection”⁴² ก่อให้เกิดเครือข่ายคนรักสุขภาพ และภาคีเครือข่าย ก่อให้เกิดองค์ความรู้ด้านสุขภาวะมากมาย จุดมุ่งหมายในการสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อสุขภาวะที่ดีด้วยวิถีสุขภาวะ สู่สาธารณะแนวใหม่

โดยสรุป การทบทวนความเป็นมาในการส่งเสริมสุขภาวะ (Well-Being) ในระดับนานาชาติ องค์การอนามัยโลกเสนอยุทธศาสตร์การเสริมสร้างสุขภาพถึงกลวิธีพื้นฐาน ในการส่งเสริมสุขภาพ มีการตีความหมายในลักษณะใหม่เพื่อที่จะให้คนสามารถใช้ชีวิตที่มีคุณค่า ได้เพิ่มคำว่า (Well-Being) หรือสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เข้าไปในคำจำกัดความของคำว่าสุขภาพ สุขภาวะ (Well-Being) เป็นกระบวนการหรือพฤติกรรมซึ่งมุ่งไปสู่คุณภาพชีวิตที่มีดุลยภาพตามศักยภาพของแต่ละบุคคล ครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตที่ยืนยาวของทุกคน โดยพิจารณาถึงปัจจัยทางร่างกาย ทางจิตใจ ทางสังคมและทางสิ่งแวดล้อม และทางจิตวิญญาณเป็นสำคัญในประเทศไทย ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ได้ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจเรื่อยมา โดยใช้จีดีพี เป็นตัววัดความก้าวหน้าของประเทศ จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งเป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกที่มุ่งหมายให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และ ใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือช่วยพัฒนาให้คนมีความอยู่ดีมีสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

⁴¹ มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.) ,Civic Exercise ออกกำลังกายการเมืองภาคพลเมือง เพื่อสุขภาวะสังคมประชาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สหพัฒนไพศาล, 2553), สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), หน้า 11-12, 96.

⁴² กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส), คู่มือเรียนรู้ สุขุม, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์เรียนรู้สุขภาวะ, 2556), หน้า 68.

ความอยู่ดีมีสุขจึงเป็นเรื่อง ที่เกี่ยวกับข้องกับสุขภาวะของคนไทย ใน พ.ศ. 2550 โดยที่รัฐธรรมนูญได้ให้สิทธิประชาชนถึงการที่ประชาชนไทยทุกคนมีสิทธิที่จะอยู่ในที่ๆ มีอากาศถ่ายเท ไม่มีมลภาวะ ได้รับข้อมูล การใช้ชีวิตสู่สุขภาวะที่ดีของทุกคนในสังคมไทย สื่อให้เห็น นโยบายสาธารณะ ที่มีภารกิจในการสร้างเสริมสุขภาวะ ความอยู่ดีมีสุขเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับข้องกับสุขภาวะของคนไทย จุดมุ่งหมายในการสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อสุขภาวะที่ดีด้วยวิธีสุขภาวะ

2.2.2 ความหมายของสุขภาวะ (Well-Being)

นักวิชาการด้านการส่งเสริมสุขภาวะได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาวะแตกต่างกัน บางท่าน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต)⁴³ ให้ความหมาย “สุขภาวะ” คือ ภาวะแห่งความสุข หรือความเป็นสุข “สุข” แปลว่า เป็นสุข “ภาวะ” แปลว่า ความเป็น ดังนั้น ภาวะแห่งความสุข หรือความเป็นสุข ก็คือ “สุขภาวะ” โดยอธิบายแยกเป็น กายิกสุข คือ สุขทางกาย และเจตสุข คือสุขทางใจ ซึ่งต้องมีให้พร้อมบริบูรณ์ทั้งสองอย่าง บางท่านเน้นเรื่อง จัดการเรียนรู้ที่ฝึกการอยู่ร่วมกัน ประเวศ วะสี⁴⁴ ให้ความหมาย สุขภาวะ ไว้ว่าเป็นสิ่งที่ครอบคลุม และเชื่อมโยง กับสุขภาพอีก 4 มิติ ทั้งกาย จิต สังคม และทางจิตวิญญาณ จนก่อให้เกิดความรัก ความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม และการศึกษาจะสร้างให้เกิดความเข้าใจตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมได้นั้นจะต้อง ร่วมกันคิดร่วมทำ บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ซึ่งกันและกัน มีความเชื่อใจและไว้วางใจกัน บางท่าน อาศิล พิทักษ์कुมล⁴⁵ ได้ให้ความหมายว่า สุขภาวะมิได้หมายถึงมิติทางร่างกายแต่เพียงอย่างเดียว แต่หมายถึง สุขภาวะอันสมบูรณ์ทั้งกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งนอกจากจะมีตัวกำหนดจากปัจจัยด้านปัจเจกบุคคลแล้ว ยังได้รับผลกระทบอย่างสำคัญจากปัจจัยพื้นฐาน ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม อันได้แก่สันติภาพ ที่อยู่อาศัย การศึกษา ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต ความสัมพันธ์ในสังคม อาหาร รายได้ ความยุติธรรมทางสังคม ความเสมอภาค ฯลฯ การสร้างสุขภาวะจึงเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่จะต้องมีส่วนร่วมจากทุกภาคของสังคม มิใช่เพียง การบริการที่จัดขึ้นโดยระบบบริการสาธารณสุขเท่านั้น สุขภาวะให้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเรื่องของ สุขภาวะที่สมบูรณ์อย่างเป็นองค์รวม บางท่านเน้นเรื่อง การอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ภัทรจิต จุมพล กอชโซลี⁴⁶ คือ คนที่อยู่เย็นเป็นสุข มีร่างกายแข็งแรง อายุยืนยาว สุขภาพจิตดี ยึดมั่นในคุณธรรมจริยธรรม คิดเป็น ทำเป็น มีความเป็นเหตุเป็นผล มีทักษะในการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า สร้างสรรค์ประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัว และสังคมได้เต็มศักยภาพ

⁴³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **ฟื้นฟูสุขภาวะยามสังคมวิกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, 2551), หน้า 8-9.

⁴⁴ อภิญา ตันทวีวงศ์ และคณะ, **หลากหลายสู่สุขภาวะ**, บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ดี.เค. ปรีติงเวิลด์ จำกัด 2554), หน้า, 91.

⁴⁵ อาศิล พิทักษ์कुมล, **องค์ความรู้อิสลามกับสุขภาวะ**, เอกสารวิชาการ, ศูนย์ประสานงานภาคใต้ แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 1.

⁴⁶ ภัทรจิต จุมพล กอชโซลี, “การวัดความสุข”, **วารสารเศรษฐกิจและสังคม** ปีที่ 47 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2553), หน้า 37.

จากการศึกษาความหมายของสุขภาวะจากนักคิด นักทฤษฎีข้างต้น จึงสรุปได้ว่า สุขภาวะ (Well-being) คือ ภาวะที่เป็นสุข สมบูรณ์พร้อมทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ ปัญญา สังคมและสิ่งแวดล้อม จากเดิมที่ให้ความสำคัญเฉพาะ “สุขภาพ” ที่เป็นเพียงการดูแลเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ การมีสุขอนามัยที่ดี แต่ในปัจจุบันนั้นได้หันมาใส่ใจสุขภาพกันมาก จึงได้เกิดความสนใจที่จะศึกษาปัญหาของสุขภาพ ดังนั้นสุขภาวะจึงเป็นพฤติกรรมซึ่งมุ่งไปสู่คุณภาพชีวิตที่มีคุณภาพตามศักยภาพของ แต่ละบุคคล มิได้หมายความว่าจำกัดอยู่เพียงการไม่เจ็บป่วยหรือพิการเท่านั้น หากยังครอบคลุม ถึงการดำเนินชีวิตที่ยืนยาวของทุกคน โดยพิจารณาถึงปัจจัยทางกาย ทางจิตใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณหรือปัญญาเป็นสำคัญ ให้ความสำคัญต่อความสุขที่แท้จริงจากการอยู่ร่วมกันโดยใช้ธรรมะ มีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งสามารถก่อเกิดการพัฒนา

2.2.3 องค์ประกอบ ดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขของการมีสุขภาวะที่ดี

สำนักงานกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและเครือข่าย⁴⁷ ร่วมกันพัฒนา ดัชนี ชีววัดความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ได้กำหนดให้องค์ประกอบด้านการมีสุขภาวะ เป็นองค์ประกอบแรก ซึ่งองค์ประกอบการมีสุขภาวะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเป็นองค์รวม โดยเริ่มจากตนเอง ไปสู่ครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและอื่นๆ และเป็นปัจจัยพื้นฐานที่บุคคลมีความปลอดภัยในชีวิต สามารถพัฒนา ศักยภาพของตนเองและชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ดำเนินชีวิตอยู่จนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สำนักงานกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและเครือข่าย ได้มีการสร้างดัชนี ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันของสังคมไทย เป็นดัชนีรวมซึ่งประกอบด้วย องค์ ประกอบด้วย (1) การมีสุขภาวะ (2) ครอบครัวอบอุ่น (3) ชุมชนเข้มแข็ง (4) เศรษฐกิจเข้มแข็งและเป็นธรรม (5) สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์สมดุล (6) สังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล

ผลในการพัฒนาภายใต้ดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย⁴⁸ สังคมไทย มีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันมากขึ้น ยกระดับจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ในระดับต้องปรับปรุง มาอยู่ในระดับปานกลางในปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 มีค่าดัชนีเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 65.76 ในปี 2550 เป็น ร้อยละ 69.87 ในปี 2554 และร้อยละ 71.36 ในปี 2555 ซึ่งเป็นปีแรกของแผนพัฒนาฯ โดยปัจจัยเกื้อหนุนที่ส่งผลให้ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย เพิ่มขึ้นนั้นเกิดจากความเข้มแข็งของชุมชนที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูล พึ่งตนเอง เรียนรู้ร่วมกันในการแก้ปัญหา เศรษฐกิจ มีความเข้มแข็งและเป็นธรรม จากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ และพึ่งตนเองได้มากขึ้น ครอบครัวมีความอบอุ่น สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติตนตาม

⁴⁷ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “ ความหมาย องค์ประกอบ ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน”, วารสารเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ปีที่ 50 ฉบับที่ 1, (มกราคม-มีนาคม 2553), หน้า, 13.

⁴⁸ สรุปสาระสำคัญ รายงานผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news/plan/p11/Summaryplan11_thai.pdf [1 ตุลาคม 2556].

บทบาทหน้าที่และ มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน และสังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาลเพิ่มขึ้น เล็กน้อย แต่ยังอยู่ในระดับต้องปรับปรุง สำหรับปัจจัยบั่นทอนที่ส่งผลกระทบทางลบต่อความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทยคือ สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศสมดุลที่ปรับตัวลดลงเป็นผลจากระบบนิเวศที่ลดความอุดมสมบูรณ์ลง คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินลดลง ขณะที่การมีสุขภาวะค่อนข้างทรงตัวไม่เปลี่ยนแปลง แต่ความเจ็บป่วยด้วยโรคที่ป้องกันได้และคุณภาพการศึกษายังเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องเร่งแก้ไข

สรุปได้ว่า ดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ได้กำหนดให้องค์ประกอบด้านการมีสุขภาวะเป็นที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเป็นองค์รวม เป็นปัจจัยพื้นฐานที่บุคคลมีความปลอดภัยในชีวิต สามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองและชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ครอบครัว มีความอบอุ่น สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศสมดุล

2.2.4 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสุขภาวะ

ในการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะ ด้านเกี่ยวกับการเจริญเติบโตและพัฒนาการทางเชาว์ปัญญา ด้วยทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรูเนอร์ (Bruner) และทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคมตามทฤษฎีของอีริกสัน (Erikson) เพื่อวิเคราะห์หาสาเหตุสำคัญของ การพัฒนาสุขภาวะดังนี้

ก. ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรูเนอร์ (Bruner)

บรูเนอร์ (Bruner)⁴⁹ ได้ทำการศึกษาด้วยความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับการเจริญเติบโตและพัฒนาการทางเชาว์ปัญญา โดยเน้นความสำคัญในการพบสิ่งจูงใจในการเรียนรู้ เขาเชื่ออย่างมั่นคงว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เก็บเกี่ยวจากประสบการณ์รอบตัว และใช้ประสบการณ์ที่เก็บรวบรวมไว้นั้นเป็นเครื่องมือ บรูเนอร์ (Bruner) เชื่อว่า ความรู้เป็นกระบวนการมีใช้ผล (knowing is process) โดยการเน้นพัฒนาการในระยะพัฒนาการคิดรวบยอด เชื่อว่าเด็กมีความสามารถที่จะเข้าใจความคิดพื้นฐานในวิชาต่างๆ ถ้าข้อมูลถูกส่งเข้าไปในสมองจะเปลี่ยนแปลงข้อมูลนี้ให้เป็นหมวดหมู่ (organization) เพื่อถูกนำไปใช้ในการแก้ปัญหา โดยการเน้นพัฒนาการในระยะพัฒนาการคิดรวบยอด แยกออกเป็น 3 ขั้น คือ

- 1) ขั้นพัฒนาการก่อนเกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผล
- 2) ขั้นพัฒนาการใกล้เคียงเกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผล
- 3) ขั้นพัฒนาการเกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผลเป็นรูปธรรม

เชื่อว่าเด็กมีความสามารถที่จะเข้าใจความคิดพื้นฐานทางในวิชาต่างๆ ถ้าข้อมูลถูกส่งเข้าไปในสมองจะเปลี่ยนแปลงข้อมูลนี้ให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อถูกนำไปใช้ในการแก้ปัญหา โดยการเจริญเติบโตของการรับรู้การเข้าใจ เป็นกระบวนการที่ได้รับอิทธิพลจากองค์ประกอบ 3 อย่างคือ องค์ประกอบทางพันธุกรรม องค์ประกอบทางภาษา และองค์ประกอบทางวัฒนธรรม

⁴⁹ Brunner, J.S., *The Process of Education*, (The President and Fellows of Harvard College, 1960), p. 33.

โดยบรูเนอร์ (Bruner) เชื่อว่า พัฒนาการทางเชาว์ปัญญาของเด็กมีพื้นฐานจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความสามารถที่มีมาแต่กำเนิดของเด็กกับข้อมูล บรูเนอร์ (Bruner) เชื่อว่าความเจริญเติบโตเกิดจากภายนอกเท่าๆ กับเกิดจากภายใน

ลำดับขั้นพัฒนาการของทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรูเนอร์ (Bruner)⁵⁰

1) ขั้นพัฒนาการเอนเนกทีฟ (Enactive representation) ตั้งแต่แรกเกิดถึงประมาณ 2 ปี ตรงกับขั้นพัฒนาการก่อนเกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผล เป็นขั้นของพัฒนาการทางสติปัญญาความคิดก่อนระยะเวลาที่เด็กจะพูดภาษาได้ แสดงออกโดยทางกิจกรรม (action) เด็กสามารถแก้ปัญหาได้แม้ว่าจะไม่สามารถอธิบายด้วยคำพูด เด็กสามารถที่จะปะทะสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเอง และแสดงพฤติกรรม การปะทะสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพัฒนาการด้านสติปัญญาและความคิด

2) ขั้นพัฒนาการไอโคนิค (Iconic representative) อายุประมาณ 2-4 ปี ตรงกับขั้นพัฒนาการก่อนเกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผล (Preconceptual phase) ขั้นพัฒนาการระยะนี้เมื่อเห็นสิ่งเร้าจะเกิดการรับรู้และเกิดภาพในสมอง การมีมโนภาพและการประสบความสำเร็จของเด็ก โดยการเกิดภาพในสมองนี้เมื่อโตก็ยังมีผลต่อการสร้างยั้งขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในการเรียนแบบ หาเอกลักษณ์ (identification) เด็กจะมองโลกและเข้าใจสิ่งต่างๆ ในแง่ที่ตนเองสามารถที่จะรับรู้สิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว แต่ยังไม่สามารถตั้งเกณฑ์ในการแยกหมู่อย่างถูกต้อง เป็นวัย ที่มีความคิดตายตัว (sturck) ง่ายต่อการชักจูง (autistic) ไม่มีระบบ (dynamic) มีพลัง (concrete) รูปธรรม (concrete) ตอนเป็นศูนย์กลาง (unsteady attention) ชุกชน (unsteady attention) ต้องมีการชี้แนะที่แน่นอน (organized around the cues)

3) ขั้นพัฒนาการซิมโบลิก (Symbolic represntative) ตรงกับขั้นพัฒนาการใกล้เคียงเกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผล (Intuitive Phase) เด็กเข้าใจลักษณะสิ่งเร้าได้ดี เพราะเด็กสามารถแยกลักษณะของตัวเลือกได้อย่างรวดเร็ว ทั้งยังสามารถสรุปหรืออภิปรายข้อสรุปทั้งที่สิ่งเร้าเป็นนามธรรมหรือสัญลักษณ์ ทั้งยังใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการคิดได้ดีด้วย

แนวคิดของบรูเนอร์ (Bruner)⁵¹ มีอิทธิพลต่อการศึกษาระดับขั้นพัฒนาการของทฤษฎีจึงนำไปสู่แนวความคิดในการจัดการศึกษาในระดับต่างๆ ดังนี้ ตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 2 ขวบ ขั้นความรู้เกิดขึ้นจากการกระทำ (Enactive representation) เด็กจะใช้การกระทำสิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เด็กวัยอนุบาลจนถึงประถมต้นจะอยู่ในระดับ ขั้นพัฒนาการไอโคนิค (Iconic representative) ซึ่งเชื่อว่าการเรียนรู้อยู่ในลักษณะของการกระทำโดยผ่านประสบการณ์ที่ได้พบเห็นและการรับรู้ต่างๆ เชื่อว่า เด็กวัยนี้สามารถสร้างภาพในใจได้

⁵⁰ Bruner, J.S., Study, On Cognitive Growth, I and II, In J.S. Bruners, R.R. Olver, & P.M. Greentfield, eds. **Studies in Cognitive Growth**, (N.Y. : 1966, p. 27.)

⁵¹ พรทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, **ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด, 2556), หน้า 47-57.

ระดับประถมปลายมีการพัฒนาจากขั้นพัฒนาการไอคอนิก (Iconic representative) ไปสู่ขั้นพัฒนาการซิมโบลิก (Symbolic representative) ในระดับมัธยมศึกษา การใช้สัญลักษณ์ของเด็กวัยนี้เป็นไปอย่างกว้างขึ้น ครูมีวิธีช่วยให้พัฒนาขึ้นไปอีกโดยการกระตุ้นให้เด็กค้นพบวิธีการโดยเน้นความเข้าใจ (concept) และสิ่งที่เป็นามธรรม บรูเนอร์ (Bruner) ได้กล่าวถึงทฤษฎีในการจัดการเรียนการสอนว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ผู้เรียนแต่ละคนจะมีประสบการณ์และพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างกัน การเรียนรู้จะเกิดจากการที่ผู้เรียนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่พบใหม่กับความรู้เดิม แล้วนำมาสร้างเป็นความหมายใหม่

จากการศึกษาข้างต้นสรุปว่า บรูเนอร์ (Bruner) มีความเห็นว่าคนทุกคนจะมีพัฒนาการทางความรู้ความเข้าใจ โดยผ่านกระบวนการที่ต่อเนื่องไปตลอดชีวิต โดยการพัฒนาการทางสติปัญญาของมนุษย์ แบ่งได้เป็น 3 ขั้น คือ (1) ขั้นการเรียนรู้จากการกระทำ ขั้นของการเรียนรู้จากการใช้ประสาทสัมผัสรับรู้สิ่งต่าง ๆ การลงมือกระทำช่วยให้เด็กเกิดการเรียนรู้ (2) ขั้นการเรียนรู้จากความคิด เป็นขั้นที่เด็กสามารถสร้างมโนภาพในใจได้ และสามารถเรียนรู้จากภาพแทนของจริงได้ (3) ขั้นการเรียนรู้สัญลักษณ์และนามธรรม เป็นขั้นการเรียนรู้สิ่งที่ซับซ้อนและเป็นนามธรรมได้

ก) ทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคมของ อีริกสัน (Erikson)

สาระสำคัญของทฤษฎี อีริกสัน (Erikson)⁵² นักจิตวิทยาากลุ่มจิตวิเคราะห์ได้พัฒนาทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคม โดยแบ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตเป็น 8 ขั้น จัดขั้นตอนพัฒนาการทางจิตสังคม เป็นความเปลี่ยนแปลงของปฏิสัมพันธ์ของเรากับผู้อื่น แต่ละขั้นเป็นลักษณะพัฒนาการทางบวกและลบของวิกฤตนั้นๆ เป็นคู่ๆ ตรงข้ามกัน การพัฒนาแต่ละขั้น คนจำเป็นต้องแก้ไขวิกฤตหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงชีวิตให้ได้ การแก้ไขวิกฤตในแต่ละขั้น อาจทำได้ไม่เสร็จสิ้นทั้งหมด แต่จะต้องแก้ไขเพียงพอที่จะทำให้มีความพร้อมในการรับมือกับวิกฤตในพัฒนาการขั้นต่อไป ได้ โดยที่การแก้ไขวิกฤตพัฒนาการไปถึงขั้นสุดท้าย

อีริกสัน (Erikson)⁵³ มองพัฒนาการตั้งแต่แรกเกิดจนวัยสุดท้ายของชีวิตในรูปของขั้นตอนที่ต่อเนื่องเป็นลำดับ ในแต่ละช่วงชีวิต มนุษย์จะพบปัญหา เหตุการณ์ ความท้าทาย หรือที่เรียกว่า “วิกฤต” วิธีการที่จะจัดการกับวิกฤตเหล่านี้เป็นตัวกำหนดถึงการใช้ชีวิตอยู่อย่างไร นับแต่จุดนั้นเป็นต้นมา การเลี้ยงดูมีส่วนสำคัญในการสร้างความรัก ความอบอุ่น ความมั่นใจในตนเอง เข้าใจผู้อื่น แต่ถ้าเด็กขาดการดูแลเอาใจใส่จากบิดามารดา ทำให้เด็กมีพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา และมีผลกระทบกับช่วงชีวิตในลำดับขั้นต่อมา

⁵² สุชา จันทรเฒ, จิตวิทยาพัฒนาการ, พิมพ์ครั้งที่ 5 , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, 2542), หน้า 35.

⁵³ คัดนางค์ มณีศรี, จิตวิทยาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : ช่อระกา การพิมพ์, 2555), หน้า, 184-186.

ลำดับขั้นทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคมของ อีริกสัน (Erikson)⁵⁴

ขั้นที่ 1 ความรู้สึกไว้วางใจหรือความรู้สึกไม่ไว้วางใจ (trust versus mistrust) เป็นพัฒนาการตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 1 ½ ปี หากความต้องการด้านร่างกายด้านจิตใจได้รับความรัก ความผูกพันจากผู้เลี้ยงดูอย่างสม่ำเสมอ ความไว้วางใจจะเกิดขึ้น มีปฏิสัมพันธ์กับโลกรอบๆ ตัวในทางบวก ในทางตรงข้ามการไม่ได้ความเอาใจใส่ มีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในทางลบ ทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจ ส่งผลให้ไม่สามารถตอบสนองต่อความท้าทายของพัฒนาการในขั้นต่อมา

ขั้นที่ 2 ความเป็นตัวของตัวเองหรือความรู้สึกอายหรือสงสัยตนเอง (autonomy versus shame and doubt) อายุ 1 ½ ถึง 3 ปี หากได้รับการส่งเสริมให้มีการสำรวจและมีเสรีภาพ เด็กจะพัฒนาความเป็นตัวของตัวเองและพึ่งพาตนเอง หากเด็กถูกจำกัดสิทธิ์ได้รับการปกป้องมากเกินไป เด็กจะรู้สึกอาย สงสัยตนเองและไม่มีความสุข พ่อแม่ควรเปิดโอกาสให้เด็กมีเสรีภาพในระดับที่เหมาะสม

ขั้นที่ 3 การเป็นผู้ริเริ่มหรือรู้สึกผิด (initiative versus guilt) อายุ 3 ถึง 6 ปี ความต้องการที่จะลงมือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยไม่ต้องพึ่งใคร จะขัดแย้งกับความรู้สึกผิดที่เกิดผลกระทบจากการกระทำที่ไม่ได้เป็นไปตามความต้องการที่คาดหวัง หากพ่อแม่มีปฏิกริยาในทางบวกต่อความพยายามที่จะเป็นตัวของตัวเองของเด็ก พ่อแม่ก็จะสามารถช่วยให้เด็กแก้ไขวิกฤตินี้ได้

ขั้นที่ 4 การรู้สึกว่าตนเองประสบความสำเร็จหรือรู้สึกด้อย (industry versus inferiority) อายุ 6 ถึง 12 ปี พัฒนาการนี้เป็นขั้นสุดท้ายของวัยเด็ก ในวัยนี้มีการพัฒนาทักษะความสามารถในทุกๆ ด้าน ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความสำเร็จของการพัฒนาในขั้นนี้ ในทางตรงข้ามเด็กที่ไม่สามารถพัฒนาทักษะได้ หรือเมื่อเปรียบเทียบกับเพื่อนวัยเดียวกันแล้วด้อยกว่าจะนำไปสู่ความรู้สึกล้มเหลว อาจทำให้มีการนับถือตนเองในระดับต่ำ

ขั้นที่ 5 การรู้เอกลักษณ์ตนเองหรือสับสนในเอกลักษณ์ของตนเอง (identity versus role confusion) เข้าสู่วัยรุ่นเป็นช่วงวิกฤติ เป็นช่วงชีวิตที่ตั้งคำถามกับตัวเองว่า “ฉันคือใคร” “ฉันอยากเป็นอะไร” วัยรุ่นพยายามแสวงหาเอกลักษณ์ของตน มีอะไรที่เป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากผู้อื่นและอะไรเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับเขา การตอบคำถามเหล่านี้ให้ได้คำตอบที่น่าพึงพอใจเป็นเรื่องสำคัญมาก ผู้ที่ไม่สามารถสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้จะมีความสับสนในบทบาท ไม่แน่ใจว่าตนควรจะไปทางใด หรืออยากประสบความสำเร็จในด้านใด

ขั้นที่ 6 ความรู้สึกว่าตนมีเพื่อนหรือรู้สึกอ้างว้าง (intimacy versus isolation) ช่วงวัยรุ่นตอนปลายและวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและลึกซึ้งกับผู้อื่น คนที่ไม่สามารถผ่านวิกฤติในขั้นนี้ได้จะมีความรู้สึกโดดเดี่ยวและไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและยืนยาวกับผู้อื่นได้

⁵⁴ คัดนางค์ มณีศรี, จิตวิทยาทั่วไป, หน้า 187.

ขั้นที่ 7 วัยผู้ใหญ่ตอนกลางหรือการเป็นผู้ให้หรือการมุ่งตนเอง (generativist versus self – absorption) ขั้นนี้จะต้องสามารถเอาชนะความเห็นแก่ตัว และการมุ่งตนเองเป็นศูนย์กลางให้ได้ แต่หันมาสนใจที่จะช่วยเหลือและแนะนำคนรุ่นหลัง คนวัยนี้จะห่วงใยต่อสวัสดิภาพของผู้อื่นและสังคม คนที่เป็นพ่อแม่จะพุ่งความสนใจมาที่ลูกเป็นหลัก คนที่มาสามารถแก้ไขวิกฤตินี้และหลุดพ้นจากการมุ่งตนเอง จะกลายเป็นคนที่หมกมุ่นอยู่กับเรื่องของตนเองสนใจแต่ความต้องการของตนเองและแสวงหาผลประโยชน์ บางคนอาจจะรู้สึกว้าเหว่ชีวิตปราศจากความหมายและไม่มีความสุข พฤติกรรมเหล่านี้เป็นการตัดโอกาสที่ตนเองจะได้พัฒนาเป็นบุคคลที่เจริญงอกงามและมีความพึงพอใจในชีวิตของตนเอง

ขั้นที่ 8 วัยชรา ขั้นสุดท้ายของพัฒนาการในวัยผู้ใหญ่ การมีศักดิ์ศรีหรือความสิ้นหวัง (Integrity versus despair) คนวัยนี้จะมองย้อนกลับไปและถามตนเองว่า “ชีวิตของเรามีความหมายหรือไม่” “ตั้งแต่เกิดมา ฉันได้สร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมและผู้คนรอบตัวหรือไม่” หากคำตอบคือ “ใช่” คนผู้นั้นจะรู้สึกว้าเหว่อย่างรุนแรง การแก้ไขวิกฤติพัฒนาการในขั้นสุดท้ายเป็นผลกระทบที่สำคัญต่อคนที่จะยอมรับได้ว่า ความตายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งยังมีผลกระทบต่อสุขภาพกายและสุขภาพจิตในช่วงสุดท้ายของชีวิต

จากการศึกษาทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคมข้างต้น สรุปได้ว่านักทฤษฎีมีความคิดเห็น การพัฒนาการของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งสิ้นอายุขัย มีอิทธิพลต่อของความคิดริเริ่มของมนุษย์ ความสามารถในการปรับตัว บุคลิกภาพและพฤติกรรมต่างๆ พัฒนาการทางจิตวิทยาของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงเหมือนกับโครงสร้างทางกายภาพของมนุษย์มุมมองของ อีริกสัน (Erikson) ให้ความสำคัญต่อการได้รับการดูแลในวัยเด็ก มีผลต่อพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และสังคมร่วมกัน นั่นคือ การเจริญเติบโตทางร่างกายและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาทางจิตใจ โดยเป็นการพัฒนามนุษย์แบ่งพัฒนาการของบุคคลไว้ 8 ขั้น การประสบกับปัญหาอุปสรรคเป็นเรื่องปกติ เกิดขึ้นได้ในทุกช่วงพัฒนาการ ซึ่งจะเป็นการเรียนรู้ การรู้จักแก้ไขปัญหา และเผชิญกับวิกฤติในช่วงต่างๆ การประสบกับความล้มเหลวในขั้นหนึ่งๆ จะมีผลกระทบท่อพัฒนาการของบุคคลคนนั้นในขั้นต่อไป ด้วย ทำให้บุคคลสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้

2.2.5 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมสุขภาวะ (Well-Being)

สำหรับในประเทศไทยในเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมาได้มีความพยายามปรับแนวคิดกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพ จนเกิดมุมมองใหม่ของสุขภาพที่เรียกว่าเป็นการปฏิรูประบบสุขภาพ ซึ่งความหมายที่แท้จริงคือ การปฏิรูประบบสุขภาพที่กว้างขวางกว่าระบบการแพทย์และสาธารณสุข โดยมีการชูคำขวัญ “สร้างนำซ่อม” เป็นการบอกทิศทางที่จะก้าวเดินต่อไป เข้าสู่กระบวนการพัฒนาในระดับต่างๆดังนี้⁵⁵

⁵⁵ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), การพัฒนาชุมชนประยุกต์: แนวคิดและบูรณาการ, (กรุงเทพมหานคร, บริษัท ดีไซน์ ดีไลน์ จำกัด, 2555), หน้า 236.

ก) แนวคิดการส่งเสริมสุขภาวะ (Well-Being)

กรรณิกา ปัญญาวงศ์ และพนัส พฤกษ์สุนันท์⁵⁶ กล่าวถึง แนวคิดกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพระดับบุคคล ทำให้เกิดความสมดุลภายในตัวคนแต่ละคน ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ (อารมณ์) และจิตวิญญาณ โดยที่หนทางไปสู่ดุลยภาพ คือ การดำเนินชีวิตที่เหมาะสม มีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ เช่น การบริโภคอาหารที่เหมาะสม การออกกำลังกาย การรักษาอารมณ์ ทำจิตใจให้ผ่อนคลาย และการมีคุณธรรม เป็นพฤติกรรมที่มุ่งสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี ระดับครอบครัว มีความสมดุลของสุขภาวะในตัวคน เชื่อมโยงกับคนอื่นๆ และสิ่งแวดล้อม ในครอบครัวความอบอุ่น สมาชิกในครอบครัวมีความรักให้กันและกัน ช่วยกันดูแล ทุกคนมีสุขภาพที่ดีทั้งกายและใจ ทุกคนมีหน้าที่รับผิดชอบและบทบาทแตกต่างกันไป ในระดับชุมชนและสังคม มีความสมดุลของสุขภาวะ เชื่อมโยงกับคนอื่นๆ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนและสังคมโดยรวม (1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคน หมายถึงคนในชุมชน สังคม มีความเกื้อกูล เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน เป็นชุมชนสังคม ที่มีเอกภาพกันถึงแม้ว่าคนในสังคมนั้นๆ จะมีความแตกต่างและหลากหลายชนชั้น อาชีพ ความคิด ฯลฯ แต่คนจำนวนมากมี เจตจำนงอย่างเดียวกัน ที่จะสร้างสังคมที่ดีงาม สุขภาพและชีวิตของคนในชุมชนสังคมจึงเจริญงอกงามอย่างสมดุล (2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ มีความตระหนักว่ามนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ให้ความเคารพและเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสรรพชีวิต อื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์นานาพันธุ์ ต้นไม้ ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ลำธาร อากาศ ฯลฯ ตระหนักและจริงจังที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

สมเจตนา มุณีโมนัย ประสิทธิ์ชัย หนูนวล และคณะ⁵⁷ มีแนวคิดการจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มและบุคคลให้เป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน ทำงานร่วมกันได้ มีความมุ่งมั่นและตั้งใจในเป้าหมายเดียวกัน หัวใจของสุขภาวะชุมชน จึงอยู่ที่ความเชื่อ อุทิศการณ์ และความสัมพันธ์ของคนที่ยากเห็นสุขภาพของตนเองและชุมชนดีขึ้น ต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวพอสมควร และที่สำคัญต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีรูปธรรมปรากฏให้ได้เห็นผลจริง และเป็นความร่วมมือของหลายฝ่าย สุขภาพของชุมชนนั้น สามารถออกแบบได้ตามสภาพปัญหาและศักยภาพของชุมชนที่จะจัดการตัวเองได้ และไม่นิยามความสุขทางกายเพียงอย่างเดียว สุขานั้น อาจใช้คำว่า “อยู่สบาย” ครอบคลุมถึงมิติ ชีวิตความเป็นอยู่ ทั้งความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสบายทางใจ แผนสุขภาวะชุมชน สุขภาพของชุมชนที่จะร่วมกันออกแบบ ซึ่งแตกต่างจากการพัฒนากระแสหลัก สิ่งแวดล้อมที่ดี และอาหารการกินที่ปลอดภัย มีศิลปวัฒนธรรมซึ่งเป็นที่ยึดถือเชื่อม

⁵⁶ กรรณิกา ปัญญาวงศ์, พนัส พฤกษ์สุนันท์, เอกสารประกอบการเรียน วิชาการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม Holistic Health Care, คณะศิลปศาสตร์ สาขาวิชาการจัดการสุขภาพชุมชน (จังหวัดสมุทรสงคราม:สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน, 2555), หน้า14.[ออนไลน์แหล่งที่มา] <http://www.life.ac.th/librapage/ebook/se/se4001/files/assets/downloads/publication.pdf>, [1 ตุลาคม 2556].

⁵⁷ สมเจตนา มุณีโมนัย, ประสิทธิ์ชัย หนูนวล และคณะ, **ความสุขที่ออกแบบได้ เมื่อยกระดับขยับแผนแม่บทเป็นแผนสุขภาวะชุมชน**, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), พิมพ์ครั้งที่ 1 (อุษาการพิมพ์, 2549), หน้า 78-89.

ร้อยละในชุมชนได้ ด้วย ที่มุ่งพัฒนาโดยมุ่งเน้นการสร้างคามเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ ใช้จ่ายได้ และเงินเป็นตัวชีวัดระดับการพัฒนา ก่อให้เกิดภาวะ “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา และการพัฒนาไม่ยั่งยืน” ความแตกต่างของการพัฒนาที่ใช้ ความสุขของชุมชน หรือ สุขภาวะของชุมชน เป็นตัวชี้วัด ที่จะสร้างความสุขอย่างยั่งยืนให้เกิดแก่ชุมชน แนวคิดสุขภาวะในความสุขที่ออกแบบได้ เมื่อยกระดับ ขยับแผนแม่บทเป็นแผนสุขภาวะชุมชนเข้าสู่กระบวนการพัฒนาข้างต้น เป็นผลมาจาก แผนแม่บทชุมชน เพียงแต่สนใจในประเด็นสุขภาพ และเน้นหรือจัดทำแผนเกี่ยวกับด้านสุขภาพ และทำในระดับหมู่บ้าน ปฏิบัติการสร้างสุขภาวะชุมชน เชื่อมกันเป็นเครือข่าย เพื่อเรียนรู้ระหว่างชุมชน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่จะนำไปสู่พลังในการขับเคลื่อนชุมชน เนื่องจากการได้เห็นสิ่งใหม่จะช่วยให้ชุมชนเกิดความคิดใหม่ๆ ใน การพัฒนา รวมทั้งจะเป็นพลังสร้างความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นได้ดังนี้ “(1) สุขภาวะและการพัฒนาแบบองค์รวม เนื่องจากสภาพสังคมในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดให้ชุมชนต้องเลือกเน้นแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นลำดับแรก จึงเกิดการค้นหาร่วมกันถึงความสุขที่ครอบคลุมทุกด้านได้ดังต่อไปนี้ คนมีสุขภาพกาย จิต วิญญาณ ที่เข้มแข็งและแข็งแรง มีความพอเพียงบนพื้นฐานของตนเอง ไม่หลงกระแสวัตถุนิยม มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ชุมชนมีความรัก สามัคคี มีความเข้าใจ ปรองดองกัน ไม่แตกแยก กินอन्नอนหลับ ไร้โรคภัยไข้เจ็บ มีงานทำ มีเงินใช้ เริ่มจากครอบครัวอบอุ่น มีความเข้าใจ มีความเสียสละ มีความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ผู้นำดี มีจริยธรรม มีความสมดุลในธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน (2) ครัวเรือนต้นแบบสุขภาพดี เครื่องมือสำคัญ คือ ด้านสุขภาพ การรับประทานอาหารที่ได้รับการรับรอง การออกกำลังกายอย่างน้อยสัปดาห์ละ 3 ครั้ง ด้านสังคม การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกับหมู่บ้าน ด้านครอบครัวอบอุ่น การมีสามีภรรยาเพียงคนเดียว ครอบครัวอยู่พร้อมหน้ากินข้าวร่วมกัน สมาชิกไม่ติดเหล้า บุหรี่ ด้านหลักประกันครอบครัว ครอบครัวมีสวัสดิการคุ้มครองผู้ประสบภัย การออมเงิน การเป็นสมาชิกกองทุนสวัสดิการตำบล ด้านสิ่งแวดล้อมครอบครัว มีความสะอาดเรียบร้อยภายในและภายนอกบ้าน มีถังขยะ ไม่มีแหล่งน้ำขัง และมีสวนไม้ดอกไม้ประดับ”⁵⁸

ประเวศ วะสี⁵⁹ กล่าวถึงแนวคิดการสร้างเสริมสังคมที่มีสุขภาวะ ตั้งแต่ระดับครอบครัวชุมชน ไปจนถึงระดับประเทศ และระดับโลก อันประกอบด้วย เศรษฐกิจพอเพียง สิ่งแวดล้อมดี มีการเรียนรู้ มีการอยู่ร่วมกันด้วยดี ซึ่งหมายถึงการเคารพศักดิ์และคุณค่าความเป็นคนของทุกคน มีความสามารถในการแก้ความขัดแย้งด้วยสันติวิธี มีสันติภาพ มีกระบวนการนโยบายที่เป็นไปเพื่อสุขภาวะสังคม นโยบายและทิศทางการพัฒนามีผลกระทบต่อความเป็นไปของสังคมมาก ทั้งทางลบและทางบวก นโยบายมักถูกกำหนดโดยคนส่วนน้อยที่มีอำนาจและผลประโยชน์ แต่มีผลกระทบทางลบต่อสุขภาวะของคนส่วนใหญ่ จำเป็นที่สังคมและนักวิชาการ

⁵⁸ สมเจตนา มุณีโมนัย, ประสิทธิ์ชัย หนูนวน และคณะ, *ความสุขที่ออกแบบได้* เมื่อยกระดับ ขยับแผนแม่บทเป็นแผนสุขภาวะชุมชน, หน้า 23, 25.

⁵⁹ ประเวศ วะสี, *บนเส้นทางใหม่ การส่งเสริมสุขภาพ อภิวัฒน์ชีวิตและสังคม*, สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2542), หน้า 2-59.

จะต้องเข้ามาทำงานในกระบวนการนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพสังคม การส่งเสริมสุขภาพประกอบด้วย

1) สุขภาวะทางจิตและวิญญาณ สังคมสามารถลดและป้องกันความเครียด มีสุขภาพจิตดี มีพัฒนาการทางจิตวิญญาณให้สูงขึ้น

2) การปฏิรูปสุขภาพ (health care reform) กับ ความเป็นประชาสังคม (civil society) นั้นทำให้เศรษฐกิจดี การเมืองดี ศิลธรรมดี และสุขภาพดี ระบบบริการที่ดีต้องรับผิดชอบต่อสังคมที่สามารถตรวจสอบได้ (social accountability)

3) สังคมมีจิตสำนึก หรือจินตนาการใหม่เรื่องสุขภาพดี และเกิดพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน โรงเรียน สถานที่ทำงาน ระบบสังคม สื่อมวลชน ตลอดจนนโยบาย เรียกว่ากระบวนการ การส่งเสริมสุขภาพสำหรับคนทั้งมวล (health promotion for all) เพื่อให้คนทั้งมวลมีสุขภาพดี (good health for all)

4) พฤติกรรม สิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมสุขภาพมีดังนี้ (1) พฤติกรรมออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ (2) พฤติกรรมการกินที่ถูกต้อง (3) หลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยง (4) สร้างทักษะชีวิต (5) จัดสิ่งแวดล้อมให้เกื้อกูลต่อสุขภาพ (6) พัฒนาการทางจิตวิญญาณ (7) การเรียนรู้ที่ดี

5) การส่งเสริมสุขภาพ โดยอาศัยพฤติกรรม การจัดสิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้ได้ โดย (1) บุคคลสุขภาพ (healthy person) ทุกคนควรเป็นบุคคลสุขภาพ (2) ครอบครัวสุขภาพ (healthy family หรือ healthy home) ครอบครัวอบอุ่น (3) ชุมชนสุขภาพ (healthy community) เมืองสุขภาพ (healthy city) การรวมตัวกันให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง ความเป็นประชาสังคม (civil society) กล่าวได้ว่ายุทธศาสตร์ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนหรือประชาคมหรือความเป็นประชาสังคม เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในการส่งเสริมสุขภาพและคุณภาพชีวิต (4) โรงเรียนสุขภาพ (health school) (5) ที่ทำงานสุขภาพ (healthy workplace)

6) ส่งเสริมสุขภาพจะเป็นวิธีที่ช่วยให้มนุษย์พบอิสราภาพ อันเป็นสุขภาวะ มีอายุ วัฒน โสขัง พลัง คือสุขภาวะหรือสุขภาพดีแท้ หมายถึง ของจะมีสุขภาพดี เพราะการมีสุขภาพเป็นของมีค่า เป็นยอดปรารถนาของชีวิต เป็นมงคลชีวิต หรือสุขภาพเป็นบรมธรรม บุคคลแต่ละคนจึงควรปลดปล่อยตัวเองเป็นอิสระ มีสำนึกแห่งศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์ว่า เราสามารถสร้างชีวิตที่ดีและสังคมที่ดีได้ รวมกลุ่มกับเพื่อนที่ถูกใจศึกษาและปฏิบัติให้ชีวิตและสังคมดีขึ้น เข้าถึงความสุขทางจิตวิญญาณ อันเป็นความสุขอันประณีต

ข) แนวคิดการส่งเสริมสุขภาวะที่เกี่ยวข้องกับเด็ก

กล่าวโดยภาพรวมเป็นการเชื่อมโยงความรู้ทางพระพุทธศาสนาไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาของเด็กในยุคนี้ ดังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานแก่เด็กทั่วโลก เมื่อพุทธศักราช 2522 ดังความว่า

เด็กจะเป็นผู้ได้รับทุกสิ่งทุกอย่างต่อจากผู้ใหญ่ รวมทั้งการรับภาระรับผิดชอบในการดำรงรักษา ความผาสุกของประชากรโลก ดังนั้นเด็กทุกคนจึงควรและจำเป็นที่จะต้องได้รับการเลี้ยงดูอย่างถูกต้องเหมาะสม ให้มีความสามารถสร้างสรรค์ประโยชน์ต่างๆ พร้อมทั้งฝึกหัดขัดเกลาความคิดจิตใจให้ประณีต ให้มีศรัทธามั่นคงในคุณความดี มีความประพฤติเรียบร้อย สุจริตและมีปัญญาแจ่มใสในเหตุผล⁶⁰

แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพของเด็กไทยในปัจจุบัน โดยการศึกษาจากสถานการณ์ซึ่งมีผู้รวบรวมไว้ จากบรรทัดฐานสังคมดังนี้

สถาบันครอบครัวอ่อนแอ⁶¹ ไม่สามารถทำบทบาทหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัวที่สังคมไม่ตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันครอบครัวในการทำหน้าที่หลักเรื่องการอบรมเลี้ยงดูให้เด็กเป็นคนดีมีคุณภาพและเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม อีกทั้งยังผลักภาระไปให้สถาบันอื่นมากขึ้น โดยเฉพาะการใช้บริการรับเลี้ยงเด็ก และการอบรมบุตรหลานกลายเป็นบทบาทของสถาบันการศึกษา สมาชิกในครอบครัวขาดการเรียนรู้และใช้เวลาร่วมกันอย่างมีคุณภาพ สัมพันธภาพระหว่างคู่สมรสถดถอยลง จิตวิญญาณของการเป็นครอบครัวนำไปสู่การแตกแยกของครอบครัว ขณะเดียวกันยังก่อให้เกิดปัญหาเด็กเร่ร่อน เด็กถูกทิ้งในสถานสงเคราะห์

ระดับการศึกษาของคนไทยสูงขึ้น ขณะที่มีความเจริญรุดหน้า⁶² ความก้าวหน้าของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ทำให้สภาพการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปสู่การแข่งขัน และการรับรู้วัฒนธรรมต่างชาติอย่างกว้างขวางผ่านช่องทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ข้อมูล ข่าวสาร ที่ทันสมัย รวดเร็ว เข้าถึงง่าย ส่งผลให้ทุกฝ่ายเห็นความสำคัญของการศึกษา เปิดโอกาสให้เด็กมีโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และจบปริญญาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่การพัฒนาคุณภาพการศึกษาของผู้เรียนยังอยู่ในระดับต่ำ คะแนนเฉลี่ยผลการสอบต่ำกว่ามาตรฐาน เป็นผลมาจากปัญหาในการจัดการศึกษาหลายประการ เช่น ขาดแคลนครูในเชิงปริมาณและคุณภาพ นอกจากนี้ระบบการศึกษายังไม่สามารถทำหน้าที่ในการสร้างจิตสำนึก ทักษะคิดและประโยชน์ต่อความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และขาดการหล่อหลอมคนไทยให้รู้จักคิด วิเคราะห์อย่างเป็นระบบ ใช้หลักเหตุผลในการตัดสินใจ ทำให้ไม่สามารถคัดกรอง เลือกรับข้อมูลข่าวสารรวม ถึงวัฒนธรรม เปลี่ยนแปลงค่านิยม มีทัศนคติมุ่งความพึงพอใจ การบริโภคนิยม ปัญหาความรุนแรงและความขัดแย้งในสังคม

⁶⁰ คณิต เพิ่มทรัพย์, โครงการตามพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีกับการส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชน เพื่อความมั่นคงของชาติ, วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2536, หน้า, 36.

⁶¹ ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2555-2559, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 18.

⁶² ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 19.

แนวโน้มของคนไทยมีอายุยืนยาวขึ้นแต่มีการเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรังที่มีสาเหตุจากพฤติกรรมดำรงชีวิตที่ไม่เหมาะสมเพิ่มขึ้น⁶³ ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการแพทย์ถูกนำมาใช้ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บอย่างต่อเนื่อง สามารถลดอัตราการตายจากการเจ็บป่วยได้มากขึ้น ส่งผลให้คนไทยมีอายุยืนยาว แต่การรับวัฒนธรรมต่างชาติ โดยขาดการคัดกรองและนำมาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมทั้งในเรื่องพฤติกรรมบริโภคและพฤติกรรมดำรงชีวิตที่นิยมบริโภคอาหารประเภทไขมัน น้ำอัดลม ขนมขบเคี้ยว และอาหารฟาสต์ฟูด ขณะที่มีการออกกำลังกายน้อยลง ทำให้คนไทยป่วยตายด้วยโรคที่ป้องกันได้เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กและเยาวชนนั้น พบว่า มีภาวะโภชนาการเกินและโรคอ้วนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่การเคลื่อนย้ายคนอย่างเสรีตลอดเวลาจะเพิ่มความเสี่ยงให้คนไทยมีการเจ็บป่วยด้วยโรคติดต่อระบาดใหม่ๆ

เด็กถูกดำเนินคดี ปัญหาเด็กที่กระทำผิดถูกดำเนินคดีในสถานพินิจฯ เพิ่มขึ้น⁶⁴ มิติทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความรุนแรงในเด็ก สะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมแห่งความรุนแรง การแก้ปัญหาจึงจำเป็นต้องใช้ฐานคิดของการมองปัญหาที่กว้างกว่าตัวบุคคล หรือแบบแยกส่วน ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมที่แวดล้อมและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ส่งผลต่อแนวคิดของเด็ก การให้เด็กยอมรับการลดใช้ความรุนแรงในวิถีชีวิตประจำวัน การสร้างวัฒนธรรมที่เชื่อว่าพฤติกรรมความรุนแรงของเด็กถูกสร้างจากสังคมที่แวดล้อมหล่อหลอมเด็กขึ้นมา ความรุนแรงในเด็กมีหลายรูปแบบทั้งการเป็นผู้สังเวย ผู้กระทำ และผู้ถูกกระทำ แฝงอยู่ในชีวิตประจำวัน จนกลายเป็นสิ่งธรรมดา รูปแบบความรุนแรงเช่นการใช้วาจา ข่มขู่รังแก การมีพฤติกรรมรังแกผู้อื่น การมีประสบการณ์เห็นพ่อทำร้ายแม่มีความสัมพันธ์กับการใช้พฤติกรรมความรุนแรงชี้ให้เห็นว่า ครอบครัวละเลย ขาดความเอาใจใส่ ใช้ความรุนแรงส่งผลทางจิตใจ ความกลัว ความไม่มั่นคง ซึ่งมีความสำคัญต่อธรรมชาติของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างยิ่ง

การเสริมสร้างพัฒนาการทางร่างกายและจิตใจที่เหมาะสมต่อเด็ก⁶⁵ มีความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสังคม ของแต่ละคนมีรากฐานมาจากอุปนิสัยที่ติดมาในวัยเด็ก พ่อแม่และผู้ใหญ่ที่สัมพันธ์กับเด็กต้องสร้างเสริมสิ่งที่ติดมาให้แก่เด็กเป็นสิ่งที่ทำให้คนๆ นั้นประสบความสำเร็จ “การดูแลเด็กให้ประสบความสำเร็จในชีวิต มีความสุขทั้งในชีวิตส่วนตัว ชีวิตครอบครัวและชีวิตทำงาน ไม่ใช่การเรียนเก่งได้ทั้งด้านวิชาการอย่างเดียว ไม่ได้ช่วยให้ประสบความสำเร็จ ต้องมีทั้ง IQ, EQ, AQ, SQ, PQ”⁶⁶ IQ (intelligence quotient) คือ

⁶³ ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, หน้า 20.

⁶⁴ เพ็ญจัน ประดับมุข-เซอร์เรอร์ และคณะ, รายงานการวิจัย, มิติทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความรุนแรงในเด็กและเยาวชน, หน้า 3, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.m-society.go.th/ewt_news.php?nid=746 [30 มีนาคม 2557]

⁶⁵ นิคม วรรณราชู, ครอบครัวพ่อแม่คือผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ส.เอเชียเพลส, 2544), หน้า 122.

⁶⁶ ศันสนีย์ ฉัตรคุปต์, เทคนิคการสร้าง IQ EQ AQ 3Q เพื่อความสำเร็จ, พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพมหานคร : สถาบันสร้างสรรคักยภาพสมองคริสโตเฟอร์, 2545), หน้า 61.

เป็นความสามารถของมนุษย์ เป็น ความสามารถในการทำงานของสมองอย่างหนึ่ง EQ (emotional intelligence หรือ emotional quotient) คือ ความสามารถในการตระหนักรู้ความรู้สึกของตนเองและผู้อื่น วุฒิภาวะทางอารมณ์⁶⁷ AQ (adversity quotient) คือ ความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ MQ (moral quotient) คือ ความสามารถด้านจริยธรรม SQ (social quotient) คือ ความสามารถด้านสังคม PQ (play quotient) คือ ความสามารถด้านการเล่น⁶⁸ ดังนั้นการยอมรับว่า IQ EQ AQ และ MQ ร่วมกันมีความสำคัญต่อพฤติกรรม โดยถือว่าการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม

การมีครอบครัวที่อบอุ่น⁶⁹ สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดลทำการสำรวจครอบครัวในสังคมไทย ทำการศึกษาครอบครัวในสภาวะยากลำบาก ได้รับการดูแล และส่งเสริมการเรียนรู้ จนเกิดสภาวะครอบครัว และร่วมกันสร้างสภาวะที่ยั่งยืนขึ้นในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งครอบคลุมทั้งสัมพันธ์ภาพระหว่าง พ่อแม่ลูก พี่กับน้อง ลูกกับสมาชิกอื่นที่มีความสัมพันธ์ต่อครอบครัว ล้วนมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเด็ก การเลี้ยงดูเด็กทางกายให้กินดีอยู่ดีแต่เพียงด้านเดียวยังไม่พอ การสร้างความสัมพันธ์ ผูกพันใกล้ชิดกันระหว่างครอบครัว โดยเฉพาะความใกล้ชิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของความผูกพันแรกสุดกับพ่อแม่ หากปราศจากความผูกพันใกล้ชิดนี้แล้ว เด็กจะมีพื้นฐานที่อ่อนแอทั้งร่างกาย อารมณ์ และจิตใจ จะช่วยเป็นภูมิคุ้มกันให้เด็กในการเผชิญกับสิ่งที่ไม่ดีต่างๆ ได้ เด็กที่เติบโตครอบครัวที่มีสัมพันธ์ภาพห่างเหินคลอนแคลนมักถูกพบว่า ตกเป็นเหยื่อถูกชักจูงเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมเสพติดต่างๆ ได้ง่าย ซึ่งตรงข้ามกับเด็กที่เติบโตภายในบรรยากาศครอบครัวที่อบอุ่นสามารถฟังฟังและไวใจกันได้ เด็กเหล่านี้จะมีภูมิคุ้มกันตนให้ปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้ายหรือไม่ดีต่างๆ ได้

การอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ถูกต้อง⁷⁰ การศึกษาเริ่มต้นที่บ้าน พ่อแม่ที่ฝึกให้เด็กมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย ในเรื่องการกินอาหาร การใช้ปัจจัย 4 เริ่มฝึกชีวิตที่ดีงามคือจริยธรรมโดยศึกษาตั้งเรื่องกินอาหาร คือรู้จักกินด้วยการใช้ปัญญา ส่วนปัจจัย 4 อื่นๆ หัดให้บริโภคเป็น ทำกิจกรรมทุกอย่างให้เป็นการศึกษา ลดปัญหาเด็กในสังคม ไม่ก่อความเดือดร้อนเป็นไปเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การฝึกด้านศีล ฝึกให้ทำตนให้เป็นประโยชน์ มีความตั้งใจ

⁶⁷ อัจฉรา สุขารมณ, วิลาสลักษณ์ ชั่ววัลลี, อรพิน ชูชม, **รวมบทความทางวิชาการ อีคิว**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : DESKTOP, 2543), หน้า 35.

⁶⁸ B.M. Bass, Cognitive, social and emotional intelligence of transformational leaders, In R.E.Riggio(ed.) Multiple intelligences and leadership, Mahwah, (New Jersey, 2002), pp.105-118.

⁶⁹ จรรยา สุวรรณทัต, ทศนาทองภักดี และ วิจิตร อักษรชุม, **การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวตามมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกิจการสตรีสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ร่วมกับสถาบันพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2554), หน้า 9.

⁷⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร**, พิมพ์ครั้งที่ 10, (จังหวัดสมุทรปราการ : มูลนิธิพุทธธรรม 2552), หน้า 30.

มีแรงจูงใจที่ดี คือการฝึกด้านสมาธิ ฝึกให้คิดไตร่ตรองว่าสิ่งที่กำลังทำ ทำไปแล้วจะเกิดผลดี ผลเสียตามมาอย่างไร คือการฝึกด้านปัญญา เมื่อเด็กได้รับการฝึกอย่างถูกต้อง เป็นการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ชีวิตที่ดีก็ตามมา เด็กจะมีสำนึกในการศึกษา พอเจออะไรที่จะได้ฝึก เด็กก็จะชอบ เต็มใจ และมีความสุข เมื่อเด็กได้รับการอบรมเลี้ยงดูที่ถูกต้องแล้ว นำไปสู่การพัฒนาสุขภาวะของเด็กพร้อมกันไปในทุกด้าน

การส่งเสริมความฉลาดทางสุขภาวะในเด็ก⁷¹ คือความเป็นอยู่อย่างฉลาด เกิดขึ้นได้โดยวิธีเรียนรู้ที่จะดำเนินไปตลอดชีวิต ได้แก่ การเรียนรู้ (learn to learn) เพื่อให้มีทักษะการเรียนรู้ หรือการฝึกฝนให้รู้วิธีที่จะเข้าใจ การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง (learn to do) หรือการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่แวดล้อม การเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน (learn to live together) หรือการมีส่วนร่วมและร่วมมือกับผู้อื่นในกิจการทั้งปวงและการเรียนรู้เพื่อชีวิต (learn to be) หรือการมีสติปัญญาไหวพริบในการเข้าใจโลกรอบตัว มีความรู้สึกรู้คิดและจินตนาการที่จำเป็น ประพฤติตนด้วยความรับผิดชอบและอย่างเป็นธรรม คุณลักษณะพื้นฐานสำคัญที่จำเป็นต้องพัฒนาเพื่อเพิ่มความฉลาดทาง สุขภาพสำหรับเด็กที่จะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของโลก สมัยใหม่ให้พร้อมรับมือและสามารถปรับตัวเพื่อให้มีพฤติกรรมสุขภาพที่ ถูกต้องและดูแลสุขภาพอย่างเหมาะสม มีคุณลักษณะพื้นฐาน 6 ประการ ดังนี้ (1) การเข้าถึงข้อมูลสุขภาพและบริการสุขภาพ access (2) ความรู้ ความเข้าใจ cognitive (3) ทักษะการสื่อสาร communication skill) (4) ทักษะการตัดสินใจ decision skill (5) การรู้เท่าทันสื่อ media literacy) และ (6) การจัดการตนเอง (self-Management)

การส่งเสริมให้เด็กเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา⁷² ศาสนาทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หลักการทุกศาสนาล้วนมุ่งหวังให้ทุกคนเป็นคนดี ศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งจริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต หากบุคคลดำเนินชีวิต ปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนานั้นๆ สังคมย่อมมีความสุข ศาสนาเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการ ควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม สร้างจิตสำนึก เป็นเครื่องส่งเสริมความมั่นคงในการปกครองประเทศ เป็นที่พึ่งทางใจ สมาชิกของครอบครัว ชุมชนได้มีโอกาสมาอยู่ร่วมกัน สร้างความรัก ความผูกพัน ที่มีต่อกันทั้ง ด้วยการช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญ ตักบาตร เลี้ยงพระ ปฏิบัติธรรม ฟังเทศน์ ทำกิจกรรมร่วมกันตามประเพณีต่างๆ การทำกิจกรรมที่เกิดคุณค่าต่อสังคม ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อบุคคลในสังคมและร่วมกันรักษาสังแวดล้อม ทำความสะอาดวัดวาอาราม สถาบันทางศาสนาจึงมีความสำคัญต่อการหล่อหลอม ความผูกพัน รักใคร่ของสมาชิกในครอบครัว และชุมชน สังคม

⁷¹ ขวัญเมือง แก้วดำเกิง, และคณะ, **ความฉลาดทางสุขภาพ**, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร : นิเวศธรรมดาการพิมพ์ (ประเทศไทย) จำกัด 2552), หน้า 16.

⁷² โกนิฐ์ ศรีทอง, **หลักสังคมวิทยา**, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2555), หน้า 131, 139.

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางการพัฒนาประเทศเชื่อมโยงวิถีชีวิตไทยเข้ากับวัฒนธรรมจากนานาชาติอารยประเทศที่มีความหลากหลาย ประเทศไทยรับค่านิยมความเป็นสากลทั้งจากตะวันตกเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตความเป็นไทย ส่งผลให้เด็กสนใจกับวัตถุที่นำมาตอบสนองความต้องการ วัตถุที่ตอบสนองความสุขของตนเองได้มากขึ้น เช่น การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วผ่านทางโลกเสมือนจริง การดูทีวีมาก ติดสื่อออนไลน์ และการนิยมความรุนแรงเพื่อแก้ปัญหา เด็กต้องปรับตัวกับวัฒนธรรมที่หลากหลายนี้ พฤติกรรมบางส่วนกลายเป็นปัญหาของสังคม การแก้ปัญหาเป็นไปเพื่อสร้างเสริม มุ่งเน้นการดูแลสุขภาพเชิงป้องกันการฟื้นฟูสภาพร่างกายและจิตใจ เสริมสร้างเด็กไทยให้มีโภชนาการและการบริโภคอาหารที่ปลอดภัย ลด ละเลิกพฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพ ลดการบริโภคทรัพยากรจนเกินพอดี ตามวิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศ ดังนั้นการพัฒนาสุขภาวะของเด็ก คือการที่เด็กทุกคนจะต้องได้รับความสำคัญ ได้รับการดูแลและความคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่แบ่งแยกทั้งในเรื่องเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา การมีชีวิต การอยู่รอด และการพัฒนาทางด้านจิตใจ อารมณ์ สังคม รวมถึงความอยู่ดีมีสุขของเด็กและเยาวชนในปัจจุบัน อิทธิพลของปัญหาความไม่มั่นคงของเด็กและเยาวชนที่เด็กและเยาวชนมีความมั่นคงในชีวิตเพิ่มขึ้น

ค) แนวคิดการส่งเสริมสุขภาวะในพระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎก ขอบเขตความหมายของสุขภาวะในพุทธศาสนา คือความสุขแนวทางหนึ่งที่ใช้ในการพูดถึงความหมายเป็นด้านที่ตรงข้ามกับทุกข์ ภาวะที่หมดสิ้นจากความทุกข์พุทธศาสนาถือว่าเป็นความสุข มีนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญได้กล่าวถึง สุขภาวะ ในทัศนะของพุทธไว้ดังต่อไปนี้

พระไตรปิฎก⁷³ กล่าวถึง ความทุกข์ – ความสุข ของมนุษย์ดังนี้ ทุกขวิหารสูตร ว่าด้วยธรรมเครื่องอยู่เป็นทุกข์ คือตรัสว่าธรรม 2 ประการ คือ (1) ความไม่คุ้มครองทางทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (2) ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นเหตุให้อยู่เป็นสุข ไม่อึดอัด ไม่คับแค้น ไม่กระวนกระวายในปัจจุบันหลังจากตายแล้วย่อมไปสู่สุขคติ สุขวิหารสูตร ว่าด้วยธรรมเครื่องเป็นอยู่เป็นสุข คือตรัสว่าธรรม 2 ประการ คือ (1) ความคุ้มครองทางทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (2) ความรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นเหตุให้อยู่เป็นสุข ไม่อึดอัด ไม่คับแค้น ไม่กระวนกระวายในปัจจุบันหลังจากตายแล้วย่อมไปสู่สุขคติ “กายิกสุข ความสำราญทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยสุขที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากกายสัมผัส สุขเวทนาที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากกายสัมผัส นี่เป็นกายิกสุข เจตสิกสุข คือ ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยสุขที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากเจตสิกสัมผัส สุขเวทนาเป็นความสำราญซึ่งเกิดจากเจตสิกสัมผัส นี่เป็นเจตสิกสุข”⁷⁴

⁷³ ขุ.อิติ (ไทย) 25/28/375.

⁷⁴ ขุ.ป. (ไทย) 23/409/272.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)⁷⁵ กล่าวว่าภาวะที่เป็นสุขเป็นความสมบูรณ์อย่างหนึ่ง มีองค์ประกอบด้านต่างๆ หลายด้าน เป็นองค์ประกอบของภาวะที่เป็นความดีงาม สมบูรณ์ของชีวิต และด้านเหล่านั้นสามารถใช้เป็นเครื่องมือตรวจสอบความสุขได้ ด้านความเสรี คือ ความปลอดโปร่ง โล่ง เบา หลุดพ้น ไม่ถูกปิดกั้น จำกัด บีบคั้น ไม่ติดขัดข้อง ไม่ถูกผูกมัด กดทับไว้ แต่เคลื่อนไหวได้คล่องตามปรารถนา คือภาวะ ที่เป็นอิสระ ด้านความสงบ คือ ภาวะ ที่ไม่มีความร้อนร่นกระวนกระวาย ไม่กระสับกระส่าย ไม่เร่าร้อน ไม่ว้าวุ่น ไม่พลุ่งพล่าน ทั้งร่างกายและจิตใจไม่ถูกรบกวน ไม่มีอะไรมาระคายเคือง คือ สงบ ด้านความสะอาด หรือความบริสุทธิ์ หมดจดสไต ไม่มีความขุ่นเศร้าหมอง ไม่เลอะเทอะเปรอะเปื้อน แต่ไม่ใช่ความสะอาด ด้านวัตถุหรือรูปธรรม แต่หมายถึงด้านจิตใจที่ไม่มีความหมองมัว ไม่มีความขุ่นมัวเศร้าหมอง ด้านความสว่าง กระฉ่างแจ้ว แจ่มชัด สดสว่าง หรือผ่องใส มองเห็นทั่วตลอด ถ้าขาดไปแม้แต่บางด้าน ก็จะเป็นความสุขที่แท้จริงไม่ได้ ยิ่งขาด ยิ่งพร่อง เป็นความสุขที่ยังมีปัญหา ซึ่งก็คือยังเป็นทุกข์ คือมีศักยภาพแห่งการที่จะเป็นทุกข์ การมีสุขภาวะ สามารถแจจแจงออกเป็นปัจจัยพื้นฐานที่จะส่งผลให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขได้ องค์ประกอบที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างเป็นบูรณาการ สามารถอธิบายได้ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 สุขภาพกายดี มีความหมายครอบคลุมถึง การมีร่างกายที่แข็งแรง มีภาวะโภชนาการที่ดี มีพฤติกรรมดำรงชีวิตที่เหมาะสม ส่งผลให้ห่างไกลจากโรคภัยไข้เจ็บ ไม่มีโรคประจำตัว/โรคเรื้อรัง และมีอายุยืนยาวอย่างมีคุณภาพ

องค์ประกอบที่ 2 สุขภาพจิตดี หมายถึง ความสามารถ มีคุณธรรมจริยธรรมในการใช้กลไกปรับตัวที่ถูกต้อง สามารถปรับอารมณ์ ความรู้สึกสภาวะสมดุลได้โดยที่ตนเอง และสิ่งแวดล้อมไม่เดือดร้อน มีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่น ตลอดจนมีจิตใจที่ดีงาม เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ รวมทั้งมีจิตสำนึกความเป็นไทย

องค์ประกอบที่ 3 มีสติปัญญา และใฝ่รู้ การรู้เท่าทันและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมได้ สามารถใช้ประสบการณ์ ศักยภาพและทักษะความสามารถของแต่ละคนให้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติกิจการต่างๆ ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

พระไพศาล วิสาโล⁷⁶ กล่าวถึง สุขภาวะ หรือความปกติสุขไว้ว่า คนทั่วไปมักนึกว่าเป็นเรื่องกายเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง สุขภาวะทางกายเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสุขภาวะทั้งหมดของมนุษย์ มนุษย์นั้นมีทั้งกายและใจ แต่ละคนยังมีชีวิตอยู่ท่ามกลางผู้คน ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นองค์ประกอบที่ส่งผลถึงสุขภาวะของทุกคน พระไพศาล วิสาโร กล่าวถึงภาพรวมสุขภาวะทั้ง 4 ด้านดังนี้

⁷⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2548), หน้า 6-8.

⁷⁶ พระไพศาล วิสาโล, สุขแท้ด้วยปัญญา : วิธีสู่สุขภาวะทางปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : ปาปัส พับลิเคชั่น 2552), หน้า 9.

1) สุขภาวะทางกาย หมายถึง การมีสุขภาพดี ปลอดพ้นโรคภัยไข้เจ็บ ไม่อดอยากหิวโหย มีปัจจัยสี่พอเพียงกับอัตภาพ อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อสุขภาพ ปราศจากมลภาวะหรือภัยธรรมชาติ มีการเอาใจใส่ดูแลร่างกาย รวมทั้งบริโภคใช้สอยอย่างถูกต้องเหมาะสม ดำเนินชีวิตไปในทางที่ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพของตนเอง

2) สุขภาวะทางสังคม หมายถึง การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่นกลมกลืน ประกอบด้วยมิตรจิต มิตรภาพ ปราศจากสัมพันธภาพที่ร้ายฉาน มีสวัสดิภาพในชีวิต สิทธิเสรีภาพได้รับการคุ้มครอง ปลอดพ้นจากการถูกคุกคามหรือเบียดเบียน ขณะเดียวกันก็ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

3) สุขภาวะทางจิต หมายถึง การมีจิตที่สดชื่น เบิกบาน ผ่องใสและสุขสงบ ไม่กลัดกลุ้มกังวล มีกำลังใจในความมั่นคงภายใน ปราศจากความท้อแท้ หดหู่ โศกเศร้าหรือโกรธซึ่งมีเมตตากรุณาและจิตใจที่อ่อนโยนสามารถเข้าถึงความสุขที่ประณีตได้

4) สุขภาวะทางปัญญา หมายถึง การมีความรู้และความคิดที่ถูกต้องดีงาม ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข รู้จักคิดหรือพิจารณาด้วยเหตุผลจนสามารถแก้ปัญหาหรือหลุดพ้นจากความทุกข์ตลอดจนรู้จักดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จด้วยวิธีแห่งปัญญาสามารถเป็นที่พึ่งของตนเองได้

ธีระโชติ เกิดแก้ว⁷⁷ กล่าวถึงการเสริมสร้างสุขภาวะโดยองค์รวมตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาใน 4 ด้าน คือ (1) สุขภาวะทางกายที่มุ่งให้มนุษย์ดูแล รักษาปกป้องให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง การบริโภคปัจจัยสี่ให้ตรงเป้าหมายการบริโภคอย่างแท้จริง รวมถึงการมีพฤติกรรมที่สร้างสุขให้แก่ตนเองและผู้อื่นตามหลักศีลธรรม (2) สุขภาวะทางจิตที่มุ่งพัฒนาให้จิตสงบ ตั้งมั่นบริสุทธิ์และเกิดปัญญา สามารถพัฒนาชีวิตให้เกิดความสุข ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงความสุขสูงสุด (3) สุขภาวะทางสังคมที่มุ่งให้มนุษย์สร้างสรรค์สังคมให้เป็นสังคมที่น่าอยู่อาศัย ปราศจากภัยคุกคามชีวิต และอบายมุขตามหลักเบญจศีล เบญจธรรม ทุกคนมีปัจจัยยังชีพที่พอเพียง และ (4) สุขภาวะทางสิ่งแวดล้อม ที่มุ่งให้มนุษย์สร้างสิ่งแวดล้อมให้สมดุลเพื่อให้เกิดสุขภาวะต่อชีวิต

พินิจ ลาภธนานนท์⁷⁸ กล่าวถึง คำว่า “สุขภาพ” มักใช้ควบคู่ไปกับคำว่า “สุขภาวะ” ในมุมมองของสุขภาพหรือสุขภาวะ กล่าวคือ ภาวะที่เป็นสุข ซึ่งความสุখনั้นหมายถึง สภาพชีวิตที่เป็นผลมาจากความสามารถในการจัดการปัญหา ในการดำเนินชีวิตในโลกหรือสังคมปัจจุบัน การมีสุขภาวะที่ดีของพระสงฆ์ควรมีพร้อมทั้ง 4 มิติ คือสุขภาวะทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางปัญญา

⁷⁷ ธีระโชติ เกิดแก้ว, “วิธีการเสริมสร้างสุขภาวะโดยองค์รวมในพระพุทธศาสนา”, **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ 18 ฉบับที่ 13 (กันยายน-ธันวาคม, 2554), หน้า 9.

⁷⁸ พินิจ ลาภธนานนท์, **ประเด็นสุขภาวะในพระไตรปิฎก**, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท จริยสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, 2556), หน้า 32-33.

1) สุขภาวะทางกาย คือ การปราศจากโรค สามารถผสมผสานการทำงานที่ของร่างกายทั้งทางด้านกายภาพหรือสรีระและการรับรู้ความรู้สึก ไม่อยู่ในภาวะที่เสี่ยงต่อการเกิดโรค รวมทั้งยังมีพฤติกรรมปฏิบัติที่ช่วยสร้างเสริมสุขภาวะทางกายให้ดีขึ้น โดยการออกกำลังกาย การควบคุมน้ำหนัก การรับประทานอาหารที่มีคุณภาพและเพียงพอ การหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ส่งผลเสี่ยงต่อสุขภาวะทางกาย เช่น ดื่มของมีแอลกอฮอล์

2) สุขภาวะทางจิต คือ ความสามารถในการแสดงออกถึงความรู้สึกและอารมณ์ของตนได้อย่างเหมาะสม มีความเข้มแข็งด้านจิตใจ การที่บุคคลจะมีสุขภาวะทางจิตจะต้องเข้าใจอารมณ์ของตน รู้วิธีการเผชิญปัญหา มีความอดทนอดกลั้นต่อความเครียด มีความสนุกสนานต่อการทำกิจกรรมและการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง เกิดความสามารถในการยอมรับตนเอง ควบคุมตนเอง และปรับตัวได้เมื่อเผชิญปัญหาและความเปลี่ยนแปลงได้

3) สุขภาวะทางสังคม คือ ความสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยสัมพันธภาพที่ดี ปราศจากความขัดแย้งหรือปัญหาสังคมต่างๆ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลรอบข้าง ได้อย่างมีความสุข พร้อมจะให้ความช่วยเหลือชุมชน และสามารถปรับตัวให้เข้ากับบทบาทที่สังคมคาดหวัง ทั้งในสถานการณ์เป็นสมาชิกคนหนึ่งของคนในชุมชน

4) สุขภาวะทางปัญญา คือ มีความรู้ทั่ว รู้รอบ รู้เท่าทันสิ่งต่างๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม เข้าใจเหตุปัจจัยของสรรพสิ่งตามที่เป็นจริง และความเข้าใจอย่างแยกได้ในเหตุแห่งความดี ความชั่ว ความประโยชน์และความมีโทษ ซึ่งนำไปสู่การมีสติคอยระลึกรู้ใจและอารมณ์ของตนตามความเป็นจริง รู้จักปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้ รวมถึงมีความสามารถถ่ายทอดความรู้แก่บุคคลอื่น

สรุปว่า ในการมองโลกและวิถีสุขภาวะในพระพุทธศาสนา อยู่ที่ว่าพัฒนาด้านตนเองไปสู่ภาวะที่อิสระปลอดทุกข์ ความทุกข์ใดๆ ที่เกิดขึ้นก็คือโรค การไม่อบรมจิตหรือทำอย่างไม่สมตุลก็คือ ทุกขเวทนา ผลจากการอบรมกายอบรมจิตตามแนวพุทธศาสนาคือปลอดจากทุกข์จากโรคนั้นไม่ว่าจะเป็นความทุกข์ทางใจ อยากรู้ คิดร้ายผู้อื่น จิตขุ่นมัวอยู่ตลอดเวลา หรือการป่วยเป็นโรคทางกาย แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญการดูแลสุขภาพทั้งกายและใจเป็นสภาพชีวิตที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติ มีภาระน้อย ใช้ชีวิตเป็นอยู่เรียบง่าย ช่วยระงับทุกข์เวทนาที่มีอยู่ให้เบาบาง และป้องกันไม่ให้เกิดทุกข์เวทนาใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งช่วยสร้างสุขภาวะด้วยศรัทธาให้เกิดกับผู้คนเพื่อให้พระศาสนาได้อุปถัมภ์ดูแลพระพุทธศาสนาโดยสังคมต่อไป การส่งเสริมสุขภาวะในทัศนะพระพุทธศาสนาจึงอยู่ที่การใช้ชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมโดยไม่ขัดกับหลักธรรม ทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บป่วยจึงเป็นเครื่องทดสอบการฝึกปฏิบัติตน ความสำคัญ ขอบเขต และความหมายของสุขภาวะแบบพระพุทธศาสนา จึงเป็นพื้นฐานที่ดีของสังคม

สรุปสาระสำคัญของการส่งเสริมสุขภาวะ (Well-being) นักวิชาการมีความเห็นว่าการมีสุขภาวะ คือ ภาวะมีดีต่างๆ ของชีวิต ด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม สิ่งแวดล้อมและจิตวิญญาณ มีความเป็นปกติสุข สมบูรณ์แข็งแรง สามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มสมรรถภาพ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในทางพระพุทธศาสนามีความเห็นว่า สุขภาวะ คือ ความสุขสมบูรณ์ของชีวิต

โดยภาพรวมคือ ทางร่างกาย และทางจิตใจ โดยที่มุมมองของพุทธศาสนามีมุมมองต่อชีวิตที่กว้างกว่าทางโลก จึงอธิบายได้ด้วยเหตุของหลักกรรม ซึ่งเป็นผลจากการกระทำที่ไม่สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติหลักธรรม โดยแยกองค์ประกอบของสุขภาวะออกเป็น 4 ด้านคือ ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งด้านกาย ทางด้านจิต ด้านศีล ด้านปัญญา เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล จากหลักการดังกล่าวผู้วิจัยมีความเห็นว่า มนุษย์จะมีสุขภาวะที่ดีได้ด้วยการฝึกตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งก็คือการพัฒนาตนตามแนวพุทธอย่างสอดคล้องกับการที่ นักคิด นักวิชาการ ให้ความสำคัญต่อการได้รับการดูแลในวัยเด็ก มีผลต่อการพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม และปัญญา นั่นคือ การเจริญเติบโตทางร่างกาย และสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับพัฒนาการทางจิตใจ ส่งผลถึงการพัฒนาการของชีวิตมนุษย์ในแต่ละช่วงวัย ตั้งแต่แรกเกิดจนชราภาพมีผลต่อ การเรียนรู้ แก้ไขปัญหา และเผชิญกับวิกฤตในชีวิตต่างๆ ทำให้บุคคลสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้ การสร้างเสริมปัจจัยทั้งปวงคือการอยู่ร่วมกันด้วยดี การสร้างเสริมสังคมที่มีสุขภาวะ เป็นกระบวนการแนวทางที่เป็นไปเพื่อสังคมมีปรกติสุข สู่กรอบแนวคิดในการประเมินสถานะสุขภาวะสำหรับเด็กได้โดยการนำแต่ละมิติเชื่อมโยงกัน ด้วยแนวคิดการประเมินสุขภาวะในแต่ละมิติของเด็ก ได้ดังนี้ มิติทางกาย คือ พฤติกรรมการสร้างเสริมสุขภาพ มิติทางจิตใจคือ การควบคุมอารมณ์ ความมั่นคงในตนเอง มิติทางสังคมและสิ่งแวดล้อมคือ การสร้างสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ มิติทางจิตวิญญาณคือ ความต้องการที่พอเพียง ความมีอิสรภาพ ความเท่าเทียมกัน

2.3 แนวคิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตตามหลักภavana 4

2.3.1 ความเป็นมาของการพัฒนาชีวิตตามหลักภavana 4

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)⁷⁹ กล่าวว่า พระพุทธศาสนาเน้นเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ในจุดที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ มนุษย์นั้นถ้าไม่ฝึกก็จะไม่ประเสริฐ แต่ถ้าฝึกแล้วก็มีขีดความสามารถสูงสุด เพราะมนุษย์มีขีดความสามารถในการฝึกตนเองได้จนถึงที่สุด ศักยภาพนี้เรียกว่า “โพธิ” ซึ่งแสดงว่าจุดเน้นอยู่ที่ปัญญาเพราะ “โพธิ” นั้น แปลว่า “ปัญญาตรัสรู้” ก็คือปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ ในการศึกษาตามหลักธรรม สิ่งสำคัญต้องมีคือ ความเชื่อในโพธิ เรียกว่า “โพธิศรัทธา” ซึ่งเป็นศรัทธาขั้นพื้นฐาน เมื่อมนุษย์มีศรัทธาเชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์เป็นพุทธะได้แล้ว ก็พร้อมจะฝึกฝนพัฒนาตนเอง เพื่อให้ “โพธิ” ปรากฏขึ้นมาจนทำให้บุคคลกลายเป็นพุทธะ

จึงต้องมีกระบวนการพัฒนาลึกซึ้ง คือการศึกษา ลึกซึ้งคือกระบวนการพัฒนามนุษย์หรือฝึกมนุษย์ให้ “โพธิ” ปรากฏ เพื่อให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีดำเนินในแนวทางของ “โพธิ” ชีวิตที่ดีเรียกว่า “มรรค” คือการฝึกฝนให้มีชีวิตที่ดี การพัฒนาคุณภาพก็คือการฝึกให้มีชีวิตที่ดีดำเนินตามมรรค และมรรคมืองค์ 8 นั้นก็สรุปได้เป็นสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มรรคกับสิกขาเป็นเรื่อง

⁷⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). *จะพัฒนากันได้อย่างไร*, หน้า 42-49.

ที่สัมพันธ์แต่ละคนละแง่ ลึกซึ้งเป็นทางการฝึก พัฒนามนุษย์ เมื่อฝึกได้ผลจนสิ่งนั้นเป็นวิถีชีวิตของเขาก็กลายเป็นมรรค พอมรรคเกิดก็เข้าถึงจุดหมายของการศึกษาหรือการพัฒนา คืออิสรภาพที่ปลอดทุกข์ปราศปัญหา

มรรคมืองค์ 8 หรือ มรรค 8 ประการ แนวทางดำเนินอันประเสริฐของชีวิต คือทางสายกลางในการดำเนินชีวิต เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ว่ามรรค แปลว่าทาง ในที่นี้หมายถึงทางเดินของใจ เป็นการเดินจากความทุกข์ ไปสู่ความเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่งมนุษย์หลงยึดถือและประกอบขึ้นในสตันด้วยอำนาจของอวิชชา มรรคมืองค์แปด คือต้องพร้อมเป็นอันเดียวกันทั้งแปดอย่างดุจเชือก พันแปดเกลียว องค์แปดคือ การปฏิบัติธรรมทุกขั้นตอน รวมลงในมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดนี้ เมื่อรวมกันแล้วเหลือเพียง 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สรุปสั้น ๆ ก็คือการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือการเดินตามมรรค โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) สัมมาทิฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ หมายถึง การปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามความเป็นจริงด้วยปัญญา

2) สัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ หมายถึง การใช้สมองความคิดพิจารณาแต่ในทางกุศลหรือความดีงาม

3) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึง การพูดต้องสุภาพ พูดในสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงาม

4) สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงาม ทางกายหรือกิจกรรมทางกายทั้งปวง

5) สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน ไม่คดโกง เอาเปรียบผู้อื่น

6) สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหพยายาม ประกอบความเพียรในการกุศลกรรม

7) สัมมาสติ คือ การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ จิตเลือนลอย ดำรงอยู่ด้วยความรู้ตัวอยู่เป็นปกติ

8) สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัด จากกิเลส นิรณอยู่เป็นปกติ

หลักการฝึกฝนพัฒนามนุษย์⁸⁰ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างบูรณาการและมนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีดุลยภาพ (1) ศีลเป็นเรื่องของการฝึกพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมเคยชินเครื่องมือที่ใช้ในการฝึก คือวินัย (2) สมาธิ เป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต (3) ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกฝนพัฒนา ในด้านความรู้ความจริง หยั่งรู้เหตุผล รู้เท่าทันธรรมชาติของโลกของชีวิต

โดยการแยก ไตรสิกขา เป็น 3 ด้าน ในการพัฒนามนุษย์ ทั้ง 3 ด้านไปพร้อมๆกัน

1) ความสัมพันธ์ด้วยกาย วาจา และอินทรีย์ทั้ง (ศีล)

2) ความสัมพันธ์ด้วยจิตใจ (สมาธิ)

3) ความสัมพันธ์ด้วยปัญญา (ปัญญา)

⁸⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย, [ออนไลน์]. http://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/integrated_development_of_thai_children.pdf, [1 ตุลาคม 2556], หน้า 15-18.

โดยการแยกภavana เป็น 4 ด้าน ใช้ในการวัดผล

- 1) ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ (กายภavana)
- 2) ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านสังคม (สีลภavana)
- 3) ด้านจิตใจ ทั้งอารมณ์ ความรู้สึก (จิตตภavana)
- 4) ด้านปัญญา (ปัญญภavana)

หลักที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิตที่ดีงาม ตัวการฝึกเป็นสิกขา ตัวชีวิตที่ดีงามที่เกิดจากการฝึกนั้นเป็น “มรรค” การฝึก สิกขา หรือการศึกษาใช้ศัพท์เป็นคำว่า “ภavana” ซึ่งก็คือเรื่องของสิกขานั้นเอง ภavana แปลว่าทำให้เจริญ หรือฝึกอบรม ภavana ประกอบด้วย 4 ด้านคือ (1) กายภavana (2) สีลภavana (3) จิตตภavana (4) ปัญญภavana

จากการศึกษา ความเป็นมาของการพัฒนาชีวิตตามหลักภavana 4 สรุปว่า เมื่อมนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี ใจมีสุขสภาพดี สังคมจึงเกิดความสงบสุข ท่ามกลางธรรมชาติที่เกื้อกูล มีดุลยภาพที่พร้อม เมื่อมนุษย์ต้องการบรรลุจุดหมายสูงสุด ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตนเอง ต้องเกิดดุลยภาพจากธรรมชาติ ได้ด้วยการปฏิบัติ ฝึกฝน เมื่อชีวิตมนุษย์ปฏิบัติ ด้วยการรู้จักการเป็นอยู่ด้วยพอดี เพื่อ สุขภาพที่ดี “มนุษย์จะบรรลุจุดหมาย คือสภาพที่พ้นปัญหาไร้ทุกข์ เรียกว่าวิมุตติธรรมหรืออิสรภาพ”⁸¹

2.3.2 ความหมายของหลักภavana 4

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กล่าวถึงพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสมาธิภavanaสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภavana 4 ประการนี้ คือ

- 1) สมาธิภavanaที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วยอมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
- 2) สมาธิภavanaที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วยอมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ
- 3) สมาธิภavanaที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วยอมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ
- 4) สมาธิภavanaที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วยอมเป็นไปเพื่อสิ้นความอาสวะ⁸²

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ในพจนานุกรมฉบับประมวลธรรม ให้ความหมายว่า ภavana 4 หมายถึง การเจริญ, การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา (cultivation; training; development),⁸³ กายภavana(การอบรมกาย) สีลภavana (การอบรมศีล) จิตตภavana (การอบรมจิต) ปัญญภavana (การอบรมปัญญา)⁸⁴

1. กายภavana หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็น

⁸¹ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *รุ่งอรุณของการศึกษาเบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, 2545), หน้า 141.

⁸² อก.จตุก. (ไทย) 13/5/68-69.

⁸³ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2545), หน้า 70.

⁸⁴ ข.จ. (ไทย) 30/18/115.

คุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (physical development)

2. สीलภาวนา หมายถึง การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีลให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน (moral development)

3. จิตตภาวนา หมายถึงการเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็ง มั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น (cultivation of The Heart; emotional development)

4. ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (cultivation of wisdom; intellectual development) ในบาลีที่มา แสดงภาวนา 4 นี้ ในรูปที่เป็นคุณบทของบุคคล จึงมีความหมายเป็น (1) ภาวิตกาย (2) ภาวิตศีล (3) ภาวิตจิต (4) ภาวิตปัญญา คือ (ผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว) บุคคลที่มีคุณสมบัติชุดนี้ครบถ้วนย่อมเป็นพระอรหันต์⁸⁵

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)⁸⁶ กล่าวถึงหลักการพัฒนายังยืน คำว่า “ภาวนา” คือ การฝึกอบรม หรือทำให้เจริญใช้สำหรับการพัฒนาคนและพัฒนาชีวิต ซึ่งเป็นนามธรรม การพัฒนาคน ไม่ใช่พัฒนาแต่จิตใจเท่านั้น การฝึกโดยหลักภาวนา ในพระพุทธศาสนามี 4 อย่างได้จำแนกไว้ว่า คนต้องมีการพัฒนาทั้ง 4 ด้านคือ ด้านกาย ด้านศีล ด้านจิต และด้านปัญญา และท่านได้กล่าวไว้ว่าเป็นเรื่องที่แปลกมาก คือ ภาวนา 4 เป็นแนวคิดที่เก่ามาก แต่มาใกล้เคียงกันมากกับแนวคิด development 4 อย่าง ของวงการศึกษายุคใหม่ ซึ่งกล่าวถึงการพัฒนาที่แปลกจากโลกตะวันตกว่า development 4 ด้าน หรือ Grow 4 ด้าน หรือ การพัฒนาทั้ง 4 ด้านของโลกตะวันตก แนวคิด Grow 4 ด้านมีมาหลายสิบปีแล้ว แต่ไม่เคยพูดถึงภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาซึ่งเกิดมามากกว่า 2500 ปี และยังพบว่าคำว่า “ภาวนา” ใน Dictionary ภาษาบาลี-อังกฤษ แปลว่า development ภาวนา มี 4 ด้าน development ก็มี 4 ด้าน เช่นกัน คือ

1. พัฒนาด้านกาย (physical development) ของแนวคิด Grow 4 ด้าน ตรงกับกายภาวนา ความเจริญหรือความงอกงามทางกาย

2. พัฒนาด้านศีล หรือพัฒนาทางสังคม (social development) ของแนวคิด Grow 4 ด้าน ตรงกับ สीलภาวนา คือการอยู่ร่วมสังคมโดยไม่เบียดเบียนกัน แต่มีชีวิตที่เกื้อกูลต่อกันและมีวินัย

⁸⁵ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม, หน้า 70.

⁸⁶ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), รุ่งอรุณของการศึกษาเบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า 142-146.

3. พัฒนาด้านจิต (emotional development) ของแนวคิด Grow 4 ด้าน ตรงกับ จิตตภาวนา ความเจริญงอกงามทางอารมณ์ คือการเจริญจิต

4. พัฒนาด้านปัญญา (intellectual development) ของแนวคิด Grow 4 ด้าน ตรงกับ ปัญญาภาวนา ความเจริญงอกงามทางปัญญา คือการเจริญปัญญา

กายภาวนา พุทธศาสนาไม่เน้นที่ทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ถือว่าการรู้จักกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี กินพอดี ดังความในพระไตรปิฎก การบริโภคไว้ว่า “บริโภคอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประเทืองผิว ไม่ใช่เพื่อให้อ้วนพี แต่เพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อให้บำบัดความหิว จึงบริโภคอาหาร ความรู้จักประมาณ การพิจารณาในโภชนาหารนี้เรียกว่าความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค”⁸⁷ ด้วยความรู้จักประมาณให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้แก่การพัฒนาด้านอื่น ๆ ต่อไป การมีร่างกายที่ระบบต่าง ๆ ทำงานเรียบร้อย เรียกว่า “ปธานอย่างกะ” คือเป็นองค์หนึ่งของสภาพชีวิตที่เหมาะสมแก่การใช้ความเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิต การที่ดำรงชีวิต กายภาวนา พุทธศาสนาไม่เน้นที่ทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ถือว่าการรู้จักกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ส่วนของร่างกายสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม คือ ตา หู ลิ้น และประสาทกาย เรียกว่า อินทรีย์ ฉะนั้นการพัฒนาในพระพุทธศาสนาจึงเน้นที่การพัฒนาอินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ให้ใช้งานได้ดี เกิดประโยชน์สูงสุด มีผลในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต เช่น พัฒนาให้ใช้ตาให้ดูเป็น พัฒนาการใช้หูให้ฟังเป็น ฯลฯ การฝึกใช้อินทรีย์ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ไม่ใช่ใช้อินทรีย์ให้เกิดโทษ ฉะนั้น การศึกษาต้องมีกายภาวนา ซึ่งไม่เพียงเฉพาะฝึกให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง สุขภาพดีเท่านั้น การพัฒนาทักษะต่างๆ ในอาชีพ ก็รวมอยู่ในข้อนี้ด้วยการพัฒนากายก็คือการพัฒนาอินทรีย์

ศีลภาวนา ที่ว่าเป็นการพัฒนาทางสังคมนั้น ไม่มุ่งแต่การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้โดยดี ไม่เบียดเบียนกันเท่านั้น แต่มุ่งถึงการฝึกอบรมกาย วาจา ให้เป็นฐานในการพัฒนาจิตต่อด้วย เป็นในทางเกื้อกูลต่อสังคม เป็นศีลขั้นพื้นฐาน แต่นอกเหนือจากนั้น ยังมีการศึกษาอบรมกาย วาจาให้ประณีตขึ้นไปอีก เมื่อเรารู้จักควบคุมฝึกหัดกายและวาจาของเรา เราจะได้ฝึกฝนพัฒนาจิตใจพร้อมไปด้วย จะส่งผลต่อกันตามหลักปัจจัยสัมพันธ์ หมายความว่า ภาวนา 4 ด้านนี้ จะต้องเชื่อมโยงเป็นระบบเดียวกัน เกื้อกูลและอาศัยกัน

จิตตภาวนา ทางด้านพัฒนาจิตใจก็ต้องโยงว่า เมื่อพัฒนาจิตใจดี ก็ส่งผลดีออกมาต่อร่างกาย เช่น ใจไม่โกรธไม่เครียด ช่วยให้มีสุขภาพดีและมีผลในการสัมพันธ์หรืออยู่ร่วมในสังคมด้วย ทำให้การสัมพันธ์กับโลก และสภาพแวดล้อมพลอยดีไปด้วย และการพัฒนาจิตใจนั้นเมื่อมีสมาธิ จิตใจไม่ว้าวุ่นก็เป็นฐานให้การพัฒนาปัญญาต่อไป

ปัญญาภาวนา ปัญญาในพระพุทธศาสนามีอยู่หลายชั้น เริ่มตั้งแต่การรู้จักรับรู้ประสบการณ์ให้ตรงตามความเป็นจริง การคิดตามเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ หรือโลกะ โทสะ โมหะ จนถึงความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ การพัฒนา

⁸⁷ พ.ป. (ไทย) 23/99/339.

ปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา จะใช้คำว่า Intellectual ก็จะไม่ค่อยตรง เพราะเน้นไปที่ความคิด เหตุผล ซึ่งเป็นเพียงด้านหนึ่งของด้านปัญญา ด้วยเหตุนี้ ปัญญาภาวนาอาจจะต้องใช้คำว่า Wisdom Development⁸⁸

จ้านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์⁸⁹ กล่าวถึงการพัฒนาตามทฤษฎีทางพระพุทธศาสนา 4 ด้าน ว่าการพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อมๆกันทั้ง 4 ทาง คือ

1. การพัฒนาทางกายภาพ (physical development) เป็นกระบวนการสร้างความเจริญงอกงามทางร่างกาย การฝึกอบรมร่างกายให้รู้จักวิธีการติดต่อกับสิ่งภายนอกด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งภายนอกเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมเจริญงอกงามและจำกัดให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญไป สิ่งภายนอกที่มีบทบาทต่อชีวิตก็คือ อารมณ์ภายนอกทั้ง 5 อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส จุดมุ่งหมายของการพัฒนานี้ก็คือ การทำให้บุคคลรู้จักวิธีการเกี่ยวข้องกับอารมณ์ภายนอกทั้ง 5 อย่างนี้ถูกต้องเหมาะสม และเป็นคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้าสูงขึ้น

2. การพัฒนาทางด้านสังคม และ/หรือ ทางด้านศีลธรรม (social and/ or moral development) เป็นกระบวนการฝึกอบรมบุคคลให้มีศีล ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่บุคคลอื่น สามารถอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นได้เป็นอย่างดี มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อบุคคลอื่น

3. การพัฒนาทางด้านจิตใจ หรือทางด้านอารมณ์ (spiritual or emotional development) เป็นความพยายามที่จะฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งให้มีความมั่นคง และมีความเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีความสดชื่นเบิกบาน มีความสงบสุขแจ่มใส เป็นต้น การพัฒนาจิตใจที่บางทีก็เรียกว่าการพัฒนาอารมณ์

4. การพัฒนาทางด้านปัญญา (intellectual development) เป็นกระบวนการฝึกอบรมให้รู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ผู้มีความรู้เท่าทันเห็นแจ้งโลก และชีวิตตามสภาพของมันสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระและบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสเศร้าหมอง และทำตนให้ปลอดพ้นจากความทุกข์ ทำตนให้มีความสุข สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งทำตนให้อยู่เหนือปัญหาเหนือความขัดแย้ง และพัฒนาส่วนรวมให้มีความสงบ มีความเสมอภาค และมีความเป็นประชาธิปไตยอย่างมีคุณภาพ

กระบวนการพัฒนาทั้ง 4 อย่างนี้ เป็นวิธีการ (means) อย่างหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและ

⁸⁸ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), รุ่งอรุณของการศึกษาเบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า 142-144.

⁸⁹ จ้านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2548), หน้า 117-118.

มีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นสำคัญ

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอูน) และคณะ⁹⁰ กล่าวว่า พระพุทธศาสนาถือว่าชีวิตของมนุษย์จะต้องมีการพัฒนาใน 4 ส่วน การพัฒนาด้านกาย ศีล จิต และปัญญา ถ้าบุคคลพัฒนาใน 4 ด้าน แล้วย่อมจะมีความสุขหรือความเจริญตามการพัฒนาของชีวิต บุคคลผู้ฝึกตนเองตามหลักภาวนาทั้ง 4 ย่อมได้รับความรู้สึกร่มสุขหรือภาวะแห่งการปล่อยวางไม่ยึดติดในตัวตนเป็นความสุขของผู้ประพาสธรรมหรือพระอริยบุคคล อันได้แก่ นิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง

1. ความสุขทางกาย (physical) ได้แก่ ร่างกายที่แข็งแรง สมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และมีสิ่งแวดล้อมภายนอกที่ดี สะอาด ปลอดภัย เช่น มีน้ำสะอาด อากาศบริสุทธิ์ ป่าไม้ สมบูรณ์สวยงาม ที่อยู่อาศัยสะอาดไม่มีขยะมูลฝอยเน่าเหม็น อาหารสะอาดถูกหลักอนามัย เป็นต้น ผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตกายบุคคล” หรือบุคคลผู้มีกายเจริญแล้ว

2. ความสุขทางสังคม หรือ ศีล (moral) ได้แก่ มีสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี มีคุณภาพ มีคุณธรรม จริยธรรม มีการจัดการเพื่อความสุขความเจริญของบุคคลในสังคม ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตศีลบุคคล” บุคคลผู้มีศีลเจริญแล้ว

3. ความสุขทางจิตใจ (emotional) ได้แก่ มีส่วนประกอบด้านคุณธรรมความดีงามทั้งหลายภายในจิตใจ ได้แก่ ความมีเมตตา กรุณา ความขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส เป็นต้น ผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตจิตบุคคล” บุคคลผู้มีจิตเจริญแล้ว

4. ความสุขทางปัญญา (intellectual) ได้แก่ มีสติปัญญา ความเชื่อ ความรู้ ความนึกคิด ความเห็น ความเข้าใจชีวิตและโลกอย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริง สามารถอยู่กับความเป็นจริงของโลกและชีวิตได้อย่างปกติสุขและอย่างเข้าใจ ผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตปัญญา”

จากการศึกษาหาความหมาย ของหลักภาวนา 4 ดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหลักภาวนา 4 เป็นแนวคิดในการพัฒนาแบบองค์รวม ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตของมนุษย์โดยตรง เพื่อให้เกิดความเข้าใจ จึงสรุปความหมายของหลักพัฒนาทั้ง 4 ด้าน ดังนี้

1) กายภาวนา หรือการพัฒนาด้านกาย คือการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลกับธรรมชาติ ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ

2) ศีลภาวนา หรือการพัฒนาด้านศีล คือการพัฒนาความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีพฤติกรรมดีงามในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น อยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดีช่วยเหลือเกื้อกูล สร้างสรรค์ ส่งเสริมสังคมให้สันติสุข

⁹⁰ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอูน) และคณะ, **สุขที่ได้ธรรม**, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ดีไซน์ ดีไลท์ จำกัด 2556), หน้า 23.

3) จิตตภาวนา หรือการพัฒนาปัญญา ฝึกอบรมปัญญาให้รู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ให้รู้จักคิด พิจารณา วิวินิจฉัย แก้ปัญหา และดำเนินการต่างๆ ด้วยจิตใจที่ปราศจากอคติ

4) ปัญญาภาวนา หรือการพัฒนาปัญญา การพัฒนาความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมในทุกด้าน สร้างความสัมพันธ์ในทางที่ดีงาม เกื้อกูล สร้างสรรค์ เป็นสุข มีอิสระในการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม พัฒนาค้นหาไปสู่สิ่งที่ดีกว่าและช่วยเหลือผู้อื่นให้พัฒนาตนเองได้

2.3.3 คุณสมบัติของคนพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

กระบวนการไตรสิกขา เป็นกระบวนการพัฒนาคน ภาวนา 4 เป็นการวัดผล ภาวนา 4 แยกเป็นข้อๆ โดยแต่ละข้อมีองค์ประกอบหลัก และองค์ประกอบย่อยออกไปนั้น มุ่งเพื่อความสะดวกในการวัดผล เพื่อใช้ตรวจดูให้ชัดครบถ้วนหรือไม่ ส่วนการให้น้ำหนักก็แล้วแต่วัตถุประสงค์ในการวัดว่าต้องการเน้นที่กลุ่มไหน หรือต้องการเน้นด้านใดเป็นพิเศษ ในความเป็นจริง องค์ประกอบหลักทั้ง 4 จะทำงานสัมพันธ์กันอาศัยกัน และส่งผลต่อกันไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ ทศนคติที่ถูกต้องต่อทุกองค์ประกอบ คือ ไม่ยึดติดแต่ตั้งมั่น และให้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงาม เพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม⁹¹

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)⁹² “ภาวนา” เป็นรูปคำนาม รูปคุณนามเป็นกริยา ช่อง 3 ใช้ว่า “ภาวนิต” แปลว่า “ผู้ที่เจริญแล้ว+อดีต” ที่แปลว่า “ตน” ก็เป็น “ภาวนิตตตะ” แปลว่า ผู้มีตนอันเจริญแล้ว ซึ่งตามปกติหมายถึงพระอรหันต์บางแห่งจะเน้นหมายถึงพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะ ดังเช่น ในพระไตรปิฎก บางแห่งมีคนมาทูลถามพระพุทธเจ้า เขาเรียกพระองค์ว่า ท่านผู้เป็น “ภาวนิตตตะ” พระสารีบุตรอธิบาย “ภาวนิตตตะ” ไว้ว่า “ภคิ ภควา ภาวนิตตโต” ที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็น “ภาวนิตตตะ” ผู้มีตนพัฒนาแล้วนั้นเป็นอย่างไร แล้วท่านก็ขยายความว่า “ภาวนิตกาโย ภาวนิตสีโล ภาวนิตจิตโต ภาวนิตปัญโญ” ที่ว่ามีตนพัฒนาอันพ้นแล้ว

หลักของคนพัฒนาตนเองแล้วด้วยภาวนิต 4 ด้าน คือ

1. มีกายอันพัฒนาแล้ว เรียกว่า “ภาวนิตกาโย” คือ ได้พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพปฏิบัติต่อโลกแห่งวัตถุอย่างได้ผลดี โดยเฉพาะด้วยอินทรีย์ทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่นดูเป็น ฟังเป็น คุณค่าที่เป็น ให้ได้ปัญญา และคุณค่าที่เป็นประโยชน์
2. มีศีลอันพัฒนาแล้ว เรียกว่า “ภาวนิตสีโล” คือ ได้พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อย่างไม่เบียดเบียน แต่อยู่กันด้วยไมตรี เป็นมิตร เกื้อกูลกัน

⁹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด 2548), หน้า 125.

⁹² พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), หลักแม่บทของการพัฒนาตน, พิมพ์ครั้งที่ 13, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยเวศกวัน, 2554), หน้า 68-71

3. มีจิตอันพัฒนาแล้ว เรียกว่า “ภาวิตจิตโต” คือ ได้พัฒนาจิตใจให้มีคุณสมบัติที่ดีงาม มีคุณธรรมความเข้มแข็ง มั่นคง และความสุข คือพัฒนาแล้วทางด้านคุณภาพจิต และสุขภาพจิต

4. มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว เรียกว่า “ภิตตปญฺโญ” คือ ได้พัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้สึกรู้สียงทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต เข้าถึงธรรมชาติที่มีความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น จนทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ เบิกบานผ่องใส เป็นอยู่ด้วยปัญญา คนที่พัฒนาตนได้ผลแท้จริง จะมีคุณสมบัติเป็นภาวิต 4 ด้านอย่างนี้

ท่านได้ขยายความไว้อีกว่า เป็น (ภาวิตสติปฏฺฐาโน ภาวิตสมมปปธานโน ภาวิตอิทธิปาโท ภาวิตอินทริโย ภาวิตพโล ภาวิตโพชฌงฺโก) แปลว่า ได้พัฒนา (สติปฏฺฐาโน พัฒนาสัมมปปธาน พัฒนาอิทธิบาท พัฒนาอินทริย พัฒนาพละ พัฒนาโพชฌงค์ พัฒนามรรค) แล้วซึ่งก็รวมอยู่ใน 4 ข้อคือ (ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปญฺโญ) นี่คือนิยามของภาวิต ผู้พัฒนาแล้วเอามาใช้วัดได้ ถ้ามีการพัฒนาตน เราก็เอาหลักนี้มาใช้วัดว่าพัฒนาครบไหม 4 ด้านนี้คือ (กาย ศีล จิต ปัญญา) (ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปญฺโญ) เป็นรูปคุณนามเป็นคุณสมบัติของบุคคล ถ้าจะตั้งเป็นศัพท์นามให้เป็นหัวข้อธรรม ก็เปลี่ยนไปอีกรูปแบบหนึ่งเป็นภาวนา ก็จะได้ศัพท์ดังต่อไปนี้ (1) กายภาวนา การพัฒนากาย (2) สีลภาวนา การพัฒนาศีล (3) จิตตภาวนา การพัฒนาจิต (4) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา

พระพุทธศาสนายกย่อง ผู้ที่พัฒนาตนว่าเป็นบุคคลสูงสุด มนุษย์เป็นผู้ที่ฝึกได้ ฉะนั้นความดีหรือความประเสริฐของมนุษย์นี้ อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนาตนเอง ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาแล้ว ก็ไม่มีคุณค่า ถ้าพัฒนาให้ดีแล้วก็ประเสริฐล้ำ จนกระทั่งแม้แต่พระพรหมก็เคารพบูชา อาจเป็นถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาตน ก็อาจเต็มไปด้วยสิ่งชั่วทราม อาจจะเป็นเลวร้ายต่ำต้อยด้อยกว่าแม้แต่สัตว์เดรัจฉานก็ได้ ดังเช่นว่า “ม้าอัสตง ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ชาติกุญชร ที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกตนได้แล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์พาหนะเหล่านั้น” มนุษย์จึงเป็นผู้ประเสริฐที่สุด⁹³ ฉะนั้นในทางปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา จึงเน้นความสำคัญของการพัฒนาตนอย่างมาก จุดหมายของการพัฒนาตนจะถือว่าสำเร็จ โดยมองที่การพัฒนาตนครบทั้ง 4 ด้าน การพัฒนาชนิดเต็มรูปแบบทั้ง 4 ด้าน นั้น ตามปกติพระพุทธเจ้าตรัสในลักษณะที่เรียกว่าเป็นการวัดผล ดังนั้น จึงใช้ในรูปแบบที่เป็นคุณสมบัติของคนพัฒนาตนแล้ว โดยเปลี่ยนภาวนาเป็น “ภาวิต” ดังที่ท่านเรียกคนที่พัฒนาตนแล้ว คือผู้มีตนผ่านภาวนาแล้วว่า “ภาวิตัตตะ” หรือ “ภาวิตัตต” (ภาวิต+อัตต) ภาวิต ก็มี 4 เช่นเดียวกับภาวนา 4 เพราะแยกเป็นด้าน กาย ศีล จิต และปัญญาตามลำดับ

⁹³ พ.ธ. (ไทย) 25/33/113.

พระไตรปิฎกภาษาไทย กล่าวถึง ในระดับบุคคลการอบรมขัดเกลาเพื่อการพัฒนาชีวิตให้เกิดมีคุณสมบัติครบทั้ง 4 ด้าน⁹⁴ ได้แก่

1. ภาวิตกาย การมีกายที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การพัฒนาทางกายของตนให้มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยปัจจัย 4 เป็นเครื่องค้ำจุนชีวิตพอเพียง และการปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยกายอย่างถูกต้อง ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับภายนอกกายคือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เช่นการรู้จักใช้สอยปัจจัย 4 อย่างถูกต้องเหมาะสม ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นความจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของร่างกาย โดยรู้จักใช้สอยปัจจัย 4 เพื่อความจำเป็นในการดำรงชีวิต

2. ภาวิตศีล การมีศีลที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การมีพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนทั้งหลาย พระพุทธศาสนาสอนให้เห็นความสำคัญของข้อปฏิบัติพื้นฐานมนุษย์คือศีล 5 ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเพื่อความสัมพันธ์ที่ดีแก่ผู้อื่น บุคคลที่ไม่ปฏิบัติตามศีล 5 ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายแก่ตนเองและส่วนรวม ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม ไม่อาจอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้

3. ภาวิตจิต การมีจิตที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การมีจิตใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมให้มีคุณธรรมจริยธรรม เช่นมีความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์จริงใจ ขยันอดทน มีความมั่นคงทางจิต มีสมาธิแน่วแน่ มีความสามารถที่จะมีความสุขจากพื้นฐานจากจิตที่ประกอบด้วยคุณธรรมจริยธรรมต่างๆ เพราะจิตที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาดี ย่อมนำแต่ความสุขมาให้ตนเอง และผู้อยู่รอบข้าง

4. ภาวิตปัญญา การมีปัญญาที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การได้ฝึกฝนอบรมตนเองให้มีปัญญารู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง เช่น การมีปัญญาพิจารณา รู้จักไตร่ตรอง ดังเช่น หลักไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตามความเป็นจริง ปราศจากการยึดมั่นถือมั่น และดำเนินชีวิตด้วยทางสายกลาง

สรุปได้ว่า คุณสมบัติของคนที่มีการศึกษาหรือพัฒนาแล้วตามหลักพระพุทธศาสนา กระบวนการไตรสิกขา เป็นกระบวนการพัฒนาคน ภาวนา 4 เป็นการวัดผล ภาวนา 4 แยกเป็นข้อๆ โดยแต่ละข้อมีองค์ประกอบหลัก และองค์ประกอบย่อยออกไปนั้น มุ่งเพื่อความสะดวกในการวัดผล จะได้ตรวจดูให้ชัดว่ามีกี่แง่ กี่ด้าน และครบถ้วนหรือไม่ เท่านั้นส่วนการให้น้ำหนักก็แล้วแต่วัตถุประสงค์ ในการวัดว่าต้องการเน้นที่กลุ่มไหน หรือต้องการเน้นด้านใดเป็นพิเศษ ในความเป็นจริง องค์ประกอบหลักทั้ง 4 จะทำงานสัมพันธ์กันอาศัยกัน และส่งผลต่อกัน ไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ ทศนคติที่ถูกต้องต่อทุกองค์ประกอบ คือ ไม่ยึดติดแต่ตั้งมั่น และให้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ติงาม เพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม

⁹⁴ อก.ปญจก. 22/79/121. (บาลี)

2.3.4 การพัฒนาเด็กตามหลักพระพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึง การฝึกอบรมให้เด็ก ให้เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุนในตัว ซึ่งจะเป็นเหตุปัจจัยทำให้พร้อมที่จะก้าวหน้าไปในการศึกษาพัฒนาชีวิตเด็กทั้งหลายเป็นฐานรองรับมนุษยชาติ ควรได้รับการปลูกฝัง การศึกษา 7 ประการคือ (1) แหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี (2) มีวินัยพื้นฐานของการพัฒนาชีวิต (3) มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ (4) มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้ (5) ยึดมั่นเหตุปัจจัยมองตามเหตุผล (6) ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท (7) ฉลาดคิดแยบยล ให้ได้ประโยชน์และความจริง⁹⁵

เด็กที่ได้รับการฝึกให้เป็นผู้ ใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ มองความหมายและคุณค่าของวัตถุและสิ่งเสพบริโภคต่างๆ ให้ถูกต้องเหมาะสม และรู้จักใช้วัตถุเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้สร้างสรรค์สิ่งดีงาม เป็นการช่วยเกื้อกูลสังคมให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ความสุขในครอบครัวจะมีมากขึ้นเพียงใด ขึ้นอยู่กับการทำหน้าที่ตามฐานะทั้ง 3 ประการ ในบทบาทของพ่อแม่ มีความว่าด้วยมารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร คือตรัสว่า มารดาบิดาเป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตร เพราะมีอุปการะมากแก่บุตร มารดาบิดานั้นที่ชื่อว่าเป็น พรหม เพราะมีพรหมวิหารธรรม 4 ประการ มีเมตตาเป็นต้น ที่ชื่อว่า บุรพเทพ เพราะไม่คำนึงถึงความผิดที่บุตรทำ พร้อมทั้งจะให้ภัย หวังความเจริญแก่บุตร ที่ชื่อว่า บุรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์คนแรก ที่สอนลูกให้รู้จัก ยิน เติบ นอน ตลอดถึงสอนให้รู้จักพูด ที่ชื่อว่า อาหุไนยบุคคลเพราะเป็นผู้ควรแก่การปฏิบัติที่บุตรพึงทำตอบแทนคือ เป็นพระพรหม เป็นอาจารย์คนแรก และเป็นพระอรหันต์ของลูก พ่อ แม่ จะทำหน้าที่ได้สมบูรณ์โดยแสดงพฤติกรรม ออกผ่านพรหมวิหาร 4 คือการมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพื่อเกื้อหนุนการพัฒนาของเด็ก ให้ใช้ปัญญามาประสานกับความรู้สึกรักที่ต้งามส่งเสริมความเจริญเติบโตของเด็กอย่างมีดุลยภาพ คือ ให้ชีวิตมีความอ่อนโยน มีความสุข มีความอบอุ่น และพร้อมกันนั้นเด็กก็จะมีพลังเข้มแข็ง มีความสามารถ มีปัญญารับผิดชอบตนเองได้ด้วยได้ตั้งแต่เยาว์วัย⁹⁶

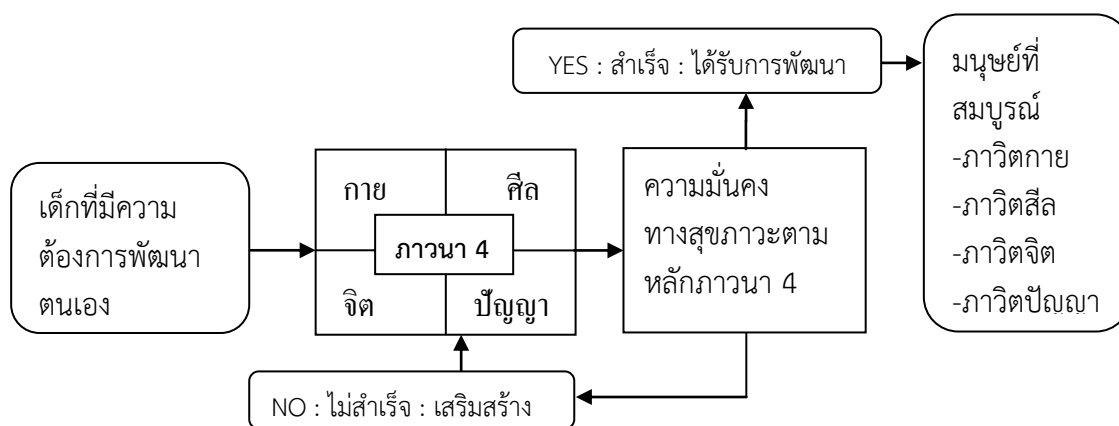
พระพรหมมิ่งคลาจารย์⁹⁷ ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาธรรมะ จึงควรได้รับคำแนะนำจากผู้มีความรู้ ความชำนาญ ในการนำเด็กเข้าสู่พุทธธรรม เด็กคือ รากฐานของชาติบ้านเมือง การปรารถนาอนาคตที่แจ่มใสของเด็ก มิใช่เพียง “มีบ้านให้อยู่ มีอุ้งให้นอน มีหมอนให้หนุน มีคุณให้พึ่ง และ “มีข้าวให้กิน มีสินให้ใช้เท่านั้น” หากต้องสมบูรณ์ไม่ จึงต้องสร้างแนวทางอนาคตที่แจ่มใส ไม่นำพาไปสู่คอกยโสควาสนา เข้าตำราที่ว่า “ตามบุญตามกรรม” ดังโบราณว่า “ลูกแก้วลูกขวัญ” นั้นหมายถึงภาระของพ่อแม่ที่จะต้องปลูกสร้างประดับประดาของลูก ช่วยเสริมสร้างอนาคตที่แจ่มใส

⁹⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม, [ออนไลน์], หน้า 63, <http://www.watnyanaves.net> [1 ตุลาคม 2556]

⁹⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม, หน้า 65.

⁹⁷ พระพรหมมิ่งคลาจารย์, รักลูกให้ถูกทาง, สถาบันบันลือธรรม (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา), หน้า 2.

สรุปสาระสำคัญ การพัฒนาชีวิตตามหลักภavana 4 หมายความว่า ภavana 4 วิธีการที่พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้วัดผลในการพัฒนามนุษย์ เพื่อให้มนุษย์ฝึกฝนตนเองจนเป็นพุทธะ ด้วยการวัดผล ด้วยภavana 4 เพื่อสร้างพฤติกรรมที่ดีให้เกิดขึ้นมา โดยใช้หลักธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ คือสร้างพฤติกรรมที่เคยชินให้สะสม จนลงตัวติดเป็นพฤติกรรมเคยชินของกลุ่มคนรุ่นใหม่ได้แล้ว ก็จะถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อไป จนนำไปสู่แบบแผนประเพณี วัฒนธรรม และกฎกติกาของสังคมให้มีบรรยากาศที่ดีงาม ทำให้คนเกิดสำนึกรับผิดชอบ เห็นประโยชน์หรือคุณค่าในการพัฒนาตนเองและสังคม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีชีวิตเพียงพอต่อการบริโภค ใช้สอยปัจจัย 4 รักและปรารถนาดีต่อธรรมชาติ โลก มนุษย์ด้วยกัน โดยการฝึกอบรมอินทรีย์ทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยการฝึกด้าน (กายภavana) ฝึกอบรมบุคคลให้มีศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (ศีลภavana) ฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งให้มีความมั่นคงและมีความเจริญงอกงามด้วยคุณธรรม (จิตตภavana) ฝึกอบรมปัญญาให้รู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (ปัญญภavana)

แผนภูมิที่ 2.2 วงจรการพัฒนาเด็กตามหลักภavana 4

จากแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา คือ ภavana 4 อาจกล่าวได้ว่า ภavana 4 คือระบบการฝึกปฏิบัติตนให้มนุษย์ ดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตและต้องเป็นไปในทางที่เกื้อกูลกับระบบอื่นๆ จึงจะเกิดการพัฒนาที่ดี โดยที่หลักภavana 4 ทั้ง 4 ด้าน ประกอบด้วย (กาย ศีล จิต ปัญญา) สามารถทำสลับกันไปได้อย่างเกื้อกูลกัน ถ้าด้านหนึ่งดีจะทำให้ด้านอื่นๆ ดีขึ้น ด้านอื่นก็จะดีตาม ด้วยการปฏิบัติด้วยอุทิศความเพียร ร่างกายและจิตใจให้มีความเอื้อหรือเหมาะสมต่อการทำให้ปัญญาเกิดขึ้น

2.4 การพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กกลุ่มรักลูกให้ถูกรรรม

2.4.1 ความเป็นมา

ความเป็นมาของการพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กกลุ่มรักลูกให้ถูกรรรม⁹⁸ จากการที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ดำเนินนโยบายที่มุ่งเน้นการจัดการศึกษา พระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม พร้อมๆ กับการพัฒนา ไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการ ด้วยแนวคิดดังกล่าวจึงจำเป็นต้องนำความรู้ทางพระพุทธศาสนา ผสมผสานกับการบริการวิชาการสู่สังคม จึง ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญต่อการพัฒนาสถาบัน พื้นฐานของสังคมอันได้แก่ สถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันหลักและเป็นรากฐานที่มั่นคง นำไปสู่ การพัฒนาประเทศด้วยการส่งเสริมให้นิสิตได้พัฒนาความรู้ความเข้าใจในรายวิชาได้ดียิ่งขึ้นผ่าน การทำกิจกรรมที่เกิดประโยชน์ต่อสังคม โดยผ่านงานบริการวิชาการ เพื่อบูรณาการกิจกรรมการ เรียนรู้ให้แก่เด็กและผู้ปกครอง ตามทฤษฎีทางพระพุทธศาสนา ที่พัฒนาไปพร้อมๆ กัน ทั้งสี่ด้าน คือ กาย ศิล จิต ปัญญา อันจะส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางสุขภาวะแก่เด็กและครอบครัว ให้มีความรู้ความเข้าใจ สามารถวิเคราะห์ปัญหา เสนอทางเลือกให้แก่สังคม เป็นส่วนหนึ่ง ที่จะช่วยแก้ไขผลกระทบที่เกิดขึ้นในสังคม ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โครงการค่ายรักลูกให้ถูกรรรม จัดให้แก่ผู้เข้ารับการอบรมคือเด็กและผู้ปกครองของเด็ก วันที่ 26-28 เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2556 โดย ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์, สำนักส่งเสริมพระพุทธศาสนาและ บริการสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเครือข่ายผู้ทำงานจิตอาสาบริการ สังคม กลุ่มธรรมะแคมป์ ผู้เข้ารับการอบรมประกอบด้วย เด็กและเยาวชนอายุระหว่าง 4-18 ปี และผู้ปกครองของเด็ก

หลักการและเหตุผลของโครงการ กล่าวไว้ถึง เด็กเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า และเป็น อนาคตของชาติ ควรได้รับการส่งเสริมเต็มตามศักยภาพ โดยการพัฒนาเด็กจำเป็นต้องทำอย่าง เป็นองค์รวมครบทุกด้าน ทั้งร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา และจริยธรรม คุณธรรม ทั้งนี้ต้อง อาศัยความร่วมมือจากครอบครัว เครือข่ายผู้ปกครอง สถาบันศาสนา นักวิชาการ และ ผู้เชี่ยวชาญพัฒนาการเด็ก มาบูรณาการผสมผสานให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเด็กอย่างเหมาะสม ในปัจจุบันพบว่า ครอบครัว และชุมชนยังขาดศักยภาพในการดูแลสมาชิกของตนเอง และยังมีขีด ความสามารถจำกัดในการจัดกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กในครอบครัว และชุมชนได้

ดังนั้นจึงเล็งเห็นความสำคัญที่จะส่งเสริมกิจกรรมการจัดการศึกษา พระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม ด้วยแนวคิด “การพัฒนา เด็กด้วยหลักการทางพระพุทธศาสนา” เพื่อส่งเสริมให้เด็กเป็นสุภาพบุรุษ สุภาพสตรีตามแนววิถี พุทธ มีจิตอาสา กล้าคิด กล้าทำ กล้าแสดงออกอย่างมีคุณธรรม จึงได้จัดโครงการ “ค่ายรักลูก ให้ถูกรรรม” ขึ้นมุ่งหวังให้สมาชิกที่เข้าร่วมโครงการได้เกิดการพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะ

⁹⁸ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, รายงานผลการดำเนินโครงการ ค่ายรักลูกให้ถูกรรรม พ.ศ. 2556 , หน้า 1. (อัคราณา)

ในการใช้เวลาว่างช่วงปิดเทอมร่วมกันเรียนรู้ โดยเด็กและผู้ปกครองในโครงการจะได้รับการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยปัญญาภาวนา 4 คือ กายภาวนา สीलภาวนา จิตตภาวนา ปัญญาภาวนา ประยุกต์กับกิจกรรมการเพื่อฝึกระเบียบชีวิต รู้จักใจ ควบคุมอารมณ์และให้อภัยผู้อื่น การฝึกสติ สอนให้เด็กนิสัยดี มีกรุณา เป็นอัจฉริยะด้วยจิตใจที่เบิกบาน ร่วมสร้างจิตสำนึกสายใยครอบครัว มีความกตัญญู คิดเป็นแก้ปัญหาเป็น สามารถพึ่งตนเองได้

1. เด็กและครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์
2. บูรณาการกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาให้ตรงต่อความต้องการของสังคม
3. การมีส่วนร่วมระหว่างสถาบันพระพุทธศาสนา สถาบันการศึกษา และสถาบันครอบครัว

2.4.2 แนวคิดการในพัฒนาเด็กของกลุ่มรักลูกให้ถูกรธรรม

จากแนวคิดมนุษย์ถือกำเนิดจากธรรมชาติ ตามแบบอย่างแนวคิด ของศาสนาพุทธ ที่กล่าวไว้โดย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ว่าสังคมจะพัฒนาได้ " คนต้องมีความเข้มแข็งทางปัญญา ได้ด้วยการพัฒนาความต้องการของมนุษย์ และการพัฒนาความสุขของมนุษย์ให้ควบคู่กันไป เมื่อเปลี่ยนคนได้ สังคมก็เปลี่ยนได้ด้วย มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่สามารถฝึกตนได้ เพราะทุกคนมีมันตะ คือการอยากทำให้ดี เมื่อสังคมต้องการเป็นสังคมดี มีสิ่งแวดล้อมที่ดี ก็ต้องประกอบด้วยคนดี ต้องเริ่มที่รากฐานของการฝึกคนให้เป็นมนุษย์ที่ดีแท้ มนุษย์นั้นสามารถเริ่มต้นการพัฒนาชีวิตได้จาก การบริโภคให้เป็น อยู่ให้ดี ด้วยการใชปัญญา โดยไม่ติดอยู่กับความรู้สึก มีความถูกต้องในการใช้ชีวิต คือคุณค่าแท้ เบียดเบียนกันน้อยลง กินให้ถูก ใชให้เป็น คือการพัฒนาขั้นพื้นฐานของการเป็นมนุษย์ ดังนั้นการพัฒนาจึงต้องเป็นไปพร้อมๆกันทั้ง 4 ด้าน คือ ทางด้านกาย ทางด้านสังคม ทางด้านจิตใจ และด้านปัญญา การพัฒนามนุษย์แบบนี้ ทำให้เกิดความสุขที่เป็นความสุขที่มนุษย์พึงมีเองได้ อยู่กับธรรมชาติก็เกิดสุข ความสุขที่ได้จากการสนองความต้องการรู้ ได้ทำงานสร้างสรรค์ สุขที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ ความสุขที่อยู่ที่ไหนก็มีความสุข ทำให้เขาเป็นสุขและร่วมกันสุข มีความสุขได้ง่ายขึ้น มีความทุกข์น้อยลง เครื่องมือนั้นคือการศึกษาที่พัฒนาความสุข ด้วยการฝึกให้เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา

แนวคิดการศึกษาทางด้านต่างๆ เริ่มต้นจากครอบครัว การพัฒนาแบบองค์รวมของการเป็นมนุษย์ เริ่มได้โดยที่มีพ่อแม่เป็นนักสร้างสุข ฝึกตนให้เป็นนักสร้างสุข ตัวเองก็เป็นสุข และทำให้คนอื่นสุขด้วย เป็นความสุขที่เกิดจากการแบ่งกันสุข เลี้ยงดูแลบุตรด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ของหลักชาวพุทธ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พ่อแม่เป็นพรหมของลูก บทบาทแรกของพ่อแม่คือ นำเสนอโลกให้แก่ลูก การฝึกทำอาหาร ฝึกคิด ฝึกกินอาหารที่มีประโยชน์ เอาเรื่องกินมาเป็นการศึกษาเริ่มต้น การแต่งตัวให้เหมาะสม ถูกต้องตามวัฒนธรรม สะอาดเรียบร้อย พอเหมาะพอดี สิ่งต่างๆเหล่านี้เป็นการเรียนรู้ไปหมด เป็นการบูรณาการทั้งสี่ จตุรยอยเล็กที่สำคัญที่สุด คือรากฐานของสังคม คือการศึกษาในครอบครัว ครอบครัวที่มีพ่อแม่ เป็นผู้เริ่มต้นคือหัวใจของชุมชน พ่อแม่เป็นผู้เริ่มต้นที่จะช่วยให้ลูกศึกษา ด้วยการเลี้ยงดูให้มีทัศนคติที่ดีงาม เกิดปัญญารู้ความจริงเกิดเมตตา พัฒนาคนรุ่นต่อๆมาเป็นส่วนร่วมในการสร้างสรรค์พัฒนาสังคม

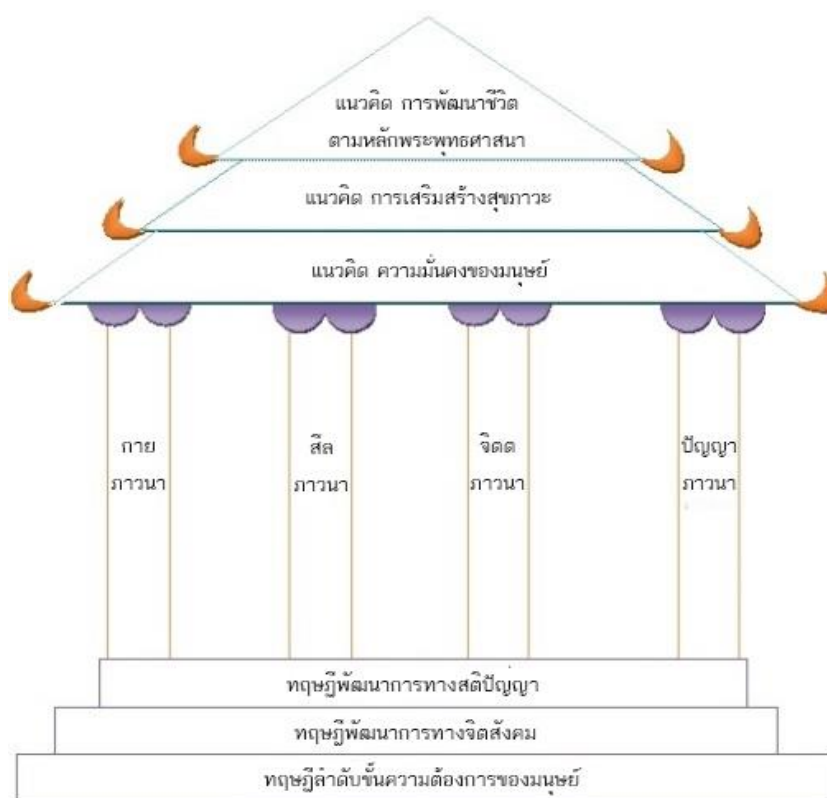
ต่อไป ก็จะทำให้มนุษย์สร้างชุมชนที่จะทำให้เชื่อมต่อกันเข้ารวมกันได้ด้วยการศึกษาเรียนรู้ สร้างสรรค์ หน้าที่ของชุมชนก็คือ เอื้อสภาพแวดล้อมต่อการศึกษาศึกษาหรือการพัฒนาตนของมนุษย์ แต่ละคน ถ้าสังคมไม่เป็นสังคมที่สันติสุข แต่ละคนก็ไม่มีโอกาสที่จะพัฒนาตัวได้ดี เพราะในสังคมที่ดี ก็มีคนดี และมีปัจจัยต่างๆที่พร้อมให้มนุษย์เข้าถึงชีวิตที่สมบูรณ์ ทำให้เกิดการสร้างสรรค์สังคมแห่งสันติภาพ ที่มีความสุขและยั่งยืนได้อย่างแท้จริง

แนวคิดการบูรณาการของการพัฒนาแบบองค์รวม ไม่ว่าจะพัฒนาด้านไหน ก็จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกันเพราะมนุษย์เป็น สิ่งแวดล้อมของกันและกันเมื่อการพัฒนาระบบการใช้ชีวิตของมนุษย์เป็นไปในทางที่ดี ความสุขก็ถูกเปลี่ยนไป กลายเป็นความสุขแบบไม่พึ่งพาหรือพึ่งพาน้อยๆลง มีความสามารถที่จะมีความสุขได้ง่ายขึ้น และก็จะสามารถเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมได้ง่ายขึ้น เกื้อกูลต่อสังคมได้ง่ายขึ้น เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ในตัวเองทันที คือการจัดให้บุคคลได้พัฒนา สติ ปัญญา เกื้อหนุนให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้ให้ได้ด้วยตัวเอง แล้วก็จัดระบบชุมชนด้วยสังคมด้วย ศิล 5 ไม่เบียดเบียนธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เกื้อหนุนกับชีวิต ผลกลมกลืนกันไป นี่เป็นระบบองค์รวมแห่งความสัมพันธ์ ที่อิงอาศัยปัจจัยแห่งกันและกันแล้วก็เดินทางไปสู่ความสมบูรณ์ มีดุลยภาพ ก็คือทางสายกลาง มนุษย์ สังคม สิ่งแวดล้อม เป็นระบบที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อพัฒนามนุษย์ให้ไปในทางถูกต้อง ก็จะเกื้อหนุนระบบต่อไปให้เป็นอยู่ได้ด้วยดี การบูรณาการของการพัฒนาแบบองค์รวม คือการพัฒนาคนให้มีความสามารถที่จะมีความสุข โดยไม่ต้องพึ่งพาวัตถุ เราต้องจัดระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ให้เอื้อต่อการที่มนุษย์จะมีชีวิต และชีวิตก็ถูกพัฒนาไปในด้านที่ดี ก็จะกลับมาเอื้อต่อ ชุมชนความเป็นสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ให้เกื้อกูลต่อการที่จะมีวิถีชีวิต ที่สอดคล้องกับการที่จะพัฒนาไปสู่จุดหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน คือการบูรณาการของการพัฒนาแบบองค์รวมของความเป็นมนุษย์ ความเป็นครอบครัว ความเป็นชุมชน ความเป็นสังคมวัฒนธรรมและความเป็นธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ด้วยการพัฒนา มนุษย์ สังคม สิ่งแวดล้อม ไปพร้อมๆกัน⁹⁹

สรุปได้ว่า การพัฒนาเด็กของกลุ่มรักลูกให้ถูกรักรัก ได้นำการพัฒนาคนมาเชื่อมโยงกับหลักศาสนา ที่เป็นสถาบันที่สังคมไทยถือว่า เป็นที่พึ่งทางจิตใจ โดยการนำแนวคิดที่สามารถนำมาปฏิบัติได้ง่าย อย่างเป็นรูปธรรม ใช้ในการพัฒนามนุษย์ โดยที่มองว่าในปัจจุบัน การเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญ แต่คนจำนวนมากยังไม่เข้าใจ ถึงหลักวิธีการเรียนรู้เพื่อดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ในทางพระพุทธศาสนา เพราะถือว่า เป็นแนวคิดที่ได้มีการบูชา เพื่อให้คนดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นสุข บนวิถีทางสายกลาง ที่สามารถนำมาใช้ได้ตั้งแต่เด็ก จนวัยชรา แต่สิ่งเหล่านี้จะสามารถซึมซับได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้เกิดความเข้าใจ การพึ่งตนเองได้ หรือการคิดช่วยเหลือผู้อื่น การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดเล็กในครอบครัว สังคมชุมชน การเรียนรู้ที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกัน ตามธรรมชาติทั้งสิ้น

⁹⁹ ธรรมะแคมป์, **สาระแบ่งปัน**, [ออนไลน์].แหล่งที่มา:

<http://www.thammacamp.com/main/node/6> [1 สิงหาคม 2556].

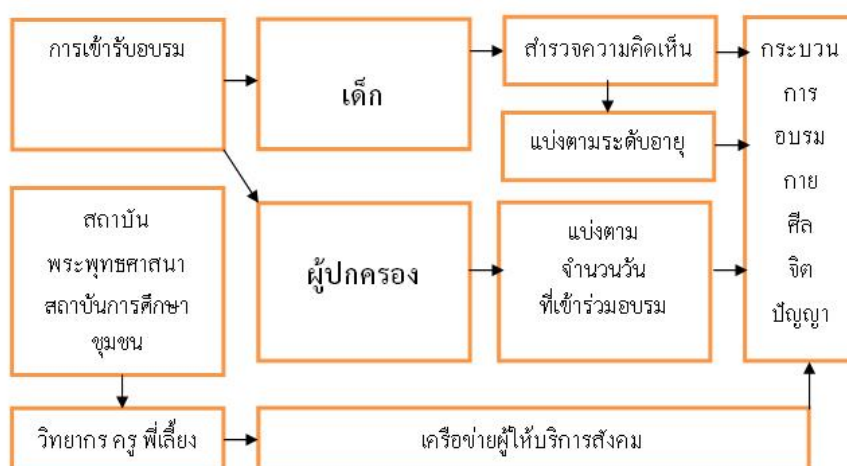
แผนภูมิที่ 2.3 แนวคิดการพัฒนาเด็กตามหลักพระพุทธศาสนา

การพัฒนาเด็กตามหลักพระพุทธศาสนา ของกลุ่มรักลูกให้ลูกธรรม จึงเปรียบเสมือนการใช้ชีวิตของมนุษย์ ที่อยู่ภายในบ้านที่สร้างด้วยฐานรากสามชั้นโดยมีเสาสี่เสา มีหลังคา สามชั้นสามารถป้องกันภัยครอบคลุมทุกสถานการณ์ โครงสร้างของฐานราก ประกอบด้วย ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ตามทฤษฎีของ มาสโลว์ (Maslow) คือความต้องการพื้นฐานของเด็กที่ต้องการความมั่นคงและปลอดภัย ทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคมตามทฤษฎีของ อีริกสัน (Erikson) คือมนุษย์จะต้องผ่านการแก้ปัญหาตั้งแต่แรกเกิดจนถึง วัยชรา ต้องการได้รับการดูแล การเอาใจใส่ ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรูเนอร์ (Bruner) การเจริญเติบโตและพัฒนาการทางเชาว์ปัญญา มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้จาก ประสบการณ์รอบตัว ที่ควรต้องผ่านการฝึกฝนพัฒนาตนเองตามช่วงวัยด้วยหลักภาวนา ทั้ง 4 ด้าน คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา มาเป็นเสาหลักในการพัฒนาชีวิต ขึ้นไปสู่ ความมั่นคงทางสุขภาวะตามหลัก ภาวนา 4 ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคำสอนของศาสนา แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา หลักภาวนา 4 เปรียบเสมือนหลังคาบ้าน ที่สามารถครอบคลุม ค้ำครองภัยได้ทุกสถานการณ์ เมื่อเด็กได้รับการส่งเสริมการพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะตามหลักภาวนา 4

2.4.3 การส่งเสริมพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลักภาวนา 4 ของกลุ่มรักลูกให้ถูกรธรรม

การดำเนินกิจกรรมของค่ายรักลูกให้ถูกรธรรม เป็นการออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาเด็กอายุระหว่าง 4-17 ปี และผู้ปกครองของเด็ก โดยการเปิดรับสมัครประชาชนทั่วไปเข้าร่วมโครงการ จัดกิจกรรมปีละ 2 ครั้ง ในช่วงปิดภาคเรียน ด้วยการจัดกิจกรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนาประยุกต์กับศาสตร์สมัยใหม่ เป็นระยะเวลา (2 คืน 3 วัน) หลักสูตรกิจกรรมเสริมสร้างความรู้ด้วยการสอดแทรกหลักธรรมการภาวนาทั้ง 4 ด้าน การดำเนินกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน ประกอบด้วย

1. ด้านกายภาวนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการเลือกใช้อินทรีย์ทั้ง 5
2. ด้านสีลภาวนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อการเคารพตนเอง คนในครอบครัว เคารพกฎเกณฑ์อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข
3. ด้านจิตตภาวนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการพัฒนาจิตใจของตนเองให้สงบ สะอาด ผ่องใส เข้าใจตนเองและเข้าใจความเป็นไปของสังคม
4. ด้านปัญญาภาวนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการใช้ปัญญาพิจารณาแก้ปัญหาที่เข้ามากระทบต่อชีวิตได้

แผนภูมิที่ 2.4 รูปแบบการส่งเสริมความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็ก¹⁰⁰

¹⁰⁰ กลุ่มธรรมะแคมป์, การพัฒนาเด็กตามหลักพระพุทธศาสนา, ค่ายรักลูกให้ถูกรธรรม 2556, หน้า35. (อัดสำเนา)

การดำเนินกิจกรรมโดยจัดกิจกรรมแบ่งระดับอายุ 4-6 ปี, 7-9 ปี, 10-12 ปี, 13-18 ปี และผู้ปกครองของเด็กประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้ได้มีตั้งเป้าหมายในการดำเนินการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาเด็กอย่างรอบด้าน และต้องการให้ผู้ปกครองตระหนักถึงการพัฒนาเด็ก ทั้ง 4 ด้าน ร่างกาย ศิลป จิต ปัญญา โดยแต่ละครอบครัวมีความต้องการที่จะนำความรู้ที่ได้รับไปพัฒนาตนเอง และครอบครัวของเขา ให้เป็นคนเก่ง ดี มีความสุข สามารถนำธรรมะที่ได้เรียนรู้ไปแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างเหมาะสม เด็กสามารถเจริญเติบโตเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม¹⁰¹

2.4.4 การส่งเสริมการพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็ก

วิธีการส่งเสริมการพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็ก โดยเน้นเด็กศูนย์กลางของการพัฒนา ได้มีวิทยากร ผู้เชี่ยวชาญด้านเด็ก ดำเนินกิจกรรมในครั้งนี้ประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้ได้มีการสอดแทรกให้เด็กเกิดความเข้าใจ อยากที่จะพัฒนาตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา โดยใช้กิจกรรมเป็นฐาน บูรณาการกับหลักธรรม โดยในครั้งนี้คือหลักภวนาทั้ง 4 ด้าน ผสมผสานให้เข้ากับการอบรมของเด็กในแต่ละช่วงวัย¹⁰² จึงได้วิเคราะห์กิจกรรมที่มีต่างๆ ที่ทางกลุ่มรักลูกให้ถูกรวมเลือกใช้ดำเนินการอบรมเด็กในครั้งนี้ โดยสอบถามกับผู้ดูแลพระวิทยากร ครูพี่เลี้ยง ได้ดังนี้

กิจกรรม โภชนาการแห่งความสุข คือ การส่งเสริมให้เด็กเลือกรับประทานอาหารอย่างรู้คุณค่า วิธีการคือ สอนให้เด็กการทำอาหารที่มีส่วนประกอบไม่ยุ่งยากด้วยตนเอง ใช้ผัก ผลไม้ตามธรรมชาติ มาเป็นส่วนผสม ทดลองทำร่วมกับเพื่อนๆ เพื่อที่จะได้ทราบความสำคัญตั้งแต่ขั้นตอนในการเลือกส่วนประกอบของอาหาร ฝึกความอดทน ตั้งใจใส่ใจในการปรุงอาหารเช่น การทำสลัด ต้องเลือกผัก ผลไม้ ต้องเด็ดใบ หั่นให้พอคำ รู้คุณค่ากว่าการรอทานแต่เพียงอย่างเดียว กว่าผักจะงอก เติบโตให้กินได้ ต้องผ่านการดูแลรดน้ำพรวนดินเอาใจใส่ เช่นเดียวกับร่างกายคน การทำอาหารก็ควรจะต้องทำทานเองได้บ้าง เลือกอาหารที่ปลอดภัย ไม่ต้องใช้ไฟฟ้า กลับไปทำให้ครอบครัวทานได้

รูปแบบกิจกรรม ธรรมะเฮฮากับนิทานชาดก คือ การส่งเสริมให้ความรู้ทางด้านศีลธรรม วิธีการคือ ยกตัวอย่างนิทานธรรมะที่ให้แง่คิด บาป บุญ คุณ โทษ สอนโดยผู้มีประสบการณ์ธรรมะและมีเชี่ยวชาญการดึงความสนใจของเด็ก ให้เด็กตั้งใจฟัง และมีส่วนร่วมในการตอบคำถาม แสดงออกอย่างเหมาะสมพอดี มีกิจกรรมเคลื่อนไหวร่างกายขณะฟังไปด้วย เป็นการออกกำลังกายบริหารขณะเรียนธรรมะ ทำให้ไม่น่าเบื่อ และผู้สอนสรุปบทเรียนที่ได้จากนิทาน เพื่อให้เด็กเข้าใจถึงวัตถุประสงค์การเรียนรู้ผ่านนิทานธรรมะง่ายๆ ด้วยอริยาบถแบบสบายๆ ค่อยๆ ซึมซับเข้าสู่จิตใจ

¹⁰¹ สำนักส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, รายงานผลการดำเนินโครงการค่ายรักลูกให้ถูกรวม, พ.ศ. 2556 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมโนรมย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 2. (อัดสำเนา)

¹⁰² กลุ่มธรรมะแค้นป์, การพัฒนาเด็กตามหลักพระพุทธศาสนา, หน้า 15.

กิจกรรม สวนดอกไม้ได้แสงธรรม คือ การฝึกด้านจิต วิธีการคือ สอนการจัดดอกไม้ เป็นเครื่องมือในการสอนสมาธิให้แก่เด็ก ดอกไม้คือสิ่งสวยงาม น่าสัมผัส ทำให้อารมณ์ดี เมื่อมองเห็นทำให้จิตใจเบิกบาน เช่นการพับดอกบัว นำมารวมกันปักลงแจกัน ประดับด้วยกิ่งก้าน ใบ นำไปไว้บูชาพระ และสรุปบทเรียนที่ได้จากการจัดดอกไม้ คือการฝึกสติ ต้องค่อยๆ พับ สดุด ลมหายใจเข้าๆ มีเช่นนั้นกลับดอกไม้จะหัก หอมกลิ่นดอกไม้ ผ่อนคลายลมหายใจ ฝึกสมาธิแล้ว ยังมีความสุขและเกิดประโยชน์ นำกลับไปทำที่บ้านได้ ตกแต่งบ้าน จัดดอกไม้บูชาพระให้ ครอบครัวได้ เด็กเกิดความภาคภูมิใจร่วมกิจกรรมฝึกจิตโดยไม่ต้องใช้วิธีการบังคับ

กิจกรรม บริหารจิตเจริญปัญญาพัฒนากาย วาจา ใจ คือ การฝึกด้านปัญญา วิธีการ คือ สอนการภาวนาด้วยการ ทำวัตรสวดมนต์แบบง่ายๆ นั่งสมาธิ นอนสมาธิ และการเดินจงกรม ตามบริเวณที่พัก สถานที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติต่างๆ โดยการใช้วิธีการเปลี่ยนสถานที่ไปเรื่อยๆ เคลื่อนย้ายร่างกายไปพร้อมกันกับเพื่อนทำให้เด็กๆ ไม่เครียด ไม่เบื่อ และการฝึกทานอาหารเข้า พิจารณาอาหาร การอาบน้ำชำระ การค่อยๆ ทำกิจวัตรประจำวันอย่างไม่เร่งรีบจนเกินไป สังเกต ท่วงท่าตนเองจากภายในตนเอง ความรู้สึกตัวว่ากำลังทำอะไร ถูกหรือผิดวิธีการแตกต่างไปจาก เพื่อนหรือไม่ พิจารณาการดำเนินชีวิตภายในตนเอง และสังเกตเพื่อนคือสิ่งแวดล้อมภายนอก ตนเอง การได้คิดเปรียบเทียบ วิธีการสังเกตรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ในการดำเนินชีวิตเหล่านี้ ช่วยให้เด็กเข้าใจถึงธรรมชาติ ในการ กิน อยู่ หลับ นอน ที่ถูกต้องนั้นต้อง คือการฝึกสติ สมาธิ การได้ใช้ปัญญาไตร่ตรอง

กิจกรรม ฝึกสุภาพบุรุษและสุภาพสตรี คือ การสอนมารยาทชาวพุทธด้วยการฝึกให้ เด็กปฏิบัติจริง ให้คำแนะนำ การใช้ชีวิตดำเนินกิจวัตรประจำวัน อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ต้องให้ความสำคัญ ต่อสถานที่ๆ สำคัญทางศาสนาตลอดเวลา การมีตัวอย่างให้เห็นถึงผู้ที่ต้องสำรวมกาย วาจา ใจ ก็คือพระสงฆ์ การระมัดระวังตนเอง คือการฝึกมีวินัย ฝึกปฏิบัติ ฝึกทำความดี สวดมนต์ ไหว้พระ ทั้งพฤติกรรมการแสดงออกและความคิด รวมถึงการแต่งกายอย่างเหมาะสม ถูกกาลเทศะ การหมอบ การกราบไหว้พระ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ทำบุญตักบาตร ร่วมกัน เมื่อต้องอยู่ในสถานการณ์จริง สิ่งต่างๆ เหล่านี้คือสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างจากการอยู่บ้าน หรือโรงเรียน การมีตัวอย่างที่ดีให้เห็น คือประสบการณ์ชีวิตที่ได้รับอย่างถูกครรลองครองธรรม ตามแบบอย่างชาวพุทธ

กิจกรรม อัจฉริยะใจสวีย์ปิงเกมส์ชีวิตพิชิตทุกสิ่ง คือ การเริ่มทักษะการแก้ปัญหา การใช้ชีวิตให้แก่เด็ก เป็นเกมส์ที่ฝึกให้เด็กเข้าใจความไม่พอใจ ไม่ถูกใจ ความไม่พอใจ การไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินใจแก้ปัญหา ด้วยผู้สอนที่ชำนาญการพัฒนาการเด็กตามวัย มีเกมส์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ฝึก วิธีการโดยการจำลองสถานการณ์ใช้การตัดสินใจร่วมกันทั้งหมู่คณะ ถ้าคนใดคนหนึ่งไม่ทำคนอื่นก็จะไม่สามารถผ่านด่านไปได้ เป็นการฝึกให้เด็กรู้ว่าการแก้ปัญหานั้น ต้องคิดหาวิธีการใด ฝึกคิดไตร่ตรองถึงวิธีการนั้นตัวเองจะแก้ปัญหาได้ แต่ต้องเป็นวิธีที่จะไม่ กระทบกระเทือนผู้อื่นด้วย มิใช่คิดถึงแต่ตนเองที่จะต้องแก้ปัญหาได้คนเดียว ต้องคิดถึงผู้อื่น จึงจะเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง เพื่อนที่ทำไม่ได้คนที่เหลือก็ต้องช่วยกันคิดว่าทำอย่างไรจึงจะให้ คนที่ทำไม่ได้ผ่านไปได้ เป็นการฝึกการใช้ความคิดในการช่วยเหลือผู้อื่น รู้จักเข้าใจผู้อื่น เด็กจึงเกิด

ความภาคภูมิใจเพราะทุกคนเป็นส่วนสำคัญในการแก้ปัญหา ต้องการทางออกร่วมกัน เปรียบเสมือนการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ต้องมีกติกาต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน

กิจกรรม แสงเทียนแห่งปัญญากตัญญูกตเวทิตา คือ การสอนให้เด็กเข้าใจและปฏิบัติตนเป็นคนที่มีความกตัญญูรู้คุณ เข้าใจถึงกฎแห่งกรรม การถ่ายทอดความรู้โดยการบรรยายธรรมจากผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนา ที่มีทักษะการสอนเด็กให้ตระหนักถึงพระคุณพ่อแม่ ครูอาจารย์ และพระคุณของสิ่งต่างๆ ที่ทำให้เราได้ดำรงชีวิตอยู่บนโลกใบนี้ ข้าวปลาอาหาร สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติที่สร้างมนุษย์ การเป็นผู้รับ การเป็นผู้ให้ฯ อย่างไรก็ตามจะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง ปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะเป็นการรักษา อนุรักษ์วัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญคือต้องรู้จักรักตัวเอง และรักผู้อื่น ซื่อสัตย์ อ่อนน้อมถ่อมตน การวางตัวให้เป็นกลาง จึงจะสามารถ เป็นผู้ที่ยึดได้ว่า มีความกตัญญูอย่างแท้จริง

กิจกรรม ไตรทักษะกับภาวนา 4 คือ การให้ความรู้ให้เด็กมีความเข้าใจหลักธรรมพื้นฐานชาวพุทธ คือไตรสิกขาเป็นการฝึกให้เกิดศีล สมาธิ ปัญญา จากนั้นคือการรู้จักประเมินตนเองตามหลักภาวนาทั้ง 4 ด้าน ประกอบด้วยภาวนากาย ภาวนาศีล ภาวนาจิต และภาวนาปัญญา โดยให้ทราบถึงหลักการของแต่ละด้าน เพื่อที่เด็กจะได้นำไปสังเกตตนเอง ว่าควรเสริมทักษะในด้านใด เมื่อต้องปฏิบัติเองที่บ้าน และยังแนะนำสมาชิกคนอื่นในครอบครัวต่อไปได้ด้วย

ตารางที่ 2.1 องค์ประกอบของการจัดกิจกรรม ที่สอดคล้องต่อการพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลักภาวนา 4

กิจกรรม	กาย ภาวนา	ศีล ภาวนา	จิตต ภาวนา	ปัญญา ภาวนา
โภชนาการแห่งความสุข	✓	✓		
ธรรมะเฮฮากับนิทานชาดก		✓		✓
สวนดอกไม้ได้แสงธรรม	✓		✓	✓
บริหารจิตเจริญปัญญาพัฒนากาย วาจา ใจ	✓	✓	✓	✓
ฝึกสุภาพบุรุษและสุภาพสตรี Smart and Smile	✓		✓	✓
อัจฉริยะใจใสวัยปิงเกมส์ชีวิตพิชิตทุกสิ่ง		✓	✓	✓
แสงเทียนแห่งปัญญากตัญญูกตเวทิตา		✓	✓	✓
ไตรทักษะกับภาวนา 4	✓	✓	✓	✓
อัตราส่วน ร้อยละ	20.83	25	25	29.17

สรุปได้ว่า การพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลักภาวนา 4 ของกลุ่มรักลูกให้ลูกธรรม เป็นการพัฒนามนุษย์ไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะเด็กอย่างเดียว แต่มองว่าทำอย่างไรถึงทำให้การบ่มเพาะคนได้ถึงระดับที่ต้องการแล้วสามารถกลับไปพัฒนาตนเองและผู้อื่นได้ตามหลักธรรมของศาสนาพุทธที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาปัญญา ปัญญาในทางศาสนาพุทธจึงมีความละเอียดลึกซึ้งมากกว่าปัญญาทางโลกหรือปัญญาในรูปแบบของตะวันตก ที่มีการคิด

หรือการที่จะสังเคราะห์ความคิดให้เป็นองค์ความรู้ โดยอาศัยหลักการหรือทฤษฎีต่างๆ ซึ่งในทางปฏิบัติจริง หลักการเหล่านี้อาจนำไปใช้ไม่ได้กับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นปัญหาที่เกิดจากการคิดพิจารณา ตรรกะต้องด้วยการอาศัยข้อมูลต่างๆ อาจไม่ถูกต้องกับความเป็นจริงทั้งหมดก็ได้ แต่ในหลักพระพุทธศาสนามีการปลูกฝังให้คนเกิดปัญญา โดยการสอนคนให้คนเป็นคนดี ด้วยการนำหลักธรรม มาเป็นฐานของการออกแบบการพัฒนามนุษย์ ในการพัฒนาเด็ก โดยส่วนใหญ่อยากมุ่งให้เด็กเก่ง โดยที่ความเก่งของเด็ก เราสามารถเติมเรื่องของปัญญาทางโลกเข้าไปได้ แต่ในทางพระพุทธศาสนายังไม่สามารถบรรลุถึงขั้นสูงสุดของการพัฒนาตนเอง จึงต้องมีการพัฒนาจิตในด้านความดีงามที่เกิดจากปัญญาทางธรรมประกอบเข้ามา ดังเช่นการฝึกอบรมให้ เช่น การฝึกฝนฝึกอบรมเด็ก ด้วยหลักภาวนา 4 (พัฒนากาย ศีล จิต ปัญญา) ด้วยหรือกิจกรรมที่让孩子เข้าใจและง่ายต่อการเรียนรู้ สามารถบ่มเพาะจิตใจด้วยการส่งเสริมความดีงามเพื่อให้เกิดปัญญา ได้โดยรูปแบบการผ่านกิจกรรม เช่น การจัดกิจกรรมให้เด็กได้ทำ และศึกษา ธรรมะควบคู่ไปกับความรู้สมัยใหม่ไปพร้อมกับครอบครัว เด็กๆ สามารถที่เรียนรู้ได้อย่างสร้างสรรค์ เป็นการพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันต่อความ เปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการฝึกอบรม กาย ศีล จิต ปัญญา ด้วยการนำความรู้สหวิทยาการมาบูรณาการหลักธรรมเพื่อสร้างโลกที่มีความมั่นคงทางสุขภาวะสำหรับเด็ก

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลักภาวนา 4 โดยศึกษาประเด็นปัญหา สาเหตุ ที่มีผู้ทำการศึกษามาแล้วในเรื่องของการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ การพัฒนาสุขภาวะ และการพัฒนาชีวิตตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักภาวนา 4 ดังต่อไปนี้

ดุชฎี อายุวัฒน์และคณะ¹⁰³ ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ การพัฒนาความมั่นคงของวัยรุ่นในชนบทอีสาน การวิจัยนี้มุ่งศึกษาพฤติกรรมเสี่ยงเรื่องเพศ การใช้ยาเสพติด และความรุนแรงของวัยรุ่นในชนบทอีสาน ดำเนินการวิจัย เริ่มจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มวัยรุ่น ดำเนินการพัฒนากิจกรรมกระบวนการมีส่วนร่วมกับแกนนำวัยรุ่นเพื่อให้เกิดทักษะชีวิต เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเสี่ยง และประเมินผลจากการสัมภาษณ์กลุ่มวัยรุ่นและพ่อแม่ ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมเสี่ยงเรื่องเพศ ยาเสพติด ได้แก่ อายุของวัยรุ่น ทักษะชีวิตของวัยรุ่นต่อวิถีชีวิตของตนเอง บทบาทของวัยรุ่นในครอบครัวและชุมชน โดยมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการมีพฤติกรรมเสี่ยงดังกล่าว ผลการดำเนินกิจกรรมทำให้วัยรุ่นได้ตระหนักต่อเป้าหมายของตนเองมากขึ้น สามารถหลีกเลี่ยงกับเพื่อนได้การทะเลาะกับเพื่อนได้เข้าใจความแตกต่างระหว่างหญิงชาย เข้าใจผู้ใหญ่มากขึ้นเมื่อถูกเตือนเรื่องพฤติกรรม การทำ

¹⁰³ ดุชฎี อายุวัฒน์และคณะ, “การพัฒนาความมั่นคงของวัยรุ่นในชนบท”, **วิทยานิพนธ์สนับสนุนการวิจัยโดยทุนอุดหนุนทั่วไป** คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2551), หน้า 101-108.

กิจกรรมในชุมชนเพื่อแสดงศักยภาพของตนเอง ทำให้ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานกับเพื่อน

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์¹⁰⁴ การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ระหว่างปี 2546-2552 ของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เป็นการสังเคราะห์งานวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพตามหลักการวิเคราะห์ห่อถัก (meta-analysis) เพื่อรวบรวมองค์ความรู้และจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายด้านการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ผลการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้างเชิงเส้นของปัจจัยผลลัพธ์ทั้ง 3 องค์ประกอบ พบปัจจัยผลลัพธ์ของมนุษย์ ปัจจัยผลลัพธ์ด้านชุมชนและสังคม ตัวแปรที่เป็นสาเหตุเกือบทุกตัวจากตัวแปรทั้งหมด 11 ตัวแปร ในโมเดลมีอิทธิพลทางตรง และอิทธิพลทางอ้อมและสามารถอธิบายความแปรปรวนในตัวแปรปัจจัยผลลัพธ์ด้านชุมชนและสังคมได้ 61.5% โดยปัจจัยกระบวนการด้านชุมชนและกระบวนการด้านสังคมมีอิทธิพลทางตรงสูง และมีอิทธิพลทางอ้อมปานกลางส่งผ่านปัจจัยผลลัพธ์ด้านมนุษย์ และด้านครอบครัว ในขณะที่ปัจจัยป้อนด้านมนุษย์และกระบวนการด้านครอบครัวมีอิทธิพลทางตรงปานกลาง และอิทธิพลทางอ้อมต่ำผ่านตัวแปรส่งผ่านในโมเดลต่อปัจจัยผลลัพธ์ด้านชุมชนและสังคมผลการวิเคราะห์ที่ได้จึงยืนยันโมเดลทางทฤษฎีในการวิเคราะห์ห่อถักครั้งนี้ว่า การส่งเสริมปัจจัยผลลัพธ์ด้านมนุษย์ ด้านครอบครัว และด้านชุมชนและสังคม สามารถทำได้ต่อเมื่อมีการส่งเสริมพัฒนาปัจจัยป้อนด้านมนุษย์ ด้านครอบครัว ด้านชุมชน และด้านสังคม ซึ่งจะมีอิทธิพลทางตรงและอิทธิพลทางอ้อมผ่านปัจจัยกระบวนการด้านมนุษย์ ด้านครอบครัว ด้านชุมชน และด้านสังคมในข้อค้นพบทางวิชาการ

จักรพงษ์ เกะเย็น¹⁰⁵ ศึกษาาระดับคุณภาพชีวิตและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัยในชุมชนการเคหะแห่งชาติ ในการเคหะชุมชนทุ่งสองห้องอาคารแฟลตเช่า กรุงเทพมหานคร กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา จำนวน 310 ครอบครัว โดยการสุ่มแบบหลายขั้นตอน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา คือ แบบสอบถาม สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลใช้สถิติพรรณนา ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยใช้สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เพียร์สัน ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พอยท์ไบซีเรียล ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สเปียร์แมนส์โร และการวิเคราะห์การถดถอยพหุ ผลการศึกษาพบว่า คุณภาพชีวิตโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง สำหรับผลการศึกษาคุณภาพชีวิตรายด้าน ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมอยู่ในระดับปานกลาง มีเพียงด้านสิ่งแวดล้อมด้านเดียวที่อยู่ในระดับ

¹⁰⁴ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, รายงาน, มิติทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความรุนแรงในเด็กและเยาวชน, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.m-society.go.th/ewt_news.php?nid=746 [30 มีนาคม 2557].

¹⁰⁵ จักรพงษ์ เกะเย็น, “คุณภาพชีวิตผู้อยู่อาศัยในชุมชนของการเคหะแห่งชาติในเขตกรุงเทพมหานคร: ศึกษากรณี โครงการเคหะชุมชนสองห้องแฟลตเช่า”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม, (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2548), หน้า 113-126.

ไม่ดี ผลการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตพบว่า ระดับการศึกษาและการสนับสนุนทางสังคมจากสมาชิกครอบครัว มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับคุณภาพชีวิตในระดับปานกลาง ปัจจัยสัมพันธ์ภาพในครอบครัวและการสนับสนุนทางสังคมมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับสูง การแสดงบทบาทที่เหมาะสมของสมาชิกในครอบครัว เพื่อเป็นแบบอย่างให้แก่เพื่อนสมาชิกในชุมชน การมีครอบครัวที่อบอุ่นจะนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป

พัชรี ดำรงสุนทรชัย¹⁰⁶ ศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการความรู้เพื่อสุขภาวะชุมชน เพื่อศึกษาวิเคราะห์การจัดการความรู้ของชุมชนที่มีสุขภาวะ วิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องทำการวิจัยเชิงคุณภาพและ ศึกษาภาคสนามในชุมชนสุขภาวะ 2 ชุมชน ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ในชุมชนเปร็ดใน จังหวัดตราด และชุมชนลาดบอน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ข้อค้นพบในการวิจัยกล่าวถึง วิธีการจัดการความรู้เพื่อสุขภาวะชุมชนด้านเด็กและเยาวชนเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนสู่สุขภาวะ จึงต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้ทำหน้าที่ มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังชุมชนเปร็ดใน ได้มีการทำค่ายเยาวชนและมัคคุเทศก์น้อยเพื่อปลูกจิตสำนึกรักบ้านเกิดและเกิดจิตอาสา รายการเสียงตามสายและ อ.ส.ม. จิว ภายใต้งานเอนไซม์ที่เยาวชนเรียนรู้ผ่านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เด็กมีโอกาสดูความสามารถทำให้เห็นคุณค่าของตนเอง เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างเด็กกับเด็ก เด็กกับผู้ใหญ่ ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มเด็กและเยาวชน มีความกระตือรือร้นเป็นอย่างมากทำกิจกรรมด้วยความรู้สึกสนุกสนานร่าเริง และจากการเป็น อ.ส.ม ทำให้ได้รู้จักโรคต่างๆ และการดูแลสุขภาพร่างกายตนเอง ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง พบความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม เครือญาติ ความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ในชุมชน เป็นพลังเสริมให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นไปด้วยดี

เอมอชมา วัฒนบุรณนธ์¹⁰⁷ ศึกษาเปรียบเทียบสภาพและปัญหาการแนะแนวสุขภาพในโรงเรียนประถมศึกษาระหว่างประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย กลุ่มตัวอย่างเป็นครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 ชั้นเรียนละ 1 คน จำนวน 360 คน จากโรงเรียนประถมศึกษา 30 โรงเรียน ในเมืองโตเกียว จำนวน 180 คน และจากโรงเรียนประถมศึกษา 30 โรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานคร จำนวน 180 คน โดยการสุ่มแบบเฉพาะเจาะจงโรงเรียนละ 6 คน เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถาม โดยมีผู้เก็บข้อมูลจากโรงเรียนประถมศึกษา 30 โรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานครเป็นผู้วิจัย และอาจารย์ที่ปรึกษาของประเทศญี่ปุ่นเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลจากโรงเรียนประถมศึกษาในประเทศญี่ปุ่น ได้ทำการศึกษา ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบสภาพการแนะแนวสุขภาพในโรงเรียนประถมศึกษาระหว่างประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย พบว่ามีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 เพาะด้านกิจกรรมแนะแนวสุขภาพ โดย

¹⁰⁶ พชรี ดำรงสุนทรชัย, “แนวทางการจัดการความรู้เพื่อสุขภาวะชุมชน”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 257-287.

¹⁰⁷ เอมอชมา วัฒนบุรณนธ์, “การเปรียบเทียบสภาพและปัญหาแนะแนวสุขภาพระหว่างโรงเรียนประถมศึกษาในญี่ปุ่นและประเทศไทย”, *รายงานการวิจัย*, (คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 65 -92.

ที่ญี่ปุ่นมีการปฏิบัติมากกว่าประเทศไทย ส่วนปัญหาการแนะแนวสุขภาพนั้น พบว่า โดยรวมรายด้าน และรายข้อทุกข้อมีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยประเทศไทย ญี่ปุ่นมีปัญหามากกว่าประเทศไทย ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไปที่น่าสนใจ ควรศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จในการแนะแนวสุขภาพในระดับโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา และการเปรียบเทียบสภาพปัญหาการแนะแนวสุขภาพเขตในพื้นที่การศึกษาทั่วประเทศ

ภณิดา ขนวิทยาสัทธิกุล¹⁰⁸ ศึกษาความเข้มแข็งอดทนและสุขภาวะทางจิตของเยาวชนผู้ปฏิบัติธรรม ของยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย โดยการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ จากกลุ่มตัวอย่างเยาวชนผู้เข้ารับการฝึกปฏิบัติธรรมจำนวน 103 คน ที่เข้ารับการฝึกปฏิบัติธรรมเป็นครั้งแรก เป็นเวลา 8 วัน 7 คืน โดยการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณจากกลุ่มทดลองด้วยแบบวัดความเข้มแข็งอดทนและแบบวัดสุขภาวะทางจิตก่อนและหลังการฝึกปฏิบัติธรรมและระยะติดตามผล วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการทดสอบค่าที (t-test) วิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียวแบบวัดซ้ำ และเปรียบเทียบรายคู่ LSD โดยมีผลการวิเคราะห์เยาวชนผู้เข้าปฏิบัติธรรมมีความเข้มแข็งอดทนในระดับที่สูง และมีสุขภาพจิตในระดับปานกลาง หลังฝึกปฏิบัติธรรมมีความเข้มแข็งอดทนสูงกว่าก่อนปฏิบัติธรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 มีความเข้มแข็งอดทนในระยะหลังการฝึกปฏิบัติธรรมและระยะติดตามผลไม่แตกต่างกัน มีสุขภาวะจิตสูงกว่าก่อนฝึกปฏิบัติธรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 มีสุขภาวะทางจิตในระยะหลังหลังฝึกปฏิบัติธรรมและระยะติดตามผลไม่แตกต่างกัน เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้างของเยาวชนผู้ปฏิบัติธรรม จำนวน 10 คน หลังจากเข้าร่วมปฏิบัติธรรมแล้วส่งผลทางบวก จากการปฏิบัติธรรม สามารถฝึกสมาธิได้ด้วยตนเอง จากกระบวนการฝึกปฏิบัติธรรม ฟังบรรยาย การสวดมนต์ การแผ่เมตตา การกำหนดอริยาบถ เพิ่มความเข้มแข็งและอดทนและมีสุขภาวะทางจิตดี มีความสุข และความพึงพอใจในชีวิต

ณัฐยานี ช่วยธานี¹⁰⁹ ศึกษาปัจจัยคัดสรรที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะของเด็กวัยรุ่นตอนต้นที่ติดอินเทอร์เน็ต เพื่อศึกษาสุขภาวะของเด็กวัยรุ่นตอนต้นที่ติดอินเทอร์เน็ตและความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยคัดสรร จากกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาอยู่ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ในโรงเรียนขนาดใหญ่ เขตภาคอีสานตอนบน จำนวน 111 คน เครื่องมือที่ใช้คือแบบวัดการติดอินเทอร์เน็ต แบบสอบถามพฤติกรรมกรรมการบริโภค แบบสอบถามพฤติกรรมกรรมการกิจกรรมและการออกกำลังกาย และแบบวัดสุขภาวะของเด็กวัยรุ่น วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยสิ่งแวดล้อมของครอบครัว (ลักษณะการเลี้ยงดู การอบรมสั่งสอน แหล่งทรัพยากร และ

¹⁰⁸ ภณิดา ขนวิทยาสัทธิกุล, “ความเข้มแข็งอดทนและสุขภาวะทางจิตของเยาวชนผู้ปฏิบัติธรรม: กรณีศึกษากลุ่มยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 95-103.

¹⁰⁹ ณัฐยานี ช่วยธานี, “ปัจจัยคัดสรรที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะของเด็กวัยรุ่นตอนต้นที่ติดอินเทอร์เน็ต”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพยาบาลศาสตร์*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 106-114.

แบบอย่าง) มีผลกระทบต่อพฤติกรรม การดูแลตนเองของนักเรียนสืบเนื่องจากการได้อยู่กับพ่อแม่ นั้นอาจได้รับการเอาใจใส่ในการดูแลสุขภาพ และมีการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ปัจจัยแวดล้อมของเด็กวัยรุ่นตอนต้นที่ติดอินเทอร์เน็ตมีสุขภาวะอยู่ในระดับดี มีพฤติกรรม การบริโภค และพฤติกรรม การทำกิจกรรม ออกกำลังกายมีความสัมพันธ์ทางบวกกับสุขภาวะของเด็กวัยรุ่น ตอนต้นที่ติดอินเทอร์เน็ตอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนการใช้อินเทอร์เน็ตไม่มีความสัมพันธ์กับสุขภาวะของเด็กวัยรุ่นที่ติดอินเทอร์เน็ต พบข้อเสนอแนะการวิจัยในครั้งต่อไป ที่น่าสนใจทำการศึกษา คือ ควรศึกษาผลของโปรแกรมส่งเสริมพฤติกรรม การบริโภค และพฤติกรรม การทำกิจกรรม และการออกกำลังกายต่อสุขภาวะของเด็กวัยรุ่นตอนต้น

กัลป์พฤกษ์ พลศรี¹¹⁰ ทำการทดลองโดยใช้โปรแกรม นันทนาการบำบัด พัฒนา สุขภาวะของเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย เพื่อประเมินสุขภาวะของเด็กและความพึงพอใจ ต่อโปรแกรม นันทนาการที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น จากกลุ่มตัวอย่าง เด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย เรียนอยู่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 โรงเรียนศรีสังวาล จังหวัดนนทบุรีจำนวน 38 คน สุ่มแบบ เฉพาะเจาะจง ดำเนินการทดลองโดยกลุ่มตัวอย่างได้รับโปรแกรม นันทนาการบำบัดที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น โดยผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมจำนวน 8 สัปดาห์ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลและหลังทดลอง 8 สัปดาห์ โดยวิธีการทางสถิติเพื่อหาความแตกต่างในกลุ่มตัวอย่าง ผลการวิจัยพบว่า เด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายมีความพึงพอใจต่อโปรแกรม นันทนาการโดยรวมอยู่ในระดับดีมาก หลังการทดลองสัปดาห์ที่ 8 เด็กมีความบกพร่องทางร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงสุขภาวะโดยรวม และรายด้าน (กาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับก่อนทดลองที่ระดับ .05 และหลังการทดลองในสัปดาห์ที่ 8 เด็กมีความบกพร่องทางร่างกายในกลุ่มทดลองมีสุข ภาวะทางสังคมดีกว่ากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

เสาวนีย์ ฤดี¹¹¹ ศึกษาสุขภาวะองค์รวมแนวพุทธศึกษาผู้ป่วยคลินิกโรคเบาหวาน โรงพยาบาลราชวิถี โดยการเก็บข้อมูลกลุ่มผู้ป่วย จำนวน 225 คน ใช้เครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูล คือแบบสอบถาม เพื่อศึกษาระดับพฤติกรรมและการรู้คิดเกี่ยวกับสุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ ความแตกต่างในระดับสุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ และความสัมพันธ์ระหว่างสุขภาวะองค์รวมด้าน ต่างๆ ของผู้ป่วยคลินิกโรคเบาหวาน พบว่ามีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสุขภาวะด้านต่างๆ ส่วนใหญ่ พบว่ากลุ่มตัวอย่างรับรู้สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธโดยรวมทุกด้านในระดับมาก กลุ่ม ตัวอย่างที่แตกต่างกันในเรื่องเพศ อายุ อาชีพ รายได้ มี มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .01 พบความสัมพันธ์สุขภาวะด้านต่างๆ ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์เชิงบวกอย่าง มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ยกเว้นด้านกายและด้านปัญญาารู้คิดไม่พบความสัมพันธ์กัน

¹¹⁰ กัลป์พฤกษ์ พลศรี, “การสร้างโปรแกรม นันทนาการสำหรับพัฒนาสุขภาวะของเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานันทนาการ*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2552), หน้า 192-196.

¹¹¹ เสาวนีย์ ฤดี, “ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ: กรณีศึกษาผู้ป่วยคลินิกโรคเบาหวานโรงพยาบาลราชวิถี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาชีวิตและความตาย*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 134-152.

ข้อค้นพบจากงานวิจัย ปัจจัยส่วนบุคคลที่แตกต่างกันมีผลต่อการรับรู้ทางสุขภาวะ ด้านกาย ด้านจิต ด้านปัญญา ด้านสังคม ที่แตกต่างกัน และมีผลต่อระดับความสัมพันธ์ต่อสุขภาวะในด้านต่างกัน ตัวแปร เพศ อายุ อาชีพ การศึกษา รายได้ ส่งผลต่อแตกต่างกันข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปที่น่าสนใจทำการศึกษาคือ การศึกษาเปรียบเทียบระดับสุขภาวะ ระดับการรับรู้พฤติกรรมเกี่ยวกับสุขภาวะองค์รวม การศึกษาการรับรู้เรื่องภวนา 4

ณัชรรัตน์ ดาวงค์¹¹² ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาวะของเด็กและเยาวชนที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์รายวัน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์เนื้อหาเพื่อศึกษาการนำเสนอเนื้อหาการส่งเสริมสุขภาวะของเด็กและเยาวชนในด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต สุขภาพสังคม สุขภาพจิตวิญญาณ และศึกษาเปรียบเทียบการนำเสนอเนื้อหาเพื่อส่งเสริมสุขภาวะที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์รายวัน ประชาชนในกลุ่มตัวอย่างคือ หนังสือพิมพ์ไทยรัฐและหนังสือพิมพ์มติชน เครื่องมือในการวิจัยคือ ตารางเก็บข้อมูลเนื้อหาที่นำเสนอสุขภาวะของเด็กและเยาวชน ในหนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับ รวม 360 ฉบับ ผลการวิจัยพบว่าประเด็นสุขภาวะที่หนังสือพิมพ์นำเสนอมากที่สุดคือสุขภาวะทางสังคม สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิตวิญญาณ และสุขภาวะทางจิตตามลำดับ สำหรับการเปรียบเทียบเนื้อหาของหนังสือพิมพ์พบว่า ในเชิงปริมาณหนังสือพิมพ์ไทยรัฐจะนำเสนอเนื้อหา มากกว่าหนังสือพิมพ์มติชน ส่วนการนำเสนอเนื้อหานั้นพบว่าหนังสือพิมพ์ไทยรัฐเน้นนำเสนอเนื้อหาทางด้านสุขภาวะทางกาย ส่วนหนังสือพิมพ์มติชนจะเน้นนำเสนอเนื้อหาทางด้านสุขภาวะทางสังคม การศึกษาพบว่าหนังสือพิมพ์รายวันแสดงบทบาทน้อยมากในการนำเสนอเนื้อหาเพื่อส่งเสริมสุขภาวะของเด็กและเยาวชน โดยมักเสนอข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในด้านลบ การนำเสนอข้อมูลข่าวสารเพียงบางด้านไม่อาจช่วยส่งเสริมสุขภาวะได้

ชูฤทธิ์ เติงไตรสรณ์¹¹³ ศึกษาความสัมพันธ์ของแนวคิดสุขภาวะองค์รวมเชิงพุทธกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและแนวคิดเรื่องสุขภาวะองค์รวมของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) โดยการวิจัยจากเอกสาร และเก็บข้อมูลภาคสนามของโรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ ทำให้ทราบถึง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ พอประมาณ มีภูมิคุ้มกัน และมีเหตุผล สุขภาวะองค์รวมของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ทำให้ทราบถึง หลักการพัฒนาดตนเองให้ครบทั้ง 4 ด้าน คือ กายภาพ สังคม จิต และปัญญา ผลการวิจัยเปรียบเทียบพบว่า หลัก

¹¹² ณัชรรัตน์ ดาวงค์ “การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาวะของเด็กและเยาวชนที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์รายวัน”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต* สาขาวิชาการสื่อสารศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2552), หน้า 92-100.

¹¹³ ชูฤทธิ์ เติงไตรสรณ์, “การศึกษาความสัมพันธ์ของแนวคิดสุขภาวะองค์รวมเชิงพุทธกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 144-148.

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และแนวคิดเรื่องสุขภาวะองค์รวม เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่สามารถใช้ได้ในระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร และในระดับชาติ

ดวงฤดี ลาคุยะ และคณะ¹¹⁴ ทุสนับสนุนงบประมาณ จากแผนงานพัฒนาเครือข่ายพยาบาลศาสตร์เพื่อสร้างเสริมสุขภาพ ได้ทำการศึกษาการพัฒนาศักยภาพผู้นำในการสร้างเสริมกระบวนการพัฒนาสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในชุมชน โดยใช้การศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในชุมชน 26 ชุมชน ผลการศึกษาพบว่า นักศึกษาพยาบาลมีศักยภาพของการเป็นผู้นำ ในการสร้างเสริมกระบวนการพัฒนาสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในชุมชน และสามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และรูปแบบการจัดการเรียนการสอนในชุมชน ทำให้ทราบถึง การสร้างเสริมสุขภาวะองค์รวม ได้ด้วยการสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วม ทำให้ชุมชนรู้สึกมีความอิสระ ได้พัฒนาความสามารถของตนเอง สร้างชุมชนเข้มแข็ง การจัดการเรียนการสอนโดยชุมชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นเป็นรูปแบบที่แตกต่างจากเดิม

เกศสิริ ปันธุระ¹¹⁵ ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ วิถีชีวิตที่มีผลต่อการเสริมสร้างสุขภาวะของประชาชนเขตดินแดง กรุงเทพมหานคร โดยใช้การวิจัยแบบผสม รวบรวมข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่ม การสำรวจด้วยเครื่องมือวิจัยแบบสอบถามเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผลการวิจัยทำให้ทราบว่า วิถีชีวิตประชาชนในเขตดินแดงส่วนใหญ่ มีระดับสุขภาวะรวมและรายได้ระดับดี การเปรียบเทียบวิถีชีวิตที่มีผลต่อสุขภาวะของชุมชนดินแดงพบว่า ประชาชนที่มีเพศ สถานภาพสมรส และดัชนีมวลกายต่างกัน มีสุขภาวะไม่ต่างกัน ผลการประชุมบูรณาการวิจัยเพื่อท้องถิ่นพบว่า ควรจัดโครงการบริการวิชาการแก่ชุมชน เพื่อสร้างเสริมสุขภาวะแบบองค์รวมทั้ง 4 ด้าน เพื่อให้ประชาชนมีสุขภาวะแบบองค์รวม เช่น โครงการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี โดยร่วมมือกับศาสนสถานในชุมชน จากการศึกษามีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปคือ ควรทำการวิจัยศึกษา วิถีชีวิต เปรียบเทียบวิถีชีวิต และการเสริมสร้างสุขภาวะของประชาชน

พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทธิโส)¹¹⁶ ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิถีชีวิต พฤติกรรมสุขภาพ และการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของพระสงฆ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสารและใช้วิธีพรรณนา (descriptive) โดยวิเคราะห์

¹¹⁴ ดวงฤดี ลาคุยะ และคณะ “การพัฒนาศักยภาพผู้นำในการสร้างเสริมกระบวนการพัฒนาสุขภาวะแบบองค์รวมของผู้สูงอายุในชุมชน”, **ทุสนับสนุนงบประมาณ จากแผนงานพัฒนาเครือข่ายพยาบาลศาสตร์เพื่อสร้างเสริมสุขภาพ**, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553), หน้า 54-56.

¹¹⁵ เกศสิริ ปันธุระ “วิถีชีวิตที่มีผลต่อการเสริมสร้างสุขภาวะของประชาชนเขตดินแดง กรุงเทพมหานคร”, **ทุสนุดหนุน จากสถาบันวิจัยและพัฒนา**, (มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2552), หน้า 120-138.

¹¹⁶ พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทธิโส), “ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิถีชีวิต พฤติกรรมสุขภาพ และการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของพระสงฆ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 296-302.

เนื้อหาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดตะวันตกสมัยใหม่ (World Health Organization 1948) ได้นิยามสุขภาพ หมายถึง สภาวะมิติต่างๆ ของชีวิต ด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม สิ่งแวดล้อมและจิตวิญญาณ มีความเป็นปกติสุข สมบูรณ์แข็งแรง สามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มสมรรถภาพ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แนวคิดตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา สุขภาวะหรือสุขภาพหมายถึง ความสุขสมบูรณ์ของชีวิตโดยภาพรวมคือ ทางร่างกาย (กายิกสุข) และทางจิตใจ (เจตสิกสุข) โดยแยกองค์ประกอบของสุขภาวะออกเป็น 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย จิตใจ ศีล และปัญญา โดยถือว่าชีวิตมนุษย์จะเกิดสุขภาวะได้นั้นต้องมีทั้ง 4 ด้าน และต้องทำงานสอดคล้องประสานเป็นหนึ่งเดียวกัน และได้รับการพัฒนาให้สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์และเป็นปกติสุข ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไปมีประเด็นที่น่าสนใจคือ การศึกษาวิจัยเพื่อนำไปใช้ในระบบการแพทย์สมัยใหม่ในรูปแบบการบูรณาการทางจิตวิทยา โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกรอบแนวคิดออกแบบสำหรับใช้กับกลุ่มทดลอง รวมทั้งหลักการประพฤติปฏิบัติธรรมต่างๆ เช่นสมาธิ แผ่เมตตา การสวดมนต์ การเดินจงกรม เป็นต้น

ปิยมาศ ยินดีสุข¹¹⁷ ทำการวิจัยศึกษาแนวทาง การศึกษาเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของนักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธ สิ่งที่นักเรียนต้องปฏิบัติ คือ ถือนศีล 5 กินมังสะวิรัติ ไม่กินจุบจิบ เข้านอนเวลา 21.00 น. ตื่น 4.30 น. เด็กได้ฟังเทศน์จากนักบวชทุกเช้าก่อนไปทำกิจกรรมตามฐานการเรียนรู้ โดยมีการตรวจสอบการปฏิบัติตัวด้วยการตรวจสอบศีล และการเขียนบันทึกทุกวัน โดยเด็กๆ ต้องเขียนบันทึกประจำวันส่งนักบวช นักบวชจะอ่านและให้คำแนะนำ คำชมเชย คำตักเตือนต่างๆ ตามเนื้อหาในบันทึก พบว่าการที่โรงเรียนกับชุมชนมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดอย่างนี้ ทำให้เด็กๆ มีชุมชนเป็นห้องเรียน และทุกคนในชุมชนมีส่วนช่วยอบรมสั่งสอนดูแลนักเรียนให้ประพฤติตนให้ถูกต้อง ที่สำคัญคือครูต้องรักษาศีล 5 ยินดีอุทิศ ด้วยเชื่อว่า ตัวอย่างที่ดีมีค่ากว่าคำสอน จากการที่ครูเชื่อมั่นและศรัทธา สามารถแก้ปัญหาพฤติกรรมของนักเรียนได้นอกจากนี้นักเรียนยังเป็นตัวอย่างของผู้ปฏิบัติและทูตคุณธรรม เผยแพร่ธรรมภายในครอบครัวได้

อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์ และคณะ¹¹⁸ ในรายงานการวิจัย สถานการณ์สุขภาพจิตของคนไทย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ในการตรวจสอบสถานการณ์สุขภาพจิตคนไทยประจำปี 2552 โดยเปรียบเทียบกับปี 2551 ด้วยแบบสอบถามวัดสุขภาพจิต โดยทำการศึกษาจากประชากรกลุ่มตัวอย่าง 5 ภาคของประเทศไทยเพื่อได้ค่าปกติของคนไทยที่เป็นเกณฑ์มาตรฐานในวัดระดับสุขภาพจิตของประชากรระดับประเทศ วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจใช้ค่าถ่วงน้ำหนัก (Weight cases) พบว่าสุขภาพจิตของประชากรที่มีระดับการศึกษาต่างกันทั้งในปี 2551 และ 2552 การมีความสุขของประชากรจะลดลงเมื่อประชากรมีการศึกษาสูงขึ้น ในด้านปัจจัยระดับบุคคลมีผลต่อโอกาสที่ประชากรจะมีสุขภาพจิตต่ำกว่าเกณฑ์

¹¹⁷ ปิยมาศ ยินดีสุข 96, “การศึกษาเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของนักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธ”, *วิทยานิพนธ์* ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า บทคัดย่อ.

¹¹⁸ อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์ และคณะ “สถานการณ์สุขภาพจิตของคนไทย”, *รายงานการวิจัย*, (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2552), หน้า 23.

หรือมีความสุขน้อย ของประชากรไทย ได้แก่ เพศ การศึกษา สถานภาพสมรสฯ รายงานสถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศอย่างสมดุล เศรษฐกิจเติบโตก้าวหน้า แต่ส่งผลกระทบทางสังคม ทำให้ครอบครัว ชุมชนอ่อนแอลง ย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของคนไทย

พระมหาอุดร สุธิธญาโณ¹¹⁹ ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบสุขภาพองค์รวมวิถีพุทธในพระไตรปิฎก โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยคุณภาพค้นคว้าเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า สุขภาพองค์รวมในพระไตรปิฎกประกอบด้วย 4 มิติ คือ ด้าน ด้านสังคม ด้านจิต และด้านปัญญา เมื่อมุ่งเน้นผลของสุขภาพองค์รวมวิถีพุทธจึงเน้นความสุข ภาวะสุขภาพที่ประกอบด้วย วิชชา วิมุตติ วิสุทธิติ สันติ ซึ่งเป็นภาวะที่เป็นความดีของชีวิต เป็นแนวทางเพื่อให้ได้มาซึ่งสุขภาพองค์รวม หลักการดูแลสุขภาพ ทั้งป้องกัน ส่งเสริม เยียวยารักษาโรค โดยกระบวนการแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ดูแลรักษาทั้งกายใจไปพร้อมๆ กับดูแลสิ่งแวดล้อม เพื่อปลอดจากโรคและบำบัดโรคเพื่อเป็นฐานชีวิตให้พัฒนาให้ดียิ่งขึ้น พบข้อเสนอแนะที่น่าสนใจ ควรมีการศึกษาระบบงานวิจัยด้านสุขภาพและวิถีพุทธ สุขภาพกายใจ การทำค่ายสุขภาพวิถีพุทธจากสถาบันที่เน้นสุขภาพวิถีพุทธเป็นสำคัญ

วรวิทย์ สุนทรทัต¹²⁰ ศึกษาระดับความสุขของครอบครัวประชาชนในตำบลบางทอง อำเภอยายเมือง จังหวัดพังงา จำนวน 167 ครอบครัว และสอบถามผ่านตัวแทนครัวเรือนละ 1 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับตัวชี้วัดระดับความสุข จำนวน 7 ด้าน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสุขในครอบครัวพบว่า เพศ อายุ สถานภาพ การศึกษา อาชีพ มีความคิดเห็นเกี่ยวกับระดับความสุขของครอบครัวแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนปัจจัยด้านรายได้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ กลุ่มตัวอย่างมีระดับความสุขของครอบครัวโดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้านพบว่า มีระดับความสุขของครอบครัว ด้านสุขภาพอนามัย ด้านความรู้ ด้านชีวิตการทำงาน ด้านรายได้ และด้านชีวิตครอบครัวอยู่ในระดับมาก ด้านสภาพแวดล้อมการดำรงชีวิตอยู่ในระดับมากที่สุด

ศรีประไพ อินทร์ชัยเทพ, ประทุมพรรณ มโนกุลอนันต์ และวิชนันท์ จุลบุตร¹²¹ ศึกษาความหมายของครอบครัวอบอุ่น ตามการรับรู้ของประชาชนในจังหวัดลำปาง เป็นการศึกษา เพื่อมุ่งเน้นความเข้าใจการให้ คำจำกัดความ และความหมายของคำว่า

¹¹⁹ พระมหาอุดร สุธิธญาโณ “ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบสุขภาพองค์รวมวิถีพุทธในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์** พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2555), หน้า 120-125.

¹²⁰ วรวิทย์ สุนทรทัต “ศึกษาระดับความสุขของครอบครัวประชาชนในตำบลบางทอง อำเภอยายเมือง จังหวัดพังงา”, **รายงานการศึกษาอิสระ** รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2550), หน้า 106-114.

¹²¹ ศรีประไพ อินทร์ชัยเทพ, ประทุมพรรณ มโนกุลอนันต์ และวิชนันท์ จุลบุตร “ศึกษาความหมายของครอบครัวอบอุ่น ตามการรับรู้ของประชาชนในจังหวัดลำปาง”, **รายงานการวิจัย**, (วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนี กระทรวงสาธารณสุข, 2551), หน้า 51 -65.

“ครอบครัวอบอุ่น” ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ นำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อหาความหมาย กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษาคือ ตัวแทนครอบครัวที่มีคุณลักษณะและบริบทแวดล้อมที่หลากหลาย มีอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดลำปางในช่วงเวลาส่วนใหญ่ของชีวิต เลือกแบบเฉพาะเจาะจงครอบคลุมประชากรในเขตเมืองและชนบท ครอบครัวที่ได้รับรางวัลครอบครัวตัวอย่าง ครอบครัวทั่วไป และครอบครัวที่ชุมชนเห็นว่ามีปัญหา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้าง และการสนทนากลุ่ม จากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 37 คน ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่าครอบครัวอบอุ่นตามการรับรู้ของประชาชน จังหวัดลำปาง หมายถึง ครอบครัวที่สมาชิกใช้ชีวิตร่วมกันอย่างรักใคร่ปรองดอง ดำรงชีวิตอยู่ในครรลองคลองธรรม มีความเป็นอยู่ตามอัตภาพ และอยู่ในสังคมที่ปลอดภัย ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจจากการศึกษานี้ วิจัยเชิงปฏิบัติการ เกี่ยวกับการส่งเสริมให้เกิดครอบครัวอบอุ่น เพื่อศึกษาวิธีการที่จะนำองค์ประกอบหรือตัวชี้วัดครอบครัวอบอุ่นลงสู่การปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม

ราตรี หนุงานเข้ม¹²² ศึกษาระดับความสุขของครอบครัวประชาชนในตำบลบ่อแสน อำเภอบัวปทุม จังหวัดพังงา กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาคือประชาชนที่เป็นหัวหน้าครอบครัวในหมู่ที่ 1 บ้านนา นับถือศาสนาอิสลาม และหมู่ที่ 2 บ้านไสเสียดซึ่งนับถือศาสนาพุทธ จำนวน 230 ครอบครัว โดยเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม ผลการวิจัยเกี่ยวกับระดับความสุข ในด้านสุขภาพอนามัย ด้านความรู้ ด้านชีวิตการทำงาน ด้านรายได้ ด้านชีวิตครอบครัว ด้านสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิต ด้านการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ พบว่า ระดับความสุขของครอบครัว มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากใน ด้านความรู้ ด้านชีวิตการทำงาน ปัจจัยที่มีผลต่อระดับความสุขพบว่าศาสนาแตกต่างกันมีระดับความสุขในแต่ละด้านแตกต่างกัน ในภาพรวมถึงแม้ศาสนาที่แตกต่างกันแต่ในระดับความสุขรวมอยู่ในระดับปานกลางเช่นเดียวกัน

กฤษฎา นาสูงชน¹²³ ศึกษาการถึงผลการสร้างความอบอุ่นของครอบครัว กลุ่มตัวอย่างคือครอบครัวที่ประกอบอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปนอกระบบ ตำบลโนนหอมและตำบลจันทอน อำเภอมะนัง จังหวัดสกลนคร จำนวน 22 ครอบครัว มีลักษณะประชากรและเศรษฐกิจที่ไม่แตกต่างกัน โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้และกระบวนการกลุ่มในการทำกิจกรรมร่วมกันของครอบครัวในการเสริมสร้างความอบอุ่นของครอบครัวทั้ง 6 ด้าน ได้แก่ การชื่นชมคุณค่าของคนในครอบครัว การมีเวลาอยู่ร่วมกัน การสื่อสาร การศรัทธาต่อศาสนา การเต็มใจร่วมทุกข์ร่วมสุข และการจัดการกับวิกฤตการณ์ในครอบครัว โดยวัดคะแนนเฉลี่ยการเสริมสร้างความอบอุ่นของครอบครัวก่อนและหลังเข้าร่วมโครงการ 1 เดือน ประเมินผลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ และแบบประเมินความพึงพอใจ ผลการศึกษาพบว่าครอบครัวแรงงานนอกระบบ

¹²² ราตรี หนุงานเข้ม “ศึกษาระดับความสุขของครอบครัวประชาชนในตำบลบ่อแสน อำเภอบัวปทุม จังหวัดพังงา”, รายงานการศึกษาอิสระ รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2550), หน้า 66-69.

¹²³ กฤษฎา นาสูงชน “การสร้างความปลอดภัยของครอบครัวที่ประกอบอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปนอกระบบ”, รายงานการศึกษาอิสระ ญาณบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพยาบาลครอบครัว, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2553), หน้า 55-57.

มีการปฏิบัติการเสริมสร้างความอบอุ่นของครอบครัวเพิ่มมากขึ้น โดยพบว่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิบัติกิจกรรมการสร้างความอบอุ่นของครอบครัวก่อนเข้าร่วมโครงการอยู่ในเกณฑ์ระดับปานกลางเป็นส่วนใหญ่ ภายหลังการเข้าร่วมโครงการ 1 เดือน มีคะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงทั้ง 22 ครอบครัว และมีค่าคะแนนเฉลี่ยการเสริมสร้างความอบอุ่นของครอบครัวทั้ง 6 ด้าน มากกว่าก่อนเข้าร่วมโครงการ

จิราพร ชมพิกุล และคณะ¹²⁴ ในรายงานการวิจัย สัมพันธภาพในครอบครัวไทย สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดล ได้ศึกษาสัมพันธภาพในครอบครัวของคนไทย พื้นที่ครอบคลุมทั่วประเทศจำนวน 5 ภาค จากแบบวัดสัมพันธภาพครอบครัว 4 ด้าน คือ การใช้เวลาในการทำกิจกรรมร่วมกัน การพูดคุยปรึกษาหารือ และตัดสินใจในเรื่องสำคัญต่างๆ การแสดงออกซึ่งความรักเอื้ออาทรทั้งทางกายวาจา และการปฏิบัติตามบทบาทและหน้าที่ที่เหมาะสมในครอบครัว พบว่า ครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว ร้อยละ 46.2 อยู่อาศัยแบบ พ่อ-แม่-ลูก สัมพันธภาพในครอบครัวโดยส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 56.3 ร้อยละ 49.3 มีสัมพันธภาพที่ไม่สมดุล ในยุคที่สังคมมีแต่ความแข่งขันและเร่งรีบ บางครอบครัวแทบไม่มีโอกาสรับประทานอาหารเย็นร่วมกันเลย สัมพันธภาพของครอบครัวเกิดขึ้นที่ใจและจิตสำนึกของสมาชิกในครอบครัว ครอบครัวส่วนใหญ่ที่อบรมสั่งสอน ดูแล ปลูกฝังลูก และถ่ายทอดสิ่งที่ดีงาม เป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิตให้แก่กันและกัน สามารถอบรมเลี้ยงดูเด็กและเยาวชนได้อย่างมีศักยภาพ ส่งผลให้ครอบครัวลดอัตราเสี่ยง ช่วยป้องกันปัญหาเด็กและเยาวชนได้

เพ็ญจัน ประดับมุข-เซอร์เรอร์ และคณะ¹²⁵ ในรายงานสะท้อนปรากฏการณ์ความรุนแรงในเด็กและเยาวชน ศึกษาวิถีชีวิต พื้นที่และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างเด็ก เยาวชนและสังคมในชีวิตประจำวัน โดยใช้เทคนิคทางสังคมศาสตร์นิเวศวิทยาสังคม ประกอบการสร้างวัฒนธรรมที่เชื่อว่าพฤติกรรมความรุนแรงของเด็กและเยาวชน ถูกประกอบสร้างขึ้นจากบริบททางสังคมที่แวดล้อมหล่อหลอมเด็กขึ้นมา ผลการศึกษาพบว่า ความรุนแรงในเด็กและเยาวชนมีหลายรูปแบบทั้งการเป็นผู้สังเกต ผู้กระทำ และผู้ถูกระทำ แฝงอยู่ในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นสิ่งธรรมดา รูปแบบความรุนแรงเช่นการใช้วาจา ข่มขู่รังแก การมีพฤติกรรมรังแกผู้อื่น เด็กและเยาวชนร้อยละ 30.4 ยอมรับว่าเคยตก ตีต่อยคนอื่นในระยะ 3 เดือนที่ผ่านมา พบตัวแปรที่สำคัญ เพศชายมีความสัมพันธ์กับการใช้ความรุนแรงมากกว่าเพศหญิงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ตัวแปรในระดับครอบครัวพบว่า การมีประสบการณ์เห็นพ่อทำร้ายแม่ มีความสัมพันธ์กับการใช้พฤติกรรมความรุนแรง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งให้เห็นว่า

¹²⁴ จิราพร ชมพิกุล และคณะ “สัมพันธภาพในครอบครัวไทย”, รายงานการวิจัย, (สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดล, 2552), หน้า 56.

¹²⁵ เพ็ญจัน ประดับมุข-เซอร์เรอร์ และคณะ “มิติทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความรุนแรงในเด็กและเยาวชน”, รายงานการวิจัย, (คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2551), [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.m-society.go.th/ewt_news.php?nid=746 [30 มกราคม 2557].

ครอบครัวยุคใหม่ ขาดความเอาใจใส่ ใช้ความรุนแรงส่งผลทางจิตใจ ความกลัว ความไม่มั่นคง ซึ่งมีความสำคัญต่อธรรมชาติของเด็กและเยาวชนเป็นอย่างยิ่ง

สุนทร พลศรี เสกสันต์ สัมฤทธิ์¹²⁶ ศึกษางานวิจัย ความฉลาดทางอารมณ์ของนักเรียน ผลการเปรียบเทียบ ความฉลาดทางอารมณ์ของ นักเรียนพบว่า ในภาพรวม นักเรียนที่มีระดับชั้นช่วงชั้นแตกต่างกัน มีความฉลาดทางอารมณ์ต่างกัน และแตกต่างกันตามช่วงอายุ และยังมีบทบาทสำคัญใน การมีแรงจูงใจที่ดีและทักษะทางสังคมซึ่งพบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบของความ ฉลาดทางอารมณ์ทุกด้าน การพัฒนานักเรียนให้นักเรียนเป็นบุคคลที่มีความสมดุลทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญาความสามารถ มีคุณธรรม จริยธรรม และมีวิถีชีวิตที่เป็นสุข นอกจากนี้จะเป็นคนที่มีการศึกษาดีแล้ว ความสำคัญในความสำเร็จในชีวิต เขาวุ่นปัญหาเก่งแต่ควบคุมอารมณ์ไม่ได้หรือเก่งแต่มีสัมพันธ์ภาพกับเพื่อน ไม่ดี หรือเก่งแต่ไม่รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเราไม่สามารถประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน อย่างที่ควรจะมีงานวิจัยที่มีตัวบ่งชี้ว่าความฉลาดทางอารมณ์เป็นองค์ประกอบที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิตที่บ้านและที่ทำงาน

ฉวีวรรณ วรศรี¹²⁷ ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ บทบาทพี่เลี้ยงต่อการพัฒนาการด้านการช่วยเหลือตนเองของเด็กก่อนวัยเข้าเรียน ศึกษาโดยการวิจัยเชิงปริมาณ โดยสร้างแบบสอบถามผู้เป็นพี่เลี้ยงเด็ก และแบบสอบถามสำหรับผู้เป็นบิดามารดา ของเด็กก่อนวัยเข้าเรียน จำนวน 100 ครอบครัว จุดมุ่งหมายในการศึกษาเพื่อที่จะศึกษาปัญหาของผู้เป็นพี่เลี้ยงในการอบรมเลี้ยงดู และความสามารถในการช่วยเหลือตนเองของเด็กซึ่งมีผลจากการอบรมเลี้ยงดูของผู้เป็นพี่เลี้ยง แทนผู้เป็นบิดามารดาซึ่งต้องออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านทั้งคู่ ผลจากการศึกษาพบว่า วิธีการอบรมเลี้ยงดูส่วนมากเป็นไปตามความเห็นของผู้เป็นบิดามารดาและผู้เลี้ยงร่วมกัน ปัญหาที่ประสบมากที่สุดในการเลี้ยงดูคือเด็กไม่ยอมรับประทานอาหารเช้า และไม่ยอมนอนตามเวลาที่สมควร ความสามารถในการช่วยเหลือตนเองของเด็กพบว่า เด็กมีความสามารถในการหัดการเข้าสังคมมากที่สุด ความสัมพันธ์ของการเลี้ยงดูของพี่เลี้ยงกับความสามารถในการช่วยเหลือตนเองของเด็กมีความสัมพันธ์กันในระดับสูง

รัชณี กิตติพรชัย¹²⁸ ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ระหว่างการอบรมเลี้ยงดูด้านความเข้มงวดของบิดามารดากับความคิดสร้างสรรค์ของบุตร โดยใช้แบบสอบถามและแบบทดสอบความคิดสร้างสรรค์พบว่า การอบรมเลี้ยงดูบุตรของบิดามีความสัมพันธ์ทางบวกกับ

¹²⁶ สุนทร พลศรี เสกสันต์ สัมฤทธิ์, ศึกษาความฉลาดทางอารมณ์ของนักเรียนของนักเรียนโรงเรียนสังขะ จังหวัดสุรินทร์, รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 10 สร้างสังคมและส่งเสริมสุขภาวะด้วยจิตวิทยาเชิงบวก 17-18 มีนาคม 2554, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 288.

¹²⁷ ฉวีวรรณวรศรี, “บทบาทพี่เลี้ยงต่อการพัฒนาการด้านการช่วยเหลือตนเองของเด็กก่อนวัยเข้าเรียน”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาสังคมสงเคราะห์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521), หน้า บทคัดย่อ.

¹²⁸ รัชณี กิตติพรชัย, “ความสัมพันธ์ระหว่างการอบรมเลี้ยงดูด้านในด้านความเข้มงวด ลงโทษกับความคิดสร้างสรรค์ของบุตร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 112.

การอบรมเลี้ยงดูของมารดา บิดามารดาที่มีการศึกษาสูงและปานกลาง อบรมเลี้ยงดูบุตรเข้มงวดน้อยกว่า ลงโทษน้อยกว่าบิดามารดาที่มีการศึกษาต่ำ เมื่อควบคุมตัวแปรด้านการลงโทษและระดับการศึกษาของบิดามารดาให้คงที่ การอบรมเลี้ยงดูด้านความเข้มงวดไม่มีความสัมพันธ์กับความคิดสร้างสรรค์ของบุตรอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ทั้งบิดามารดาเลี้ยงดูบุตรชายและบุตรหญิงไม่แตกต่างกัน

สุชน ประวัติดี¹²⁹ สำนวญเกี่ยวกับปัจจัยครอบครัวที่มีผลต่อพฤติกรรมเชิงคุณธรรมของเด็กในครอบครัว ชาวพุทธ ศึกษาแบบการเลี้ยงดูเด็กในครอบครัวชาวพุทธ ด้านพฤติกรรมเชิงคุณธรรมของเด็กในครอบครัวชาวพุทธ พบว่า พฤติกรรมเชิง คุณธรรมของเด็กในครอบครัวชาวพุทธ ด้านมีความเมตตากรุณา ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.40 ในขณะที่ พฤติกรรมเชิงคุณธรรมของเด็กในครอบครัวชาวพุทธ ด้านความมีระเบียบวินัย ด้านความรับผิดชอบ ด้านมีความซื่อสัตย์สุจริต ด้านความเสียสละ และด้านการประหยัด ในภาพรวมอยู่ในระดับมากสรุปได้ว่ารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเด็กในครอบครัว แสดงให้เห็นว่า การให้ความอบอุ่นจากบิดามารดาจะทำให้จะเชื่อฟังคำสั่งสอนมากขึ้น เมื่อบิดามารดาให้ความรักความอบอุ่นแก่เด็ก เด็กจะมีความรู้สึกที่ตนเองได้รับความรักและข้อเรียกร้องของบิดามารดาจะได้รับการปฏิบัติตาม ในนามของความรัก กล่าวอีกนัยหนึ่ง เด็กจะมีความเข้าใจที่ว่า ความผูกพัน คำสั่งสอน และ กฎระเบียบของบิดามารดา กระทำไปเพื่อประโยชน์ของตัวเด็กเอง

พระมหาบุญจิตร กนตสีโล¹³⁰ ศึกษาการแก้ปัญหาศีลธรรมของเยาวชนตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการเก็บข้อมูลจากเอกสาร และการสัมภาษณ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการอบรมศีลธรรมแก่เยาวชน พบว่าโดยบายการพัฒนาประเทศสร้างความเจริญเติบโตด้านเศรษฐกิจ ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมทางศีลธรรม โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน มีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ก่อให้เกิดปัญหาตามมา เพราะขาดการอบรมสั่งที่ดั่งามจากครอบครัว ผู้ปกครองต้องให้เยาวชนได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง และสร้างเยาวชนให้พัฒนาสติปัญญาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม ด้วยการไม่เอาเปรียบใคร ไม่มีใครกอบโกยส่วนเกิน เป็นสังคมที่ถูกต้องทั้งทางวัตถุและจิตใจ เป็นภูมิคุ้มกันให้เยาวชนมีพื้นฐานทางจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคง รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคม และได้เสนอแนะการศึกษาในครั้งต่อไป วิธีการพัฒนาศีลธรรมของเยาวชนที่พึงประสงค์มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตสังคมไทยในอนาคต

¹²⁹ สุชน ประวัติดี “ศึกษาปัจจัยครอบครัวที่มีผลต่อพฤติกรรมเชิงคุณธรรมของเด็กในครอบครัวชาวพุทธ”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 91-105.

¹³⁰ พระมหาบุญจิตร กนตสีโล “ศึกษาการแก้ปัญหาศีลธรรมของเยาวชนตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 120-123.

พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย¹³¹ ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร และเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และแบบสอบถามกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 136 ครอบครัว จากเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ ผลการศึกษาในประเด็นวิธีการอบรมสั่งสอนบุตรของบิดามารดาจากกลุ่มตัวอย่าง ได้ทำการศึกษากการฝึกฝนอบรมตามหลักภาวนา 4 และวัดจากการทำกิจกรรมทางศาสนาของบิดามารดากลุ่มตัวอย่าง มีผลการศึกษาคือ

1. ด้านการบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 ของบิดามารดากลุ่มตัวอย่างจากข้อมูลชี้ให้เห็นว่า บิดามารดาจำนวนหนึ่ง รักลูกมากเกินไปประกอบกับมีค่านิยมด้านวัตถุบริโภคอยู่แล้วจึงส่งเสริมให้ลูกมีแนวคิดและพฤติกรรมดังกล่าวโดยไม่รู้ตัว

2. ด้านพฤติกรรมทางกายและวาจาพบว่าบิดามารดาส่วนใหญ่สอนให้บุตรมีความอ่อนน้อมถ่อมตนเคารพผู้ใหญ่ ด้านลบพบว่าบิดามารดาจำนวนหนึ่งสอนให้บุตรเห็นว่าการโกหกไม่ใช่สิ่งที่เสียหาย

3. ด้านจิตใจผลการศึกษาพบว่าบิดามารดาส่วนใหญ่สอนให้บุตรควบคุมอารมณ์ตนเอง เคารพผู้อื่น พิจารณาถูกผิดก่อนจะทำสิ่งใด

4. ด้านปัญญา ผลการศึกษาพบว่า บิดามารดาจำนวนมากสอนให้เด็กมีเหตุผล เปิดโอกาสให้บุตรได้แสดงความคิดเห็น อ่านหนังสือที่มีสาระ ใช้วิจารณญาณในการชมรายการโทรทัศน์ พฤติกรรมด้านลบ พบว่า บิดามารดาจำนวนหนึ่งพาลูกไปบนบานสิ่งสิทธิ์ ปกป้องบุตรเมื่อบุตรทำผิด

5. ด้านกิจกรรมทางศาสนา พบกว่า บิดามารดาจากกลุ่มตัวอย่างได้ปฏิบัติน้อยมากจากสาเหตุไม่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางศาสนาเท่าที่ควร จึงไม่ได้พาบุตรหลานเข้าร่วม และไม่มีเวลาไม่มีเวลา เพราะต้องประกอบภารกิจต่างๆ มากมาย และสภาพสังคมปัจจุบันไม่เอื้ออำนวยต่อกิจกรรมทางศาสนา ความผูกพันระหว่างสถาบันครอบครัวกับสถาบันศาสนามีความเหินห่างมากขึ้น

สมสุข นิธิอุทัย¹³² ศึกษาการพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธในสังคมไทย เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสารพบว่าการพัฒนาเยาวชนในสังคมไทย มีสาเหตุไม่เพียงประสงค์จาก ครอบครัว เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม จุดเริ่มต้นของการพัฒนาเยาวชนคือ การมีทัศนคติที่ดีต่อคุณลักษณะที่พึงประสงค์ คือ กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ด้วยการพัฒนา สัมมาทิฐิ เมื่อเยาวชนมีสัมมาทิฐิ เขาก็พร้อม เขาก็พร้อมที่จะพัฒนาอย่างมีดุลยภาพ คือ ศิลการฝึกในด้านพฤติกรรม สมาธิ เป็นการฝึกในด้านจิต ปัญญา การฝึกหรือพัฒนาในด้านรู้ความเป็นจริง เพื่อไปส่งเสริมคุณลักษณะ

¹³¹ พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 154-156, 172.

¹³² สมสุข นิธิอุทัย “ศึกษาการพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 102-107.

ที่พึงประสงค์ที่สำคัญคือในการพัฒนาปรีชาเชิงอารมณ์ การพัฒนาความสามารถในการคิด บทบาททางสถาบันทางสังคมมีส่วนในการอบรมสั่งสอน ชัดเจน และเป็นแบบอย่างให้แก่เยาวชน อันนำไปสู่สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ดีต่อไป

สิน งามประโคน, พระมหาสิทธิ ฤทธิญาณ และ อินตา ศิริวรรณ¹³³ ศึกษาคุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เครื่องมือที่ใช้ได้แก่แบบสอบถาม กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย ครู อาจารย์ จำนวน 290 คน และนิสิตนักศึกษา จำนวน 1,675 คน พบแนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมแก่นิสิต นักศึกษาที่เด่นชัดคือ พ่อแม่ให้การอบรมสั่งสอน ช่วยชี้แนะพฤติกรรมของตนเป็นแบบอย่างที่ดีด้วยกลุ่มเพื่อนมีส่วนช่วยชักจูงให้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ ควรมีการแนะนำต้นแบบ หรือแบบอย่างที่ดี แก่นิสิต นักศึกษา ควรจัดให้มีการยกย่องส่งเสริมคนดี เพื่อส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม ในสถานศึกษา ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจ ควรมีการปรับปรุงวิธีการสอน การบรรยาย และการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมด้วยการเน้นภาคปฏิบัติให้เหมาะสมแก่วัยของเยาวชน

รุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ¹³⁴ ศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร ประอบการณ์สัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง กับผู้มีระดับความรู้ ตั้งแต่เปรียญธรรม และมีความคุ้นเคยหรือ มีประสบการณ์การทำงานกับพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เพื่อประยุกต์การพัฒนาเด็กมาใช้ในสังคมปัจจุบัน พบว่า พระพุทธศาสนาเห็นว่าเด็กคือมนุษย์คนหนึ่งประกอบไปด้วยร่างกาย (รูป) การพัฒนาด้านร่างกาย ให้ความสำคัญกับการเลี้ยงดูเด็กตั้งแต่คลอดออกมาเป็นทารก บทบาทของพ่อแม่สำคัญมาก เริ่มตั้งแต่การให้อาหารคือน้ำนม การรักษาสุขอนามัยของเด็ก เพื่อมุ่งหวังให้เด็กมีสุขภาพแข็งแรงปราศจากโรคภัยต่างๆ ด้านจิตใจ (นาม) จิตใจคือพื้นฐานนำไปสู่การกระทำ การปลูกฝังอบรมนิสัยให้เด็กมีความคิดเห็นที่ถูกต้อง อันนำไปสู่การกระทำที่ชอบธรรมและถูกต้อง การอบรมเลี้ยงดูตามหลักพระพุทธศาสนาจึงต้องพัฒนาสองส่วนนี้ให้เกิดการสมดุลกัน โดยมีคุณธรรมเป็นแกนของการพัฒนาทุกด้านของศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้ครอบครัวยุติมีสุข การพัฒนาเด็กและเยาวชนเป็นหน้าที่รับผิดชอบร่วมกันของ 3 สถาบันคือ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนา

¹³³ สินงามประโคน, พระมหาสิทธิ ฤทธิญาณ และ อินตา ศิริวรรณ “ศึกษาคุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546) หน้า 140 -166.

¹³⁴ รุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ “ศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 98-102.

พระจิรวัดน์ อุตตมเมธี¹³⁵ ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อพัฒนาตนตามทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ด้วยการศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสาร ผลงานทางวิชาการ ผลงานต่างๆของท่าน พบว่า ความสัมพันธ์ของการฝึกฝนพัฒนาตน คือพฤติกรรมของมนุษย์ ไม่อาจแยกส่วนจากจิตใจ และส่วนของจิตใจไม่สามารถแยกขาดจากส่วนของปัญญาจึงต้องพัฒนา ให้ไปด้วยกัน ดังนั้นกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตน ได้แก่ หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักการเพื่อการดับกิเลส และเป็นรากฐานสำคัญของการกำหนดแบบแผนพฤติกรรม ซึ่งจะช่วยพัฒนาบุคคลไปตามลำดับ และพบว่าหลักภาวนา 4 ใช้สำหรับตรวจสอบผู้ได้รับการ พัฒนาตนแล้ว จะสะท้อนออกมาทาง กาย ศีล จิต และปัญญา เพื่อให้มนุษย์เข้าถึงจุดหมายของ ชีวิต ด้วยปัจจัยสำคัญ สัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้อง เป็นพื้นฐานระบบการศึกษาใน พระพุทธศาสนา การพัฒนาตนจึงจะสำเร็จผลครบทั้ง 4 ด้าน

พิชญรัตน์ บุญช่วย¹³⁶ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ การศึกษากระบวนการสร้างภาวนา 4 โดยใช้หลักไตรสิกขา มีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมโยงไตรสิกขา และภาวนา 4 เข้าด้วยกันใน ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ โดยมุ่งความสนใจไปที่การศึกษาค้นคว้าหลักไตรสิกขา และภาวนา 4 จาก พระไตรปิฎก ผลการศึกษาพบว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการฝึกอบรมตนเองอย่าง มีขั้นตอน เพื่อนำไปสู่การพ้นทุกข์ ในภาคปฏิบัติ องค์ธรรมไตรสิกขาจะทำงานไปพร้อมๆ กันและ ประสานกันอย่างเป็นพื้นฐานให้แก่กัน ไตรสิกขายังมีสหสัมพันธ์กับภาวนา 4 โดยที่ผู้ผ่านการ อบรม ตนเองตามหลักไตรสิกขาจะค่อยๆ ปรับปรุงแก้ไขภาพลักษณ์ภายนอกของตนทั้ง 4 ด้าน คือ กาย, สังคม, อารมณ์ และปัญญา การพัฒนาดังกล่าวจะปรากฏให้เห็นจากการเปลี่ยนแปลง ชีวิตไปในทางที่หน้าพอใจและเหมาะสม และสามารถนำ ภาวนา 4 มาประยุกต์ใช้เพื่อประเมิน คุณภาพของไตรสิกขาได้ด้วย การศึกษานี้พบข้อเสนอแนะที่น่าสนใจคือ การพัฒนาเครื่องมือใน การวัดผลด้วยแบบสอบถามและแบบประเมินตนเองที่เกิดจากการปฏิบัติควบคู่ไปกับการเข้าใจ ที่ถูกต้อง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตระหนักรู้ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในตน แล้วนำไป ต่อยอดการพัฒนาตนเองได้อย่างมีทิศทางชัดเจนมากขึ้น และยังเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานใน การควบคุมคุณภาพโครงการ ซึ่งก่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

อนุกุล บุญรักษา¹³⁷ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลัก ภาวนา 4 ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ 31 การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนา

¹³⁵ พระจิรวัดน์ อุตตมเมธี “ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อพัฒนาตนตามทัศนะของพระพรหม คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิต วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 120-125.

¹³⁶ พิชญรัตน์ บุญช่วย, “การศึกษากระบวนการสร้างภาวนา 4 โดยใช้หลักไตรสิกขา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549), หน้า 95-97.

¹³⁷ อนุกุล บุญรักษา, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองบัญชาการมณฑล ทหารบกที่ 31”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* สาขารัฐประศาสนศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 89,90.

ทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ 4 เปรียบเทียบตามปัจจัยส่วนบุคคล มุ่งแนวทางประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักภาวะ 4 ผลการวิจัยพบว่า การนำแนวทางการประยุกต์ใช้พัฒนาบุคลากรอยู่ในระดับดี มีประสิทธิภาพ

1. ด้านกายภาวนา พบว่า บุคลากรที่ปฏิบัติงานมีจำนวนมาก จึงทำให้บางครั้งยากต่อการควบคุมดูแล จึงควรมีกฎระเบียบที่เคร่งครัด ตลอดถึงการสร้างสัมพันธ์อันดีให้มีความสามัคคีต่อกัน

2. ด้านศีลภาวนา พบว่า บุคคลใดก็ตามถ้ามีการปฏิบัติตนการฝึกฝนด้านพฤติกรรมหรือการฝึกอบรมด้านกาย วาจา ซึ่งเป็นคุณประโยชน์แก่ทั้งตนเองและผู้อื่น และเป็นการไม่ทำร้ายเบียดเบียนคนอื่นให้บาดเจ็บ ไม่ลักทรัพย์ผู้อื่น ไม่ละเมิดทางเพศ ไม่คิดอยากได้ฝ่ายเดียว ต้องมีการให้หรือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลอื่นและสังคมด้วย

3. ด้านจิตภาวนา พบว่า บุคลากรที่มีการฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ หรือการอบรมจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามเจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาที่ดีแล้ว ก็จะควบคุมแนะนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วยด้าน

4. ปัญญาภาวนาพบว่า มีความสำคัญเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด และเมื่อเกิดปัญหาอุปสรรคในการทำงานก็จะสามารถแก้ไขไปได้ด้วยดีในหน่วยงาน การพัฒนาบุคลากร ตัวบุคลากรเองถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถนำมาเป็นนิยามตัวแปร และกรอบแนวคิดของการวิจัย การพัฒนาเด็กตามหลักภาวะ 4 เด็กจะมีความมั่นคงทางสุขภาวะที่ดี จะต้องมียปัจจัยสำคัญของอะไรบ้าง และเพื่อเป็นการพิสูจน์ ทฤษฎี แนวคิด ตัวแปรที่เกี่ยวข้องในด้านความมั่นคงของมนุษย์ ด้านสุขภาวะ และ หลักภาวะ 4 ในมุมมองด้านต่างๆ และเพื่อให้สอดคล้องกับการข้อเสนอแนะ ที่มีผู้ได้ศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ จากการทบทวนความรู้ยังไม่พบผลการศึกษารการพัฒนาความมั่นคงด้านสุขภาวะของเด็กโดยใช้หลักภาวะ 4 โดยตรง ผู้วิจัยจึงได้กำหนด ตัวแปร (Variables) ที่สนใจศึกษาขึ้นเป็นแนวทางของการศึกษาที่จะช่วยแก้ปัญหาของเด็กให้ตรงต่อความต้องการในสังคมไทยในยุคปัจจุบันดังนี้

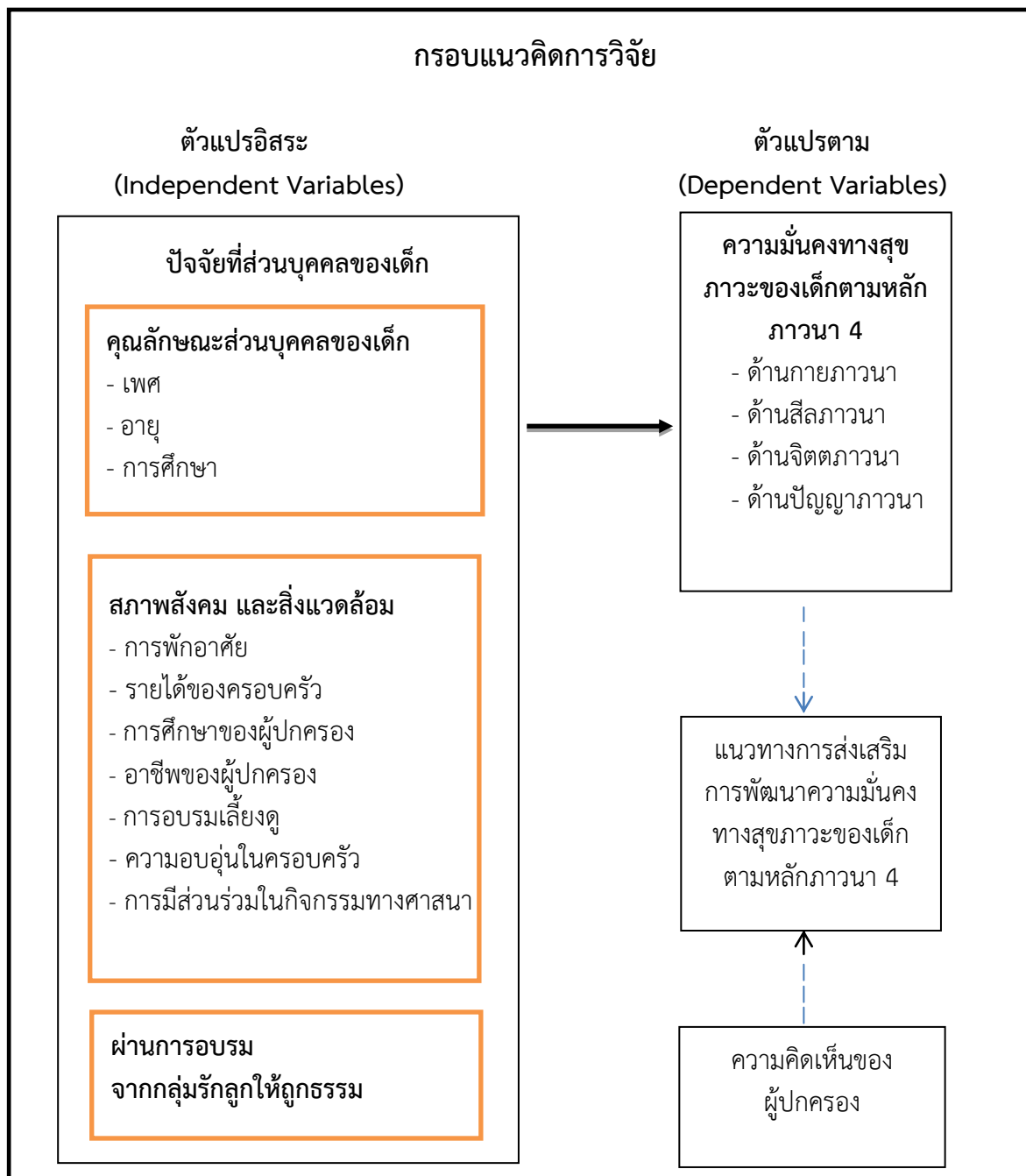
ตารางที่ 2.2 สรุปแนวคิด ทฤษฎี ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลัก
ภาวนา 4

แนวคิด ทฤษฎี	หลักการ	ตัวแปร
-แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ -ทฤษฎี ลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ของมาสโลว์	- การได้รับการสนองตอบต่อความต้องการขั้นพื้นฐาน - การได้รับโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง	คุณลักษณะส่วนบุคคลของเด็ก
แนวคิดการส่งเสริมสุขภาวะ - ทฤษฎี พัฒนาการทางสติปัญญาของบรูเนอร์ - ทฤษฎี พัฒนาการทางจิตสังคม ของอีริคสัน	- การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เก็บเกี่ยวจากประสบการณ์รอบตัวเอง - การได้รับการดูแล ตั้งแต่แรกเกิดจนวัยชรา	ภาพสังคม สิ่งแวดล้อมในครอบครัวของเด็ก
การพัฒนาชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา - มรรค 8 - ไตรสิกขา - ภาวนา 4	การพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธด้วย หลักภาวนา 4	การพัฒนาชีวิตด้วยหลักภาวนา 4 ด้าน - กายภาวนา - สีสภาวนา - จิตตภาวนา - ปัญญาภาวนา

จากตารางข้างต้น พบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้อง กับเด็กคือ ตัวแปร x ที่มีผลต่อ ตัวแปร y คือ ความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลักภาวนา 4 ดังนั้น x ประกอบด้วยตัวแปร 3 กลุ่มดังต่อไปนี้ (1) คุณลักษณะส่วนบุคคลของเด็ก ประกอบด้วย เพศ อายุ การศึกษา (2) สภาพสังคม และสิ่งแวดล้อม ของครอบครัว ประกอบด้วย การพักอาศัย รายได้ของครอบครัว การศึกษาของผู้ปกครอง อาชีพของผู้ปกครอง การอบรมเลี้ยงดู ความอบอุ่นในครอบครัว การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา (3) การเข้ารับการอบรมจากกลุ่มรักลูกให้ถูกธรรม สรุปเป็นกรอบแนวคิดได้ดังนี้

2.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาความมั่นคงทางสุขภาวะของเด็กตามหลักภาวะ 4” ผู้วิจัยได้ศึกษากรอบแนวคิด (conceptual framework) ที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรม และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีแนวคิดในการประมวลในรูปแบบแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย